

Budsjettnemnda for jordbruket
07.04.2017

Utredning nr. 3

**Resultatkontrollen for gjennomføring av
landbrukspolitikken**

Innhold

1	INNLEDNING	5
2	PRODUKSJONSGRUNNLAG OG STRUKTURUTVIKLING	7
2.1	Areal og arealutvikling	7
2.1.1	Areal og arealutvikling	8
2.1.2	Leiejord	12
2.2	Strukturutvikling i noen produksjoner	15
2.2.1	Planteproduksjon	17
2.2.2	Husdyrproduksjon	22
2.3	Bruk av utmarksbeite	34
3	PRODUKSJON OG MATVAREFORBRUK.....	36
3.1	Oversikt over samlede produserte mengder	36
3.2	Økologisk jordbruk	41
3.3	Import og eksport	48
3.4	Selvforsyningsgrad/hjemmemarkedsandel.....	56
3.5	Norsk andel av kraftfôrforbruket.....	58
4	TRYGG MAT, DYREVELFERD, DYRE- OG PLANTEHELSE.....	60
4.1	Trygg mat	60
4.1.1	Zoonoser	60
4.1.2	Rester av plantevernmidler i næringsmidler	63
4.1.3	Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr.....	66
4.2	Dyrehelse og dyrevelferd	68
4.3	Rovdyr og beitedyr.....	76
4.3.1	Forvaltning av rovdyr.....	76
4.3.2	Bestand av rovdyr.....	78
4.3.3	Sau på utmarksbeite.....	79
4.3.4	Tilskudd til forebyggende og konfliktdempende tiltak	83
4.4	Plantehelse.....	84
5	DISTRIKTSPOLITIKK OG SYSSELSETTING	87
5.1	Utviklingen i antall jordbruksbedrifter og areal.....	87
5.1.1	Jordbruksbedrifter i de ulike landsdeler	87
5.1.2	Jordbruksbedrifter og areal i de ulike kommuneklasser.....	89
5.1.3	Jordbruksbedrifter og areal i de ulike virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler.....	92
5.2	Utviklingen i noen produksjoner.....	94
5.3	Syssetting	100
5.4	Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket	101
5.4.1	Landsdelsnivå.....	101
5.4.2	Kommuneklasser	104
5.4.3	Virkeområder for distriktpolitiske virkemidler.....	105
5.4.4	Utvikling annen arbeidshjelp.....	105
5.5	Alder på bruker.....	106
5.6	Landbrukseiendommer	108
5.7	Bygdeutvikling	109
5.8	Tilleggsnæringer.....	112

6	MILJØ OG RESSURSVERN	117
6.1	Miljøprogram i jordbruket.....	118
6.2	Kulturlandskapet	119
6.2.1	Kulturlandskap og gjengroing	123
6.2.2	Biologisk mangfold	124
6.3	Kulturminner og kulturmiljøer	126
6.4	Friluftsliv og tilgjengelighet.....	127
6.5	Avrenning til vann.....	128
6.5.1	Tilførsler av næringsalter	128
6.5.2	Jordarbeiding og erosjon	131
6.5.3	Gjødselforbruk.....	134
6.6	Utslipp av klimagasser	136
6.7	Plantevernmidler	137
6.8	Innsamling av landbruksplast.....	138
7	INNTEKTER, ØKONOMISKE FORHOLD OG LEVEKÅR	141
7.1	Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for Totalkalkylens normaliserte regnskaper	141
7.2	Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for de enkelte områdene, driftsformene og størrelsesgruppene	142
7.2.1	Inntekt etter område.....	142
7.2.2	Inntekt etter produksjon.....	145
7.2.3	Inntekt etter bruksstørrelse	145
7.3	Alminnelig inntekt.....	146
7.4	Levekår.....	150
7.4.1	Næringsinntekt og jordbruksfradrag	150
7.4.2	Helse og arbeidsmiljø.....	154
7.4.3	Velferd og avløsning	156
7.5	Utvikling i egenkapital, gjeld, inntekt og forbruk.....	157
7.6	Lønnsutvikling etter næring	159
8	BRUKEN AV INNSATSFAKTORER I JORDBRUKET – KOSTNADSUTVIKLINGEN	160
8.1	Ikke - varige innsatsfaktorer.....	160
8.1.1	Verdier og indekser	160
8.1.2	Kraftfôrpriser.....	161
8.2	Varige innsatsfaktorer	164
8.3	Priser på jordleie.....	165
8.4	Renter og gjeld	167
8.5	Tap på utlån i landbruket.....	168
8.6	Innsatsfaktorer i relasjon til produksjon.....	169
9	PRISER.....	171
9.1	Prissammenligninger og matvarenes andel av forbruket	172
9.2	Melk og melkeprodukter	174
9.3	Storfekjøtt.....	177
9.4	Sau- og lammekjøtt	178
9.5	Svinekjøtt.....	179
9.6	Egg.....	180
10	LIKESTILLING	181

10.1 Brukere og sysselsetting i jordbruket etter kjønn.....	181
10.2 Eiere etter kjønn og eiendomsoverdragelser	183
10.3 Driftsformer.....	186
10.3.1 Inndeling.....	186
10.3.2 Driftsform og produksjon	186
10.4 Arbeidsforbruk og utdanning	187
10.5 Næringsinntekt og jordbruksfradrag, fordelt på kjønn.....	189
11 INTERNASJONALE FORHOLD OG RAMMEVILKÅR	191
11.1 OECDs støtteberegninger for jordbruket	191
11.2 Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene.....	195

1 Innledning

«Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken» er en årlig utredning og publikasjon fra Budsjettnemnda for jordbruket. Resultatkontrollen belyser utviklingen i jordbruket i relasjon til de mål og retningslinjer Stortinget har trukket opp. Bakgrunnen er St.prp. nr. 8 (1992–1993) der det het at det bør: «... legges opp til en mer omfattende resultatkontroll knyttet opp til de mål og retningslinjer Stortinget har trukket opp. Her vil vektleggingen være avhengig av hvordan Stortinget vil prioritere de ulike mål for landbrukspolitikken framover».

Oppgaven med å skaffe materialet til resultatkontrollen ble ifølge St.prp. nr. 82 (1992–1993) «Jordbruksoppgjøret 1993», gitt til Budsjettnemnda for jordbruket. Under protokollen fra forhandlingsmøtet mellom Staten og Norges Bondelag 8. mai 1993 er følgende angitt:

«Partene forutsetter videre at Budsjettnemnda for jordbruket til hvert jordbruksoppgjør utarbeider et materiale som grunnlag for resultatkontroll ut fra de mål og retningslinjer som Stortinget fastlegger Jf. St.prp. nr. 8 (1992–93) side 33–34 og Innst. S. nr. 92 (1992–93) side 30–31 og 47. Materialet skal angi utviklingen på sentrale områder som priser, kostnader, inntekter, investeringer, bruk av innsatsfaktorer, arealbruk, produksjon, miljø og ressursvern, distriktspolitikk, sysselsetting, likestilling mm.»

Meld. St. nr. 9 (2011–2012) sier om mål- og resultatstyring:

«Som en oppfølging av Riksrevisjonens undersøkelse av måloppnåelse og styring i jordbruket, jf. Dokument 3:12 (2009–2010), vil departementet videreutvikle mål- og resultatstyring som utgangspunkt for en forbedret framstilling av måloppnåelse og resultatrapportering på det landbruks- og matpolitiske området. Måloppnåelsen vil bli vurdert ut fra et sett med resultatindikatorer. Resultatindikatorer er nødvendig for å etterprøve måloppnåelse og styrke koblingen mellom resultatinformasjon og mål. Det finnes et betydelig statistikk- og informasjonsgrunnlag for jordbruket, der mye blir innhentet i forbindelse med jordbruksoppgjøret. Det er imidlertid et forbedringspotensial i hvordan resultater presenteres og kobles mot de overordnede målene i landbruks- og matpolitikken. Videreutvikling og forbedring av resultatindikatorerne vil derfor i betydelig grad bygge på en systematisering og strukturering av den informasjon som innhentes allerede i dag.»

For nåværende regjering er de landbrukspolitiske målsettingene presentert i St.prp. 1 (2014–15).

Angående Resultatkontrollen har nemnda hatt som utgangspunkt at den bør være enkel og oversiktlig, det vil si at den bør ha et rimelig antall indikatorer og ikke være for detaljert i geografisk oppdeling. På den andre siden har nemnda sett at det både i den politiske behandlingen og den administrative oppfølgingen av landbrukspolitikken også kan være behov for en detaljert resultatkontroll. Spesielt når det gjelder geografisk inndeling har nemnda sett den administrative inndeling, det vil si fylkesinndelingen, som viktig. Dette skyldes at den politiske og administrative behandling og oppfølging ofte skjer på lokalt nivå. Fylkesinndelingen innebærer imidlertid store datamengder hvor oversikten lett tapes. Nemnda har dermed delt resultatkontrollen i en oversiktsdel (Del I) og en detaljert del (Del II). I oversiktsdelen er det gjennomgående gitt landstall og landsdelstall og i noen grad fylkestall. I den detaljerte delen presenteres ytterligere detaljer, hovedsakelig fylkestall ved siden av landsdelstall. Denne delen inneholder bare tabeller uten forklarende tekst, og fra og med 2010 legges dette kun ut på internett som pdf- og Excel-filer. De finnes på: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>.

Distriktpolitikken står sentralt. Nemnda har derfor valgt å presentere utviklingen i antall jordbruksbedrifter og i sysselsettingen også for kommuneklasser og virkeområder for distriktpolitiske virkemidler.

Det aller meste av tallmaterialet er innhentet fra Statistisk sentralbyrå, men Landbruksdirektoratet og landbruksorganisasjonene er også viktige kilder. Data om inntektsutvikling på driftsgranskingsbrukene hentes fra NIBIO. I årets resultatkontroll er det i de fleste tabeller tatt med tall for årene 1999 og 2010, som er årene for de fullstendige landbrukstellingene, i tillegg til beregna totalpopulasjon for 2015 og foreløpige tall for beregnet totalpopulasjon i 2016 for å få belyst utviklingen. Tall for 2005 er også tatt inn i enkelte tabeller.

Omtalen av utviklingstrekk er i hovedsak knyttet til de siste årene. For omtale av foregående år vises til tidligere utgivelser.

2 Produksjonsgrunnlag og strukturutvikling

I innstilling fra næringskomiteen (Innst.385 S 2014–2015) om jordbruksoppgjøret 2015 sies det at «Komiteen ønsker et miljøvennlig, bærekraftig og fremtidsrettet norsk landbruk med små og store bruk i hele landet. Det er et mål at norsk landbrukspolitikk skal stimulere til økt matproduksjon, med intensjon om økt selvforsyning, blant annet av hensyn til norske forbrukere og av beredskapshensyn.»

I behandlingen av jordbruksoppgjøret 2014 uttalte en samlet næringskomité at «Det må opprettholdes en differensiering i virkemidlene som legger til rette for en variert bruksstruktur og sikrer bærekraftig produksjon på jordbruksarealene i hele landet. Måloppnåelsen for landbruk over hele landet belyses gjennom følgende parametere:

- Arealutvikling og – fordeling
- Geografisk fordeling av produksjon og arbeidsforbruk
- Rekruttering og næringsutvikling i landbruket

Komiteen viser til at det er bred politisk enighet om at norsk landbruk bør ha en differensiert bruksstruktur, og at det i Innst. 234 S (2011–2012) blant annet stod følgende:

«Komiteen vil legge til rette for en variert bruksstruktur som både tar hensyn til tradisjonelle familiebruk og gir mulighet for ulike samarbeidsformer.»

Dette kapitlet gir en oversikt over areal, arealbruk og de ulike husdyrproduksjonene.

2.1 Areal og arealutvikling

Litt over 3 prosent av landarealet i Norge er jordbruksareal. Det innebærer et jordbruksareal per innbygger på 1,9 dekar i 2015, mot 2,3 dekar i 1999.

I dette kapitlet ser vi nærmere på jordbruksarealet og hvordan det fordeler seg mellom fylker og landsdeler, og hvordan utviklingen har vært. Noen tall for omdisponering av areal og leiejord er også presentert.

2.1.1 Areal og arealutvikling

Areal tallene fra 1999 og 2010 er hentet fra Statistisk Sentralbyrå sine fullstendige landbrukstall, mens det for 2005, 2015 og 2016 har brukt tall fra Statistisk Sentralbyrå sin beregnede totalpopulasjon for jordbruksbedrifter.

Tabell 2.1 viser Norges totale landareal og jordbruksareal i drift i hvert enkelt fylke. Totalt jordbruksareal i drift hadde en nedgang på 35 800 dekar til 2016. Vestfold, Østfold og Akershus/Oslo har størst andel dyrket areal. Tabellen viser at Hedmark nå er det eneste fylket som har over 1 mill. dekar jordbruksareal i drift.

Tabell 2.1 Norges totale landareal og jordbruksareal i drift. 2016*. Km² = 1 000 daa

	Totalt landareal	Jordbruksareal i drift*	Andel dyrket, %
Østfold	3 889	734	18,9
Akershus og Oslo	5 005	761	15,2
Hedmark	26 086	1 049	4,0
Oppland	23 784	993	4,2
Buskerud	13 797	505	3,7
Vestfold	2 148	406	18,9
Østlandet	74 709	4 448	6,0
Telemark	13 853	240	1,7
Aust-Agder	8 315	110	1,3
Vest-Agder	6 679	184	2,8
Agder og Telemark	28 847	535	1,9
Rogaland	8 589	996	11,6
Hordaland	14 523	402	2,8
Sogn og Fjordane	17 674	426	2,4
Møre og Romsdal	14 570	536	3,7
Vestlandet	46 767	1 363	2,9
Sør-Trøndelag	17 833	732	4,1
Nord-Trøndelag	20 779	867	4,2
Trøndelag	38 612	1 599	4,1
Nordland	36 091	555	1,5
Troms	24 869	236	0,9
Finnmark	45 762	92	0,2
Nord-Norge	106 722	883	0,8
Hele landet	304 246	9 825	3,2

* Foreløpige tall

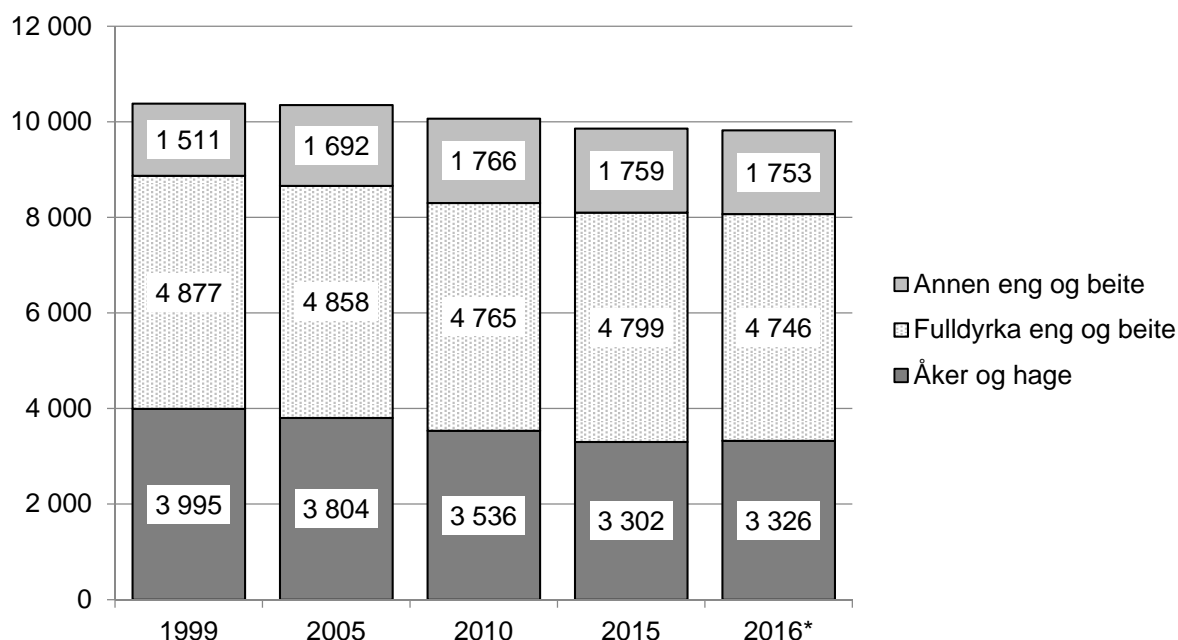
Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Statistisk årbok 2013 og beregna totalpopulasjon 2016

Nye digitale markslagskart

Det totalt registrerte jordbruksarealet nådde et maksimum i 1998. Fra 2005 har nytt digitalt kartgrunnlag vært tatt i bruk som kontrollgrunnlag ved søknad om produksjonstillegg. Fra 2005 til 2016 er alt jordbruksareal i drift (toppen av søylene i figur 2.1) redusert med 529 000 dekar fra 10 354 000 til 9 825 000 dekar. Dette er en reduksjon

på 5,1 prosent. Annen eng og beite er overflatedyrket areal. Andelen slikt areal har økt fra 15 prosent i 1999 til 18 prosent i 2016. Nedgang i jordbruksareal i drift, kombinert med økt befolkning, har redusert antall dekar jordbruksareal per innbygger fra 2,25 i 2005 til 1,88 i 2016.

Figur 2.1 Åker og hage, fulldyrka eng og beite og fulldyrka i alt. Hele landet.
1 000 dekar¹⁾

* Foreløpige tall

1) Fra og med 2005 har nye arealmålinger (nytt kartverk) medført en nedjustering av arealene

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.2 viser årlig prosentvis endring for totalt jordbruksareal, fulldyrket areal og eng og beite for landsdelene. De foreløpige tallene for 2016 viser en liten nedgang i totalt areal for alle regionene.

I 1999 regnet en med at bruk som søker produksjonstilskudd hadde 70 000 dekar som ikke var i drift, mens i 2016 var det 82 900 dekar. Østlandet og Trøndelag har den største andelen av fulldyrket areal i hele perioden. Åpen åker og hage utgjorde 34 prosent av jordbruksarealet i drift på landsbasis i 2016, men er svært ulikt fordelt mellom fylker og landsdeler. Fylkene rundt Oslofjorden har omlag 80 prosent av arealet i åpen åker og hage. Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og fylkene i Nord-Norge har fra 2 til 4 prosent åpen åker og hage og tilsvarende mer eng og beiteareal. På landsbasis viser arealet av åker og hage en nedgang på 17 prosent etter 1999. Fulldyrket eng og beite har hatt en nedgang i samme periode på 3 prosent, mens annen eng og beite har økt med 16 prosent.

Tabell 2.2 Totalt jordbruksareal i drift fordelt på landsdeler. 1 000 dekar¹⁾

		1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
							89-99	99-10	10-16
Østlandet	Totalt areal	4 658	4 647	4 534	4 461	4 448	0,2	-0,2	-0,3
	% fulldyrket	93	92	92	92	92			
	Eng og beite	1 598	1 701	1 788	1 869	1 847	2,1	1,0	0,5
	% eng og beite	34	37	39	42	42			
Agder og Telemark	Totalt areal	585	568	552	540	535	0,5	-0,5	-0,5
	% fulldyrket	86	84	83	82	82			
	Eng og beite	428	431	434	438	433	1,6	0,1	-0,1
	% eng og beite	73	76	79	81	81			
Rogaland ²⁾	Totalt areal	968	1 007	1 001	1 000	996	1,3	0,3	-0,1
	% fulldyrket	59	57	54	54	54			
	Eng og beite	862	933	940	957	945	2,1	0,8	0,1
	% eng og beite	89	93	94	96	95			
Vestlandet	Totalt areal	1 564	1 498	1 433	1 368	1 363	0,3	-0,8	-0,8
	% fulldyrket	71	69	67	65	65			
	Eng og beite	1 502	1 445	1 388	1 331	1 326	0,7	-0,7	-0,8
	% eng og beite	96	96	97	97	97			
Trøndelag	Totalt areal	1 650	1 671	1 620	1 603	1 599	0,5	-0,2	-0,2
	% fulldyrket	92	90	89	88	88			
	Eng og beite	1 102	1 109	1 081	1 094	1 084	1,6	-0,2	0,0
	% eng og beite	67	66	67	68	68			
Nord-Norge	Totalt areal	958	974	919	889	883	1,1	-0,4	-0,7
	% fulldyrket	85	81	82	82	82			
	Eng og beite	896	932	892	870	865	1,4	0,0	-0,5
	% eng og beite	94	96	97	98	98			
Hele Landet	Totalt areal	10 382	10 365	10 060	9 860	9 825	0,5	-0,3	-0,4
	% fulldyrket	85	84	83	82	82			
	Eng og beite	6 388	6 550	6 524	6 558	6 498	1,5	0,2	0,1
	% eng og beite	62	63	65	67	66			

* Foreløpige tall

1) Fra og med 2005 har nye arealmålinger (nytt kartverk) medført en nedjustering av arealene

2) Per 01.01.02 gikk Ølen kommune over fra Hordaland til Rogaland fylke, så det utgjør noe av endringen både i Rogaland og for Vestlandet

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Nydyrking og omdisponering

Tabell 2.3 viser det arealet som er nydyrket de siste årene, samt omsøkt areal og antall søknader. Totalt for landet ble det nydyrket 18 139 dekar i 2015. Dette er 433 dekar mindre enn året før.

Hedmark hadde størst godkjent nydyrka areal i 2015, i likhet med årene 2012 – 2014. 63 prosent av godkjent areal i 2015 lå i fylkene Hedmark, Oppland, Rogaland, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag.

Tabell 2.3 Nydyrking, antall søknader, omsøkt og godkjent areal

	Søknader om nydyrking, antall	Omsøkt nydyrka areal, dekar	Godkjent nydyrka areal, dekar
2010	689	21 213	19 860
2011	632	17 425	15 875
2012	653	14 287	13 417
2013	644	15 111	14 557
2014	878	19 405	18 572
2015	854	18 832	18 139

Fordeling på fylker, 2015

Fylke	Søknader om nydyrking, antall	Omsøkt nydyrka areal, dekar	Godkjent nydyrka areal, dekar
Østfold	14	256	256
Akershus og Oslo	18	663	603
Hedmark	129	3 360	3 254
Oppland	141	2 999	2 897
Buskerud	34	580	562
Vestfold	8	143	143
Telemark	13	233	226
Aust-Agder	20	422	410
Vest-Agder	25	371	371
Rogaland	141	1 884	1 713
Hordaland	33	422	399
Sogn og Fjordane	27	297	295
Møre og Romsdal	37	978	962
Sør-Trøndelag	52	1 538	1 505
Nord-Trøndelag	86	2 470	2 368
Nordland	35	1 051	1 010
Troms	26	913	913
Finnmark	15	252	252

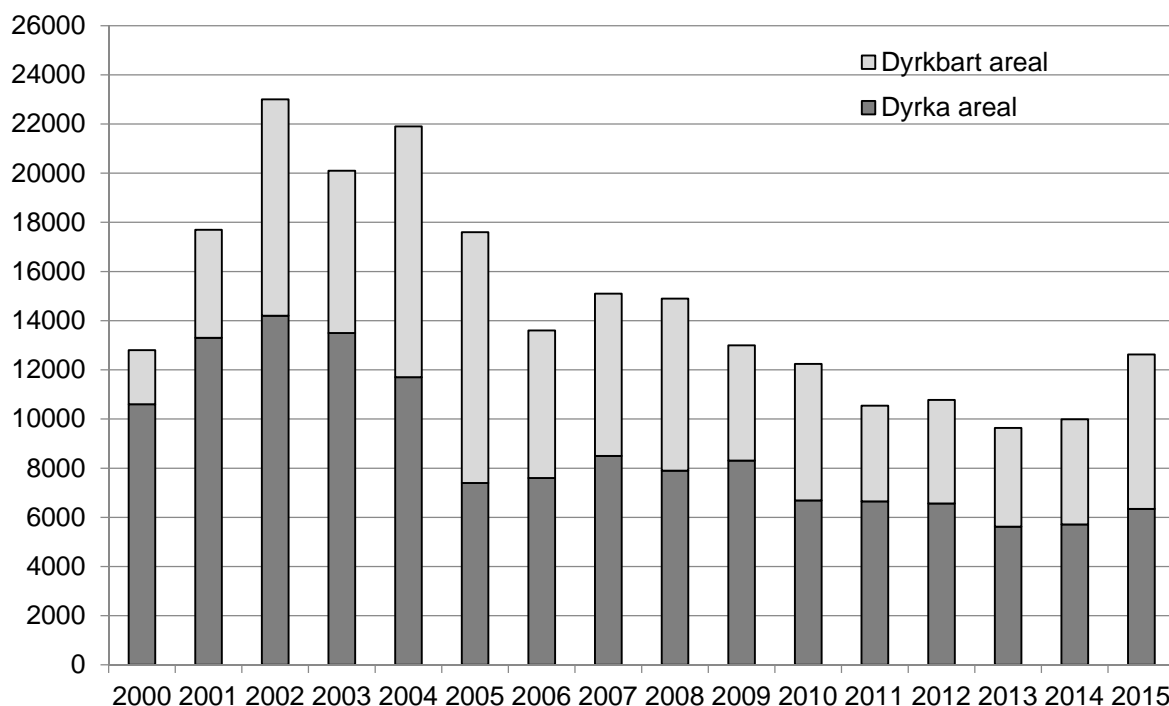
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Hvert år omdisponeres noe jordbruksareal til andre formål, for eksempel til industri, boligområder og samferdsel. Landbruksmeldingen fra 2011 sier at målet skal være under 6 000 dekar. I 2015 ble det omdisponert 6 300 dekar dyrka jord, som er 11 prosent mer enn året før. Tallene for 2013 og 2014 var de laveste registrerte omdisponeringene av dyrket jord siden registreringene startet i 1976.

I tillegg blir også en del dyrkbar jord omdisponert hvert år. Dette har variert fra 2 200 til 10 200 dekar per år i perioden 2000 til 2015. I 2015 økte omdisponeringen av dyrkbar jord med 2 000 dekar til 6 300 dekar.

Tabell 2.2 viser hvor mye dyrka og dyrkbart areal som hvert år har blitt omdisponert til andre formål enn landbruk. Det må påpekes at omlegging av rapporteringsrutinene i

KOSTRA-systemet, ga underrapportering fra 2005 og at nedgangen i omdisponert areal etter 2005 ikke er reell. Dette har likevel gradvis blitt bedre.

Figur 2.2 Omdisponert areal til andre formål enn landbruk, dekar

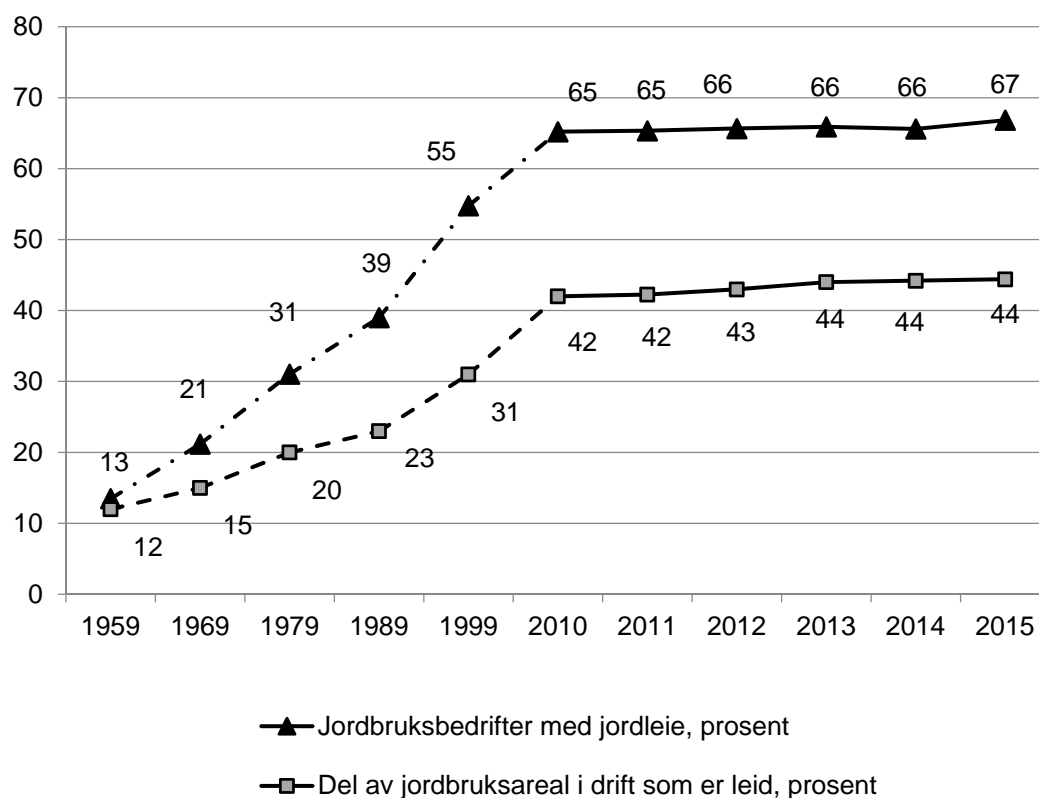
Kilde: Statistisk sentralbyrå, KOSTRA

Av fylkene er det Rogaland som har omdisponert mest areal i 2015, med ca. 3 700 dekar, og dernest Sør-Trøndelag som har omdisponert ca. 1 800 dekar. Av dette utgjør dyrka jord ca. 1 300 dekar i Rogaland og ca. 1 400 dekar i Sør-Trøndelag.

I tillegg til tallene i Figur 2.2 ble det omdisponert noe dyrket og dyrkbar areal til andre landbruksformål, eks. bebyggelse (nye driftsbygninger) og til skogplanting. Totalt omfattet dette 501 dekar i 2014, 482 dekar i 2015 og 943 dekar i 2016* (*foreløpige tall).

2.1.2 Leiejord

Bruk av leiejord er svært viktig for mange av jordbruksbedriftene. Både andel bruk med leiejord og andel leid jord av dyrket areal har økt. Figur 2.3 viser andel bruk med leiejord og andel av jordbruksarealet som er leid fra 1959 til 2015.

Figur 2.3 Andel jordbruksbedrifter med leiejord og andel leiejord totalt. 1959–2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1959, 1969, 1979, 1989, 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2011 - 2015

I 2015 hadde 67 prosent av jordbruksbedriftene jordleie, og 44 prosent av jordbruksarealet i drift er leid areal.

Andelen jordbruksbedrifter med jordleie og andel leid jordbruksareal varierer mellom fylkene, jf. Tabell 2.4. En ser at de tre nord-norske fylkene har størst andel jordbruksbedrifter med jordleie. I alle tre fylkene er det jordleie på over 80 prosent av bedriftene. For leid jordbruksareal har Aust-Agder og Troms størst andel med 61 og 62 prosent.

Tabell 2.4 Andel jordbruksbedrifter med jordleie og andel leieareal. Fylkesvise tall 2015

<i>Fylker</i>	Prosent	
	Jordbruksbedrifter med jordleie	Jordbruksareal i drift som er leid
Østfold	57	43
Akershus/Oslo	61	46
Hedmark	70	46
Oppland	66	40
Buskerud	63	48
Vestfold	58	51
Telemark	64	58
Aust-Agder	75	61
Vest-Agder	78	57
Rogaland	56	33
Hordaland	66	46
Sogn og Fjordane	66	41
Møre og Romsdal	78	52
Sør-Trøndelag	70	44
Nord-Trøndelag	63	35
Nordland	82	51
Troms	88	62
Finnmark	83	51

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Beregna totalpopulasjon

Også antall leieforhold per jordbruksbedrift varierer mye. Tabell 2.5 viser fylkesvis fordeling av antall jordbruksbedrifter med jordleie og prosentvis fordeling av antall leieforhold. Det er flest leieforhold per jordbruksbedrift i Telemark, Agderfylkene og i de tre nordligste fylkene.

Tabell 2.5 Jordbruksbedrifter med jordleie inndelt etter antall leieforhold. Fylkesvise tall 2015

Antall leieforhold	Jordbruks- bedrifter med jordleie	Prosentvis fordeling etter antall leieforhold			
		1	2–4	5–9	10 ≥
Østfold	1 270	39	39	16	5
Akershus/Oslo	1 330	36	39	19	6
Hedmark	2 329	24	40	26	11
Oppland	3 073	29	49	18	4
Buskerud	1 421	28	41	23	8
Vestfold	852	35	37	18	10
Telemark	927	25	40	22	13
Aust-Agder	522	18	36	30	16
Vest-Agder	846	20	34	29	18
Rogaland	2 436	40	45	12	3
Hordaland	2 061	31	46	17	6
Sogn og Fjordane	1 979	33	47	17	2
Møre og Romsdal	2 092	21	41	27	10
Sør-Trøndelag	2 051	27	44	22	7
Nord-Trøndelag	2 006	30	47	19	4
Nordland	1 797	18	37	27	18
Troms	824	13	30	33	25
Finnmark	266	16	31	32	21
<i>Hele landet</i>	<i>28 082</i>	<i>28</i>	<i>42</i>	<i>21</i>	<i>8</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Beregna totalpopulasjon

2.2 Strukturutvikling i noen produksjoner

Samdrifter i melkesektoren og mange varianter av juridiske foretak, vanskeliggjør sammenliknbar presentasjon av utviklingen i brukstallet. De tradisjonelle enhetene «gårdsbruk» eller «gårdbruker», kan omfatte produksjon på flere tilskuddssøknader ved at virksomheten er organisert i, eller eieren deltar i, flere selskaper (foretak).

Det er skjedd omfattende endringer i antall og størrelse av jordbruksbedriftene og i sammensetningen av produksjonene de seneste årene. Nedenfor er det vist størrelsesfordeling for alle jordbruksbedrifter, og for noen produksjoner. En jordbruksbedrift kan være representert med flere produksjoner. En kan derfor ikke summere jordbruksbedriftene med de ulike produksjonene og komme fram til et riktig tall for totalt antall jordbruksbedrifter.

Tabell 2.6 viser utviklingen av det totale antall jordbruksbedrifter. Over tid er det færre mindre jordbruksbedrifter og flere større. Økende areal per jordbruksbedrift har sammenheng med at antallet jordbruksbedrifter avtar mens totalarealet er relativt stabilt. Arealet på de jordbruksbedriftene som går ut av produksjon, kan enten gå helt ut av jordbruksdrift, eller overtas av andre jordbruksbedrifter ved salg eller utleie.

De aller minste jordbruksbedriftene har sterkest prosentvis årlig nedgang frem til 2010. I 1999 var 2 prosent av jordbruksbedriftene i gruppene over 500 dekar, og i 2016 var tilsvarende andel 10 prosent. Dekar per jordbruksbedrift har økt fra 147 til 239 dekar i samme periode.

Tabell 2.6 viser også at både totalt leid areal og leid areal per jordbruksbedrift har økt mye. Variasjonen mellom fylkene er imidlertid betydelig, og det er i Agder-fylkene, Telemark og Troms vi finner størst andel leid jord – alle med over 55 prosent. Minst andel leiejord er det i Rogaland, med 33 prosent i 2015.

Tabell 2.6 Antall jordbruksbedrifter etter jordbruksareal i drift, jordbruksareal i drift og leid jordbruksareal

Størrelsesgrupper, dekar	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89–99	99–10	10–16
< 100	31 237	16 552	14 359	12 838	12 513	-6,6	-6,8	-2,3
%	44	31	31	31	30			
100–199	22 286	16 764	13 440	11 449	10 990	-1,3	-4,5	-3,3
%	32	32	29	27	27			
200–299	10 367	10 186	8 444	7 157	6 966	2,7	-1,8	-3,2
%	15	19	18	17	17			
300–499	5 273	6 817	6 857	6 385	6 294	4,9	2,4	-1,4
%	7	13	15	15	15			
500–799	1 287	2 013	2 490	2 844	2 895	6,1	6,2	2,5
%	2	4	5	7	7			
≥ 800	290	671	1 034	1 345	1 406	7,3	12,3	5,3
%	0	1	2	3	3			
Alle jordbr.bedrifter	70 740	53 003	46 624	42 018	41 064	-3,3	-3,7	-2,1
Areal, 1 000 daa	10 382	10 354	10 060	9 860	9 825	0,5	-0,3	-0,4
Daa/jordbruksbedrift	147	195	216	235	239	3,9	3,6	1,7
Leid areal, 1 000 daa	3 239	3 963	4 185	4 378		3,4	2,4	0,8
Leid areal, %	31	38	42	44				
Leid areal, daa/j.bedr.	46	75	90	104		6,9	6,3	2,6

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Fra og med 2002 ble reglene for å kunne søke produksjonstilskudd endret. Flere selskapsformer ble tilskuddsberettiget, blant annet aksjeselskaper, ansvarlige selskaper og stiftelser. Tabell 2.7 viser hvor mange prosent av søkerne som ikke var enkeltpersonforetak i 1999, 2005, 2010 og 2016.

Andelen upersonlige søkere økte fram til 2008, men har deretter blitt redusert. Noe av årsaken til dette er regelendringer for samdrifter. Fra og med 2015 ble det bl.a. mulig for samdrifter å leie kvote, og dette førte til at enkelte samdrifter ble oppløst.

Tabell 2.7 Andel av tilskuddssøkerne som ikke er enkeltpersonforetak. Prosent

Fylke	1999	2005	2010	2016*	Antall i 2016
Østfold	0,7	3,0	3,8	3,4	72
Akershus og Oslo	0,7	2,7	3,2	3,7	77
Hedmark	0,8	3,3	4,3	3,8	120
Oppland	1,6	7,1	7,9	5,2	232
Buskerud	0,4	3,2	4,4	3,7	79
Vestfold	0,4	2,5	3,4	4,7	65
Telemark	0,7	2,5	3,3	3,5	48
Aust-Agder	0,9	3,2	4,2	3,8	26
Vest-Agder	0,6	3,6	5,4	5,0	54
Rogaland	1,0	5,7	8,2	6,0	247
Hordaland	0,9	4,0	5,2	4,4	134
Sogn og Fjordane	0,8	3,6	5,7	4,5	131
Møre og Romsdal	1,0	4,8	7,2	5,8	152
Sør-Trøndelag	1,2	4,0	5,8	4,7	131
Nord-Trøndelag	1,6	6,3	7,9	6,3	192
Nordland	0,7	4,2	6,5	6,2	132
Troms	0,7	2,9	4,6	4,5	41
Finnmark	0,5	4,3	6,9	8,0	25
Hele landet	0,9	4,4	5,9	4,9	
Antall	630	2 216	2 681	1 958	1 958

* Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratets tilskuddsstatistikk per 31.07.16

2.2.1 Planteproduksjon

Tabell 2.8 viser at antall jordbruksbedrifter med korn nesten har blitt halvert fra 1999 til 2016. I samme periode ble totalt antall jordbruksbedrifter redusert med 42 prosent. Kornarealet per jordbruksbedrift økte fra 150 til 258 dekar. Jordbruksbedriftene over 500 dekar har stort sett økt gjennom hele perioden både relativt sett og i antall.

Tabell 2.8 Antall jordbruksbedrifter med korn og oljevekster etter areal av korn og oljevekster

Arealgruppe, Dekar	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
< 100	10 165	5 937	4 149	3 084	3 026	-6,8	-7,8	-5,1
%	46	35	31	27	27			
100-199	6 170	5 005	4 034	3 286	3 230	-2,1	-3,8	-3,6
%	28	30	30	29	29			
200-299	2 793	2 603	2 142	1 855	1 845	-0,2	-2,4	-2,5
%	13	16	16	16	17			
300-499	2 026	2 119	1 953	1 694	1 684	1,9	-0,3	-2,4
%	9	13	14	15	15			
500-799	609	808	856	889	902	5,2	3,1	0,9
%	3	5	6	8	8			
≥ 800	146	298	399	460	486	8,3	9,6	3,3
%	1	2	3	4	4			
Antall j.bedr.	21 909	16 770	13 533	11 268	11 173	-4,0	-4,3	-3,1
1 000 daa	3 282	3 252	3 071	2 862	2 886	-0,7	-0,6	-1,0
Daa/j.bedr.	150	194	227	254	258	3,7	3,8	2,2

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstellinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 201 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Det er i hovedsak rug og hvete som dyrkes til matkorn. Dyrkinga av matkorn er konsentrert til Østlandet, og særlig fylkene rundt Oslofjorden og Hedmark. Totalt ble det dyrket hvete og rug/rughvete på 961 700 dekar i 2015, det vil si ca 34 prosent av samlet kornareal. Klimatiske forhold gjør at andelen som går til mat varierer mye mellom år. I leveringssesongen 2010/2011 ble f.eks. 56 prosent av hvete og 48 prosent av rug avregnet som matkvalitet. I 2015/16 var tilsvarende andeler hhv. 31 og 59 prosent.

Tabell 2.9 viser antall jordbruksbedrifter og arealet av poteter. Det har vært størst prosentvis årlig nedgang for de minste jordbruksbedriftene. Antall jordbruksbedrifter med poteter på arealer under 100 dekar har gått ned i hele perioden fra 1999. Totalt sett har antall jordbruksbedrifter med poteter avtatt med 82 prosent fra 1999 til 2016.

Potetarealet er redusert med 19 prosent i samme periode. Potetarealet per jordbruksbedrift har dermed økt betydelig, fra 14,5 dekar i 1999 til 63,9 dekar i 2016.

Mange av jordbruksbedriftene som har under 10 dekar poteter dyrker i stor grad til eget bruk. Når en ser bort fra enheter som har under 10 dekar var gjennomsnittet på 55,6 dekar i 1999 og 121,7 dekar i 2016.

Tabell 2.9 Antall jordbruksbedrifter med poteter etter potetareal

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig % endring		
						89-99	99-10	10-16
< 10	7 831	3 198	1 512	954	907	-13,8	-13,9	-8,2
%	76	65	54	49	48			
10-49	1 420	811	468	330	310	-6,3	-9,6	-6,6
%	14	16	17	17	17			
50-99	657	482	352	282	259	-2,0	-5,5	-5,0
%	6	10	13	14	14			
100-199	276	315	310	227	232	3,3	1,1	-4,7
%	3	6	11	12	12			
200-299	61	87	83	77	84	13,6	3,0	0,0
%	1	2	3	4	4			
≥ 300	15	36	70	84	83	3,2	14,9	3,1
%	0	1	2	4	4			
Antall j.bedr.	10 260	4 929	2 795	1 954	1 875	-12,1	-11,1	-6,4
Antall daa	148 522	137 344	132 399	118 355	119 724	-2,4	-1,0	-1,7
Daa/j.bedr., alle	14,5	27,9	47,4	60,6	63,9	11,0	11,4	5,1
Daa/j.bedr., >10 ¹⁾	55,6	75,9	100,7	116,3	121,7		5,5	3,2

* Foreløpige tall

1) Ekskl. jordbruksbedrifter med < 10 dekar potet

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Arealet av og antall jordbruksbedrifter med grønnsaker på friland går fram av Tabell 2.10. Det mest markerte trekk er at antall produsenter med under 100 dekar har avtatt i hele perioden, samtidig som produsenter over 200 dekar har økt i antall. Men i siste årene er dette ikke så tydelig. I 2016 var det økning i antall jordbruksbedrifter i alle størrelsesgrupper unntatt gruppa 10 – 49 dekar Gjennomsnittlig grønnsakareal per jordbruksbedrift er mer enn tredoblet i perioden 1999 til 2016.

Tabell 2.10 Antall jordbruksbedrifter med grønnsaker på friland etter grønnsakareal

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
< 10	964	527	333	274	298	-15,3	-9,2	-1,8
%	45	35	32	32	34			
10-49	784	581	313	236	209	-4,0	-8,0	-6,5
%	37	38	30	28	24			
50-99	249	227	211	138	142	2,9	-1,5	-6,4
%	12	15	20	16	16			
100-199	98	129	115	109	119	5,0	1,5	0,6
%	5	9	11	13	14			
≥ 200	28	50	72	90	100	12,0	9,0	5,6
%	1	3	7	11	12			
Antall j.bedr.	2 123	1 514	1 044	847	868	-10,6	-6,2	-3,0
Antall daa	60 187	68 635	71 220	76 768	82 763	0,5	1,5	2,5
Daa/j.bedr.	28,3	45,3	68,2	90,6	95,3	12,5	8,3	5,7
Daa/j.bedr., >10 ¹⁾	46,8	67,9	98,8	132,6	143,6		7,0	6,4

* Foreløpige tall

1) Ekskl. jordbruksbedrifter med < 10 dekar grønnsaker

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.11 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med engareal, dvs. sum fulldyrka og overflatedyrka/innmarksbeite. Antall jordbruksbedrifter er redusert med 23 747, eller 42 prosent fra 1999 til 2016, mens arealet har økt med 2 prosent i samme periode. Andelen jordbruksbedrifter med over 300 dekar engareal har økt fra 3 prosent i 1999 til 21 prosent i 2016.

Tabell 2.11 Antall jordbruksbedrifter med engareal etter størrelsen på engarealet

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-15
< 99	28 940	14 587	12 138	11 468	11 206	-6,0	-7,6	-1,3
%	52	36	34	35	35			
100-199	18 626	13 783	10 794	9 243	8 827	0,7	-4,8	-3,3
%	33	34	30	28	27			
200-299	6 489	7 753	6 672	5 636	5 462	8,9	0,3	-3,3
%	12	19	19	17	17			
300-499	1 805	3 894	4 568	4 572	4 592	15,1	8,8	0,1
%	3	10	13	14	14			
500-799	131	614	1 168	1 667	1 696	11,8	22,0	6,4
%	0	2	3	5	5			
≥ 800	13	75	241	456	474	3,7	30,4	11,9
%	0	0	1	1	1			
Antall j.bedr.	56 004	40 706	35 581	33 042	32 257	-2,8	-4,0	-1,6
1 000 daa	6 388	6 550	6 524	6 558	6 498	1,5	0,2	-0,1
Daa/j.bedr.	114,1	160,9	183,4	198,5	201,4	4,5	4,4	1,6

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstellinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

2.2.2 Husdyrproduksjon

Tabell 2.12 viser strukturutviklingen på jordbruksbedrifter med melkeku fra 1999 til 2016. Antall jordbruksbedrifter med melkekyr er redusert med 63 prosent samtidig som antall melkekyr har blitt redusert med 29 prosent. Antall melkekyr per jordbruksbedrift har økt fra 13,8 i 1999 til 26,1 i 2016.

Det har vært en kraftig reduksjon i antall jordbruksbedrifter i de minste størrelsesgruppene mens de større har økt. Antall jordbruksbedrifter med mer enn 40 kyr har økt fra 168 i 1999 til 1 574 i 2016.

Tabell 2.12 Antall jordbruksbedrifter med melkeku etter besetningsstørrelse¹⁾

Besetnings- størrelse	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
< 10	6 047	2 749	1 262	825	756	-6,3	-13,3	-8,2
%	27	17	11	9	9			
10-19	13 180	8 937	5 166	3 296	3 193	-1,1	-8,2	-7,6
%	58	56	46	38	38			
20-39	3 264	3 799	3 736	3 143	2 966	2,4	1,2	-3,8
%	14	24	34	36	35			
40-69	153	361	853	1 287	1 327	1,1	16,9	7,6
%	1	2	8	15	16			
≥ 70	15	44	163	231	247	0,0	24,2	7,2
%	0	0	1	3	3			
Antall j.bedr.	22 659	15 890	11 130	8 782	8 489	-2,5	-6,3	-4,4
1 000 melkekyr	313	265	238	224	222	-0,8	-2,4	-1,2
Melkekyr per j.bedr.	13,8	16,7	21,4	25,5	26,1	1,7	4,1	3,3

* Foreløpige tall

1) Samdrifter er regnet som én jordbruksbedrift (se også Tabell 2.12)

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.13 gir en fylkesvis oversikt over utviklingen i samdrifter og antallet eiendommer som er med i samdriftene i 2016. De fleste samdriftene består av to eiendommer, og i 2016 var det registrert 458 slike samdrifter. I 2016 har Landbruksdirektoratet registrert 954 samdrifter totalt, og disse utgjør 11 prosent av alle jordbruksbedrifter med melkeproduksjon og består av 2 862 eiendommer i 2016, mot 5 087 eiendommer i 2008.

Tabell 2.13 Antall samdrifter i melkeproduksjon og fordelingen av eiendommer som inngår

	2002	2006	2010	2016	Antall samdrifter i 2016 fordelt på antall eiendommer per samdrift				Antall eien- dommer i samdrift
					2	3	4	≥ 5	2016
					Østfold	11	18	23	15
Akershus	5	12	16	10	8	1	0	1	24
Hedmark	36	78	70	35	15	9	6	5	106
Oppland	223	370	294	120	57	21	13	29	381
Buskerud	10	27	28	17	5	3	6	3	58
Vestfold	7	11	12	8	4	2	1	1	23
Telemark	12	15	10	7	3	1	3	0	21
Østlandet	304	531	453	212	104	39	30	39	647
Aust-Agder	9	11	8	3	1	2	0	0	8
Vest-Agder	13	42	35	18	12	4	1	1	45
Rogaland	111	296	315	187	88	46	34	19	546
Agder og Rogaland	133	349	358	208	101	52	35	20	599
Hordaland	54	114	98	60	34	9	7	10	174
Sogn og Fjordane	60	137	139	84	37	16	12	19	272
Møre og Romsdal	72	163	159	103	48	26	11	18	311
Vestlandet	186	414	396	247	119	51	30	47	757
Sør- Trøndelag	64	140	137	80	29	22	15	14	255
Nord- Trøndelag	130	216	228	141	69	31	21	20	416
Trøndelag	194	356	365	221	98	53	36	34	671
Nordland	45	86	90	48	25	9	8	6	143
Troms	9	10	11	6	4	1	1	0	15
Finnmark	2	10	12	12	7	4	1	0	30
Nord-Norge	56	106	113	66	36	14	10	6	188
<i>Hele landet</i>	<i>873</i>	<i>1 756</i>	<i>1 685</i>	<i>954</i>	<i>458</i>	<i>209</i>	<i>141</i>	<i>146</i>	<i>2 862</i>

Kilde: Landbruksdirektoratet

Ved jordbruksoppkjøret 2008 ble det innført mulighet til kvoteleie med virkning fra kvoteåret 2009. Landbruksdirektoratet har tall for bortleid kvotemengde i hvert fylke, mens leieprisen er markedsstyrt, og det er ikke noe sentralt register over avtalte priser. Grunnlaget for å presentere leiepriser er derfor for dårlig.

Totalt for landet var ca. 240 mill. liter kumelkkvote bortleid i 2016 (Tabell 2.14). Oppland er det fylket hvor det er størst andel jordbruksbedrifter som både leier og leier

ut kvote. For landet som helhet leide 33,7 prosent av jordbruksbedriftene med kvote bort kvote, mens 30,2 prosent leide kvote i 2016.

Tabell 2.14 Leie av melkekvoter. Fylkesvis utleid og leid mengde. 2016

Fylke	Mengde utleid, 1 000 liter	% av eiendommer med kvote som har utleie	Gjennomsnittlig utleie, liter/j.bedr.	% av eiendommer med kvote som har leie	Gjennomsnittlig leie, liter/j.bedr.
Østfold	1 461	14,5	73 072	14,5	73 072
Akershus og Oslo	2 068	16,0	98 473	16,8	93 997
Hedmark	14 590	31,7	84 336	33,3	80 166
Oppland	41 412	54,0	67 118	44,0	82 493
Buskerud	2 120	16,1	66 245	16,1	66 245
Vestfold	2 063	21,7	137 532	24,6	121 352
Telemark	527	11,0	52 734	11,0	52 734
Aust-Agder	1 268	17,2	79 247	17,2	79 247
Vest-Agder	6 000	36,0	65 936	25,3	93 753
Rogaland	52 469	40,4	101 292	35,6	115 065
Hordaland	9 514	25,8	66 068	22,9	74 327
Sogn og Fjordane	18 012	33,2	64 328	29,7	72 048
Møre og Romsdal	19 020	28,7	81 284	24,7	94 629
Sør-Trøndelag	19 775	28,3	83 437	26,6	89 075
Nord-Trøndelag	25 684	31,9	92 057	31,1	94 426
Nordland	20 450	37,3	87 770	34,7	94 241
Troms	2 272	14,0	75 717	12,6	84 130
Finnmark	1 548	17,3	86 002	20,2	73 716
<i>Landet</i>	<i>240 253</i>	<i>33,7</i>	<i>80 948</i>	<i>30,2</i>	<i>90 355</i>

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 2.15 gir fylkesvis oversikt over antallet kvoteselgere og antall liter solgt. Tallene gjelder kumelk, og tabellen viser også totaltall for perioden 1997–2016.

I 2016 solgte 298 bruk kvoten, og 320 bruk solgte i 2015. Prisen ved salg av kumelkkvoten til staten ble redusert fra kr 3,50 per liter til kr 2,50 per liter fra og med 2013.

I 2012 ble det åpnet for delsalg av melkekvoter. Om lag 15 prosent av selgerne valgte å selge deler av kumelkkvoten i 2015 og 17 prosent i 2016. I 2016 ble det totalt solgt ca 4,1 mill. liter ved delsalg, mot 3,1 mill. liter i 2015.

Sør-Trøndelag hadde størst antall kvoteselgere i 2016, mens i 2015 var det flest i Oppland. Totalt for perioden 1997–2016 har 11 132 foretak solgt kvoten, og det er totalt solgt 758 mill. liter.

Tabell 2.15 Salg av melkekvoter ku. Antall kvoteselgere og solgt mengde.
Utvalgte år 1997–2016

Fylke	1997		2004		2015		2016		Hele perioden	
	Ant.	1 000 liter	Ant.	1 000 liter	Ant.	1 000 liter	Ant.	1 000 liter	Ant.	1 000 liter
Østfold	19	1 200	5	600	15	2 865	7	1 026	256	23 718
Oslo/Akershus	18	1 000	2	200	10	1 159	3	330	267	23 661
Hedmark	27	1 300	22	1 600	15	1 206	21	1 854	530	37 255
Oppland	55	2 400	36	2 000	60	4 506	35	2 279	918	56 201
Buskerud	9	300	17	1 100	10	933	3	272	359	24 230
Vestfold	6	400	4	400	2	185	-	-	110	9 667
Telemark	25	1 100	5	300	10	702	2	180	225	12 908
Aust-Agder	18	600	3	200	1	73	5	433	191	10 571
Vest-Agder	15	600	6	300	7	463	3	134	363	19 485
Rogaland	70	4 700	29	2 600	38	3 882	38	3 438	1 317	102 380
Hordaland	37	1 500	34	2 100	20	1 264	12	797	836	47 012
Sogn og Fjordane	74	2 500	17	800	21	1 321	29	2 139	930	46 422
Møre og Romsdal	108	5 500	33	2 100	27	2 228	30	2 292	1 377	94 475
Sør-Trøndelag	74	4 000	39	2 700	28	1 872	43	4 179	1 219	87 299
Nord-Trøndelag	23	1 200	28	1 900	28	2 719	25	2 269	967	74 310
Nordland	37	1 900	21	1 500	19	1 736	30	2 870	826	54 677
Troms	21	1 200	15	1 300	7	650	10	972	334	24 990
Finnmark	5	300	3	200	2	196	2	223	107	8 923
Landet	641	32 000	319	21 800	320	27 962	298	25 687	11 132	758 183

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 2.16 viser gjennomsnittlig disponibel kvote for kumelk i de ulike fylker enkelte år. Gjennomsnittskvotene har økt betydelig som følge av redusert antall melkebønder, og var i 2016 på 185 200 liter per jordbruksbedrift. Samdrifter er regnet som én enhet, noe som også bidrar til å øke gjennomsnittet. Økningen fra 1998 til 2016 var på 111 900 liter per jordbruksbedrift, noe som tilsvarer ca. 153 prosent økning. Hedmark har minst økning, mens Telemark har opplevd størst økning av gjennomsnittskvoten i denne perioden.

Tabell 2.16 Fylkesvis oversikt over gjennomsnittlig disponibel kvote på kumelk. Utvalgte år 1998–2016. Liter

Fylke	1998	2004	2010	2015	2016	% endring 1998–2016
Østfold	97 500	130 000	213 100	259 800	266 739	173,5
Oslo/Akershus	95 100	129 200	179 600	231 900	232 387	144,3
Hedmark	79 500	99 100	141 100	172 400	171 207	115,5
Oppland	67 000	85 800	124 600	157 600	159 410	137,8
Buskerud	64 600	83 600	137 200	178 700	179 715	178,4
Vestfold	97 900	139 200	219 700	272 800	268 828	174,5
Telemark	53 000	70 800	109 400	157 100	164 169	210,0
Aust-Agder	57 900	79 300	118 700	151 500	152 480	163,4
Vest-Agder	58 700	75 100	118 500	145 900	145 719	148,2
Rogaland	90 500	113 600	173 200	226 700	227 899	151,8
Hordaland	59 000	74 300	116 600	149 700	151 611	157,1
Sogn og Fjordane	57 000	69 500	101 400	133 700	134 898	136,9
Møre og Romsdal	71 700	93 200	144 200	194 800	196 509	174,1
Sør-Trøndelag	74 500	93 100	147 200	191 000	193 599	159,7
Nord-Trøndelag	81 600	105 000	161 900	209 200	209 016	156,3
Nordland	69 900	88 500	133 700	181 600	182 432	160,8
Troms	76 300	94 300	129 900	165 700	169 480	122,2
Finnmark	91 900	103 100	165 000	218 400	222 972	142,5
Landet	73 200	93 200	141 500	183 700	185 150	152,8

Kilde: Landbruksdirektoratet

Landbruksdirektoratet organiserer kjøp og salg av statlig del av kvoter. For privat omsetning er det egne omsetningskanaler, eller kjøp/salg kan salg kan avtales direkte mellom gårdbrukere. I 2016 ble det omsatt 2,9 mill. liter gjennom en privat omsetningskanal. Gjennomsnittspris hos disse var på kr 9,25 per liter i 2016. Høyest pris i 2016 var kr 12,35 per liter, og det var i Nord-Trøndelag. Lavest pris var i Oslo/Akershus med kr 5,00 per liter.

Den totale mengden som ble solgt privat i 2016 var på 20,5 mill. liter kumelk, dette er en liten nedgang fra året før. Mengden som ble solgt privat utgjorde 80 prosent av den totale mengden solgt i 2016 (iflg. Tabell 2.15). I 2013 ble 40 prosent solgt privat.

Tabell 2.17 omhandler strukturen i melkekvote i de ulike landsdelene, og i landet som helhet. En jordbruksbedrift kan benytte flere innleide kvoter.

Tabell 2.17 Fordeling av antall jordbruksbedrifter og kvote i de ulike landsdeler etter kvotestørrelse. 2016

Landsdel	Melkekvote, 1 000 liter						Sum
	0–100	100–159	160–239	240–499	500–799	>800	
<i>Østlandet</i>							
Antall	712	641	387	396	81	8	2225
Kvote	47 233	80 790	74 898	39 833	47 473	6 863	397 090
<i>Agder/Telemark</i>							
Antall	191	116	50	72	7	1	437
Kvote	11 738	14 618	9 566	25 124	4 122	819	65 987
<i>Rogaland</i>							
Antall	244	327	269	348	73	21	1282
Kvote	15 325	41 829	53 008	120 168	43 225	18 612	292 166
<i>Vestlandet</i>							
Antall	867	632	317	321	70	9	2216
Kvote	57 513	79 729	61 305	111 203	40 860	7 863	358 473
<i>Trøndelag</i>							
Antall	356	511	347	425	69	3	1711
Kvote	23 906	65 494	67 184	145 920	39 701	2 533	344 738
<i>Nord-Norge</i>							
Antall	213	319	175	213	24	0	944
Kvote	14 595	40 568	33 833	70 973	13 679	-	173 647
Landet							
Antall	2 583	2 546	1 545	1 775	324	42	8 815
Kvote	170 310	323 028	299 793	613 220	189 060	36 690	1 632 101

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 2.18 viser andel av jordbruksbedrifter og kvote i de ulike landsdelene. På landsbasis er den største gruppen (29,3 %) av jordbruksbedriftene i størrelsesorden 0–100 000 liter, men andelen av kvote er bare 10,4 prosent i denne gruppen. Andelen jordbruksbedrifter i gruppen 500–799 000 liter er på 3,7 prosent i 2016, mens andelen av kvote i denne gruppen er på 11,6 prosent. I den største gruppen, over 800 000 liter, er det 0,5 prosent av jordbruksbedriftene.

I 2016 var det kun ett foretak som fikk beregnet disponibel kvote over 900 000 liter (Rogaland). Dette foretaket har en kvote med historisk høyere leveringsrett. Det var likevel til sammen ni foretak som har en total kvote på over 900 000 liter, men disse ble avkortet og fikk beregnet en disponibel kvote på 900 000 liter. Av disse foretakene befinner fem seg i Rogaland, mens resten er fordelt på fire andre fylker. I 2015 var det 12 produsenter som hadde disponibel kvote over 900 000 liter.

I Agder og Telemark har 43,7 prosent av jordbruksbedriftene under 100 000 liter i kvote, mens i Rogaland er 19 prosent av jordbruksbedriftene i denne gruppen.

Tabell 2.18 Fordeling av andel jordbruksbedrifter og kvote i de ulike landsdeler etter kvotestørrelse. 2016

Landsdel	Melkekvote, 1 000 liter						Sum
	0–100	100–159	160–239	240–499	500–799	>800	
Østlandet							
Andel av antall	32,0	28,8	17,4	17,8	3,6	0,4	100
Andel av kvote	11,9	20,3	18,9	35,2	12,0	1,7	100
Agder/Telemark							
Andel av antall	43,7	26,5	11,4	16,5	1,6	0,2	100
Andel av kvote	17,8	22,2	14,5	38,1	6,2	1,2	100
Rogaland							
Andel av antall	19,0	25,5	21,0	27,1	5,7	1,6	100
Andel av kvote	5,2	14,3	18,1	41,1	14,8	6,4	100
Vestlandet							
Andel av antall	39,1	28,5	14,3	14,5	3,2	0,4	100
Andel av kvote	16,0	22,2	17,1	31,0	11,4	2,2	100
Trøndelag							
Andel av antall	20,8	29,9	20,3	24,8	4,0	0,2	100
Andel av kvote	6,9	19,0	19,5	42,3	11,5	0,7	100
Nord-Norge							
Andel av antall	22,6	33,8	18,5	22,6	2,5	-	100
Andel av kvote	8,4	23,4	19,5	40,9	7,9	-	100
Landet							
Andel av antall	29,3	28,9	17,5	20,1	3,7	0,5	100,0
Andel av kvote	10,4	19,8	18,4	37,6	11,6	2,2	100,0

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 2.19 viser antall jordbruksbedrifter med ammekyr etter besetningsstørrelse. Gjennom hele perioden har det vært flest jordbruksbedrifter med færre enn 10 ammekyr, men andelen er stadig synkende, fra 78 prosent i 1999 til 39 prosent i 2016. Det var flest jordbruksbedrifter med ammeku i 2000 (6 108 jordbruksbedrifter), men antallet har blitt jevnt redusert seinere, selv om det var en økning på 152 bedrifter fra 2015 til 2016. Samtidig har antall ammekyr økt slik at gjennomsnittsbetningen har gått opp fra 6,7 til 16,8 ammekyr.

Tabell 2.19 Antall jordbruksbedrifter med ammeku etter besetningsstørrelse

Besetnings- Størrelse	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring	
						99–10	10–16
< 10	4 266	3 097	2 572	2 018	1 967	-4,5	-4,4
%	78	59	49	41	39		
10–19	872	1 385	1 479	1 527	1 595	4,9	1,3
%	16	26	28	31	31		
20–39	284	630	903	1 026	1 099	11,1	3,3
%	5	12	17	21	22		
40–69	35	113	227	314	355	18,5	7,7
%	1	2	4	6	7		
≥ 70	7	9	22	37	58	11,0	17,5
%	0	0	0	1	1		
Antall jordbr.bedr.	5 464	5 234	5 203	4 922	5 074	-0,4	-0,4
1 000 ammekyr	37	56	70	79	85	6,0	3,4
Ammekyr per jordbr.bedr.	6,7	10,6	13,4	16,0	16,8	6,5	3,8

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den fullstendige jordbrukstelingen i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.20 viser at antall jordbruksbedrifter med vinterfôra sau ble redusert med 36 prosent, mens antall vinterfôra sauer er omtrent uendret 1999 til 2014. De foreløpige tallene for 2016 viser at antall vinterfôra sau økte med 35 880 eller 4 prosent fra året før. Økningen har særlig skjedd på bedrifter med mer enn 100 vinterfôra sau. Antall sau per jordbruksbedrift har økt fra 42,1 til 65,2 fra 1999 til 2016.

Tabell 2.20 Antall jordbruksbedrifter med vinterfôra sau etter besetningsstørrelse

Besetnings- størrelse	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
< 50	15 787	9 892	7 785	7 680	7 637	-3,9	-6,2	-0,3
%	70	57	53	53	52			
50-99	5 223	5 095	4 357	4 019	4 077	2,2	-1,6	-1,1
%	23	29	29	28	28			
100-199	1 587	2 127	2 185	2 227	2 325	3,8	2,9	1,0
%	7	12	15	15	16			
200-299	101	246	337	404	450	3,4	11,6	4,9
%	0	1	2	3	3			
≥ 300	11	40	115	125	147	-0,9	23,8	4,2
%	0	0	1	1	1			
Antall jordbr.bedr.	22 709	17 400	14 779	14 455	14 636	-2,4	-3,8	-0,2
1 000 sau	955	955	923	918	954	0,6	-0,3	0,6
Ant. sau per j.bedr.	42,1	54,9	62,4	63,5	65,2	3,1	3,7	0,7

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.21 til Tabell 2.23 viser strukturutviklingen for de kraftfôrkrevende husdyrproduksjonene smågris-, egg- og kyllingproduksjon. Antall jordbruksbedrifter med purker har avtatt med 70 prosent fra 1999 til 2016, mens antall purker samtidig har blitt redusert med 7 prosent.

Gjennomsnittsstørrelsen på besetningene har økt betydelig, fra 27 purker per besetning i 1999, til 82 purker i 2016. Den relative andelen jordbruksbedrifter med over 150 purker har økt fra 1 prosent i 1999 til 14 prosent i 2016.

Tabell 2.21 Antall jordbruksbedrifter med purker, inkludert ungpurker, etter besetningsstørrelse

Besetnings- Størrelse	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
< 30	2 501	1 015	531	372	377	-5,7	-13,1	-5,5
%	68	48	36	33	34			
30-59	864	600	420	292	272	3,8	-6,3	-7,0
%	24	28	29	26	24			
60-99	220	290	262	207	198	8,2	1,6	-4,6
%	6	14	18	18	18			
100-149	54	124	131	121	117	12,9	8,4	-1,9
%	1	6	9	11	10			
≥ 150	37	80	116	148	152	12,9	10,9	4,6
%	1	4	8	13	14			
Antall	3 676	2 109	1 460	1 140	1 116	-3,5	-8,1	-4,4
1 000 purker	97	99	95	92	91	1,5	-0,2	-0,7
Purker per j.bedr.	26,5	46,8	65,1	81,0	81,5	5,1	8,5	3,8

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Det totale antall jordbruksbedrifter med høner ble redusert med 55 prosent i tidsrommet 1999 til 2010. Fra 2010 til 2015 er det derimot en økning på 211 bedrifter, eller 11 prosent. Antall høner økte med 24 prosent fra 1999 til 2010, og med 9 prosent fra 2010 til 2016.

Tabell 2.22 viser en oversikt over jordbruksbedrifter som har over 500 høner. Konesjonsgrensen i denne produksjonen er at en bedrift kan ha maksimalt 7 500 innsatte høner på ethvert tidspunkt (Før 2004 var konsesjonsgrensen 5000 høner). Tabellen viser at det er 82 prosent som har en produksjon opp mot konsesjonsgrensen i 2016. Antallet jordbruksbedrifter som har hatt en produksjon over konsesjonsgrensen har vært relativt stabilt i perioden fra 2010 til 2016.

Tabell 2.22 Antall jordbruksbedrifter med verpehøner, etter besetningsstørrelse¹⁾

Besetnings- Størrelse	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring	
						99–10	10–16
500 - 999	155	62	19	8	8	-17,4	-13,4
%	13	7	3	1	1		
1 000–1 999	398	159	62	16	16	-15,6	-20,2
%	34	19	9	3	3		
2 000–4999	477	303	134	33	37	-10,9	-19,3
%	40	37	20	6	6		
5 000–7 500	113	266	394	487	474	12,0	3,1
%	10	32	60	83	82		
≥ 7 501	43	39	48	41	45	1,0	-1,1
%	4	5	7	7	8		
Antall jordbr.bedr.	1 186	829	657	585	580	-5,2	-2,1
Antall jordbr.bedr. ²⁾	4 064	2 528	1 847	2 066	2 058	-6,9	1,8
1 000 høner	3 101	3 372	3 926	4 305	4 269	2,2	1,4
1 000 høner ²⁾	3 181	3 415	3 953	4 331	4 296	2,0	1,4
Høner per j.bedr.	2 615	4 067	5 975	7 404	7 407	7,8	3,6

* Foreløpige tall

1) Ekskl. jordbruksbedrifter med < 500 høner

2) Alle jordbruksbedrifter inkludert

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 2.23 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med slaktekylling målt etter antall slaktede kyllinger. Det mangler tall før 2001. Antall jordbruksbedrifter med slaktekylling har variert en del i perioden 2001 til 2010, men i hovedsak har det vært en reduksjon blant de minste brukene og en økning blant de største. Det totale antall bruk var i grove trekk økende fra 2001 til 2009, men har variert litt deretter.

Konsesjonsgrensen i denne produksjonen er at en bedrift kan ha en slaktekyllingproduksjon med inntil 280 000 omsatte og slaktede kyllinger per år. I 2016 utgjorde gruppene med over 100 000 slaktekyllinger 56 prosent av alle jordbruksbedrifter mot 9 prosent i 2001 og 70 prosent i 2015. Antall slaktekyllinger er redusert med 11,2 mill. fra 2015 til 2016. Endringen i jordbruksbedrifter og antall kyllinger siste år sees i sammenheng med endringer i markedet. Totalt for perioden 2001 til 2015 økte antallet jordbruksbedrifter med 20 prosent, og antallet slaktekyllinger med 87 prosent. Antall kyllinger i gjennomsnitt per besetning økte med 76 prosent fra 62 200 til 97 200 kyllinger fra 2001 til 2016.

Tabell 2.23 Antall jordbruksbedrifter med slaktekyllinger etter antall slakt

Antall slakta kyllinger	2001	2003	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring	
						01-10	10-16
< 25 000	90	61	44	50	63	-7,6	6,2
%	18	13	8	8	10		
25 000-49 999	103	82	35	37	38	-11,3	1,4
%	20	17	6	6	6		
50 000-74 999	165	104	49	31	47	-12,6	-0,7
%	32	22	9	5	8		
75 000-99 999	108	158	89	71	120	-2,1	5,1
%	21	33	15	11	20		
100 000-139 999	23	54	333	403	291	34,6	2,2
%	5	11	59	62	47		
140 000-279 999	16	16	15	46	48	-0,7	21,4
	3	3	3	7	8		
≥ 280 000	6	7	10	9	6	5,8	-8,2
%	1	1	2	1	1		
Antall jordbr.bedr.	511	482	575	647	613	1,3	1,1
1 000 kyllinger	31 774	35 242	56 496	70 795	59562	6,6	0,9
1 000 kyllinger per j.bedr.	62	73	98	109	97	5,2	-0,2

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon

For fylkesvis fordeling, se tabeller på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

2.3 Bruk av utmarksbeite

Utmarksbeite er sentralt for å bevare særpreget i jordbrukets kulturlandskap. Tabell 2.24 viser statistikk over dyr på utmarksbeite. Etter en nedgang i 2012/2013 viser tall for de siste tre årene en økning igjen. Det er særlig endring i antall sau og lam som gjør at totaltallene varierer. Antall storfe på utmarksbeite har økt hvert år fra 2007 og i 2016 var det 18 000, eller 7,6 prosent, flere storfe på utmarksbeite enn i 1999. Antall sau og lam på beite i 2016 var omtrent på samme nivå som i 2005. Den relativt store nedgangen på geit skyldes reduksjon i bestanden av geiter, selv om bestanden har økt noe de siste årene. Antall hester på utmarksbeite har økt med 2 400, eller 36 prosent, fra 1999.

Tabell 2.24 Beitedyr på utmarksbeite

	Beitedyr i alt	Storfe	Sau og lam	Geit og kje	Hester > 1 år
1999	2 315 600	236 500	2 000 700	71 900	6 600
2005	2 404 800	238 700	2 091 800	66 500	7 900
2008	2 190 200	223 400	1 900 200	57 500	9 100
2010	2 255 100	228 000	1 960 200	57 500	9 400
2013	2 229 700	244 300	1 924 100	52 200	9 100
2014	2 254 900	246 500	1 945 200	53 700	9 500
2015	2 318 400	248 700	2 005 100	55 600	9 100
2016*	2 417 292	254 523	2 095 359	58 416	8 994

* Foreløpig tall

Kilde: Landbruksdirektoratet

Andel dyr på beite har variert litt i perioden, men har stort sett vært i underkant av 70 prosent av samlet antall dyr, jf. Tabell 2.25. Storfe har hatt en markert økning av andelen dyr på utmarksbeite fra 1999 til 2016. Geit og kje har hatt et fall i andel dyr på utmarksbeite i samme periode.

Tabell 2.25 Andel beitedyr på utmarksbeite i prosent av totalt antall dyr¹⁾

	Beitedyr i alt	Storfe	Sau og lam	Geit og kje	Hester ¹⁾
1999	67,3	22,9	86,9	91,9	25,8
2005	70,1	25,6	87,2	91,5	27,0
2008	67,8	25,1	85,0	82,8	26,5
2010	68,8	26,1	85,1	85,4	25,9
2013	69,3	28,6	84,9	81,4	26,4
2014	70,1	29,4	85,3	83,4	28,7
2015	69,9	29,1	84,8	83,0	28,8
2016*	70,3	29,3	84,8	85,2	30,2

* Foreløpig tall

1) Tall på hester i alt er både over og under 1 år, tall hester på beite er over 1 år

Kilde: Landbruksdirektoratet

Seterdrift har vært en tradisjon i store deler av landet, og er fremdeles vanlig i flere områder. Tabell 2.26 viser at det de siste årene har vært en reduksjon i antall jordbruksbedrifter med seterdrift. Men i forhold til det totale antallet jordbruksbedrifter med melkekyr – og geiter, har andelen holdt seg stabil på 13 – 14 prosent fra 2003 til 2015. Andelen med fellesdrift viser en reduksjon fra 46 prosent i 1999 til 34 prosent i 2015.

Pga. endring i tilskuddsordningene f.o.m. 2005, er tallene noe usikre med tanke på sammenligning med tidligere år.

Tabell 2.26 Antall og andel jordbruksbedrifter med seter, og andel med fellesdrift

	1995	1999	2010	2014	2015
Totalt antall jordbr.bedrifter med seter ¹⁾	2 608	2 721	1 579	1 227	1 172
<i>Andel jordbr.bedrifter med seter, %²⁾</i>	10	12	14	13	13
Antall med seterdrift alene	1 618	1 466	991	802	771
<i>Andel jordbr.bedrifter med seterdrift alene, %²⁾</i>	6	6	9	9	9
Antall med 2 eller flere sammen om seterdrift	990	1 255	588	425	401
<i>Andel med fellesseter av alle med seter, %</i>	38	46	37	35	34

1) Noen har både enkelt- og fellesseter

2) I forhold til alle jordbruksbedrifter med melkekyr og melkegeiter

Kilde: Landbruksdirektoratet tom 2003. Deretter Statistisk sentralbyrå

3 Produksjon og matvareforbruk

Norge har et begrenset areal med dyrka jord, samtidig som klimatiske forhold legger begrensninger på avlingsutbyttet og hvilke vekster som kan dyrkes. Dette bidrar til at en betydelig del av matvarebehovet blir dekket med import. Helsedirektoratet har beregnet at totalt utgjorde norsk produksjon 50 prosent av det totale innenlandske matvareforbruket i 2015, regnet på energibasis.

I innstilling fra næringskomiteen om jordbruksoppgjøret 2015 (Innst. 385S) sier komiteen om landbruk over hele landet: *«Komiteen ønsker et miljøvennlig, bærekraftig og fremtidsrettet norsk landbruk med små og store bruk i hele landet. Det er et mål at norsk landbrukspolitik skal stimulere til økt matproduksjon, med intensjon om økt selvforsyning, blant annet av beredskapshensyn.»*

Dette kapitlet viser tilgangen på matvarer gjennom produksjon og import, og tar også opp matvareforbruk, eksport av jordbruksprodukter og selvforsyningsgrad. Til slutt er det et kapittel om norsk andel av kraftfôrforbruket.

3.1 Oversikt over samlede produserte mengder

Tabellene 3.1a–h illustrerer hvordan utviklingen i den norske jordbruksproduksjonen fordeler seg mellom regionene. På grunn av variasjoner, spesielt i væravhengige produksjoner som korn og potet, er indikatoren for «Årlig prosentvis endring» svært følsom for spesielle utslag i start- og sluttår for perioden. Tabellene må derfor leses med en viss forsiktighet.

Tabell 3.1a viser at det i 2015 var ca. 10 prosent større produksjon enn året før. Økningen skjedde i hovedsak på Østlandet som i 2015 hadde 86 prosent av kornproduksjonen i landet.

Tabell 3.1a Produksjon av korn fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2014	2015	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-15
Østlandet	1 006,7	1 073,6	1 004,9	1 017,3	1 170,0	0,2	0,0	3,1
Agder/Telemark	45,7	38,6	33,1	27,2	31,0	3,6	-2,9	-1,3
Rogaland	14,8	19,4	16,7	8,0	6,2	1,7	1,1	-17,9
Vestlandet	8,5	4,8	2,3	4,5	3,6	2,3	-11,4	9,7
Trøndelag	140,9	161,5	148,0	180,5	146,6	0,0	0,4	-0,2
Nord-Norge	1,5	0,5	0,8	0,4	0,5		-5,7	-8,4
<i>Landet</i>	<i>1 218,1</i>	<i>1 298,4</i>	<i>1 205,7</i>	<i>1 238,1</i>	<i>1 357,9</i>	<i>0,3</i>	<i>-0,1</i>	<i>2,4</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 3.1b viser hvordan produksjonen av potet har utviklet seg etter 1999. I 2016 står Østlandet for 74 prosent og Trøndelag for 13 prosent av potetproduksjonen i landet.

Tabell 3.1b Produksjon av potet fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Østlandet	273,9	224,1	250,7	233,9	269,5	-0,9	-0,8	1,2
Agder/Telemark	13,0	12,3	11,1	12,3	12,6	-6,1	-1,5	2,2
Rogaland	23,7	21,6	20,5	15,0	17,1	-4,8	-1,3	-3,0
Vestlandet	11,6	7,7	6,6	6,9	7,4	-3,4	-4,9	1,8
Trøndelag	47,9	40,8	38,8	30,9	48,0	-2,4	-1,9	3,6
Nord-Norge	10,3	10,1	5,4	6,1	8,6	-2,4	-5,7	8,0
<i>Landet</i>	<i>380,2</i>	<i>316,6</i>	<i>333,2</i>	<i>305,2</i>	<i>363,2</i>	<i>-1,8</i>	<i>-1,2</i>	<i>1,5</i>

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 3.1c viser at melkeproduksjonen stort sett har holdt seg på noe over 1 500 mill. liter på 2000-tallet. Fra 2010 til 2016 har produksjonsmengden vært relativt stabil. Melkeproduksjonen er kvotestyrkt og det er fylkesvise omsetningsregioner. Dette gjør at forholdet mellom landsdelene holder seg stabilt.

Tabell 3.1c Produksjon av kumelk fordelt på regioner. Mill. liter¹⁾

	1999	2005	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Østlandet	407,0	363,8	367,8	377,7	371,3	-1,0	-0,9	0,2
Agder/Telemark	65,8	59,1	58,1	60,6	57,0	-1,1	-1,1	-0,3
Rogaland	269,2	273,7	278,4	288,6	285,2	-1,6	0,3	0,4
Vestlandet	385,1	339,8	325,0	325,5	329,7	-0,9	-1,5	0,2
Trøndelag	347,9	318,9	320,8	327,4	326,0	-1,1	-0,7	0,3
Nord-Norge	172,4	157,1	155,9	156,4	153,5	-0,9	-0,9	-0,3
<i>Landet</i>	<i>1 647,3</i>	<i>1 512,4</i>	<i>1 506,0</i>	<i>1 536,3</i>	<i>1 522,8</i>	<i>-1,1</i>	<i>-0,8</i>	<i>0,2</i>

1) Ekskl. gårdssmør fra og med 2010

Kilde: Tine og Q-meieriene (i Gausdal og på Jæren)

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Den totale produksjonsmengden av storfekjøtt var i 2016 på 81,7 mill. kg, en liten økning fra 79,7 mill. kg i 2015 (tabell 3.1d). Fra 2010 til 2016 var den største årlige nedgangen på Vestlandet, mens det var en liten årlig økning på Østlandet.

Tabell 3.1d Produksjon av storfekjøtt fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Østlandet	25,8	23,4	23,3	23,8	24,7	3,1	-0,9	1,0
Agder/Telemark	4,7	4,1	4,1	4,1	4,1	3,8	-1,3	-0,1
Rogaland	15,7	14,6	14,4	13,3	13,4	3,2	-0,8	-1,2
Vestlandet	20,4	18,1	16,1	14,4	14,9	0,4	-2,1	-1,3
Trøndelag	19,8	18,4	17,1	16,0	16,5	2,8	-1,3	-0,5
Nord-Norge	9,0	8,4	8,6	8,2	8,1	2,2	-0,4	-1,0
<i>Landet</i>	<i>95,4</i>	<i>87,0</i>	<i>83,5</i>	<i>79,7</i>	<i>81,7</i>	<i>2,4</i>	<i>-1,2</i>	<i>-0,4</i>

Kilde: Fraktkontoret for Kjøtt og Statistisk sentralbyrå. Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Svinekjøttproduksjonen (tabell 3.1e) var i 2016 på 137,7 mill. kg, og dette er en økning på 3,0 mill. kg fra 2015. Fra 1999 til 2016 har produksjonen økt mest i Rogaland.

Tabell 3.1e Produksjon av svinekjøtt fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Østlandet	48,8	47,7	52,3	54,1	54,4	2,9	0,6	0,7
Agder/Telemark	4,0	3,5	3,6	4,3	4,4	1,1	-0,9	3,3
Rogaland	24,5	30,4	37,1	39,9	40,5	4,5	3,8	1,5
Vestlandet	6,1	5,6	6,4	7,7	7,6	-4,3	0,5	2,9
Trøndelag	20,1	19,8	21,9	20,7	22,2	2,3	0,8	0,2
Nord-Norge	4,9	5,3	7,4	8,0	8,4	7,6	3,9	2,0
Landet	108,4	112,3	128,8	134,7	137,7	2,6	1,6	1,1

Kilde: Fraktkontoret for Kjøtt og Statistisk sentralbyrå. Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Produksjonen av saue- og lammekjøtt (tabell 3.1f) var i 2016 på 26,0 mill. kg, en økning på 0,4 mill. kg fra 2015.

Østlandet sto for 25,6 prosent av sau- og lammekjøttproduksjonen i 2016, mens Vestlandet hadde 22,5 prosent.

Tabell 3.1f Produksjon av saue- og lammekjøtt fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Østlandet	5,6	6,3	5,8	6,4	6,7	0,7	0,4	2,3
Agder/Telemark	1,7	1,8	1,5	1,5	1,5	2,7	-1,2	0,2
Rogaland	4,0	5,1	5,3	5,4	5,4	0,2	2,5	0,5
Vestlandet	6,0	5,9	5,6	5,8	5,8	-1,4	-0,6	0,6
Trøndelag	2,1	2,5	2,3	2,5	2,7	0,3	0,9	2,5
Nord-Norge	3,2	3,8	3,9	3,9	3,9	-0,7	2,0	-0,2
Landet	22,6	25,4	24,4	25,6	26,0	-0,0	0,7	1,0

Kilde: Fraktkontoret for Kjøtt og Statistisk sentralbyrå. Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 3.1g viser at produksjonen av fjørfekjøtt har økt med 169 prosent fra 1999 til 2016. Økningen var størst fra 1999 til 2010 med en årlig økning på 8 prosent. Fra 2010 til 2016 er den årlige økningen 2,5 prosent, og økningen fra 2015 til 2016 var 6 prosent.

Av kjøttslagene er det fjørfekjøtt som har hatt den største forskyvingen mellom landsdeler. I Nord-Norge produseres det ikke fjørfekjøtt. På Vestlandet og i Agder og Telemark er det også liten produksjon. I 1999 produserte Østlandet 66 prosent av fjørfekjøttet mot 44 prosent i 2016. Trøndelag har økt sin andel fra 15 prosent 29 prosent mens Rogaland har økt fra 13 prosent i 1999 til 25 prosent i 2016.

Tabell 3.1g Produksjon av fjørfekjøtt fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Østlandet	24,0	32,5	40,0	45,2	43,5	6,5	4,7	1,4
Agder/Telemark	0,9	1,0	1,0	1,4	1,1	2,1	1,2	1,7
Rogaland	4,8	8,8	14,8	18,4	24,9	7,0	10,8	9,0
Vestlandet	1,3	1,3	0,9	0,6	0,4	0,0	-2,7	-14,6
Trøndelag	5,5	12,9	28,1	27,1	28,4	8,3	16,0	0,2
Nord-Norge	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0			
Landet	36,5	56,5	84,9	92,7	98,3	6,3	8,0	2,5

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket. Statistisk sentralbyrå. Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Eggproduksjonen (tabell 3.1h) har totalt sett økt med 8,4 mill. kg fra 2010 til 2016.

I 1999 sto Østlandet for 43 prosent av den totale produksjonen av egg i landet, mens den var redusert til 34 prosent i 2016. I Trøndelag har andelen gått opp fra 9 til 21 prosent i samme periode.

Tabell 3.1h Produksjon av egg fordelt på regioner. Mill. kg

	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Østlandet	20,3	19,7	22,2	23,1	22,8	0,8	0,8	0,5
Agder/Telemark	4,4	4,3	3,5	4,1	3,9	-2,6	-2,1	2,2
Rogaland	12,0	16,2	17,4	18,0	18,6	-1,6	3,4	1,1
Vestlandet	5,0	4,9	5,6	5,9	5,9	-4,4	1,2	0,6
Trøndelag	4,2	5,1	8,6	13,7	14,1	1,6	6,9	8,5
Nord-Norge	1,9	1,5	2,1	2,6	2,5	-2,5	1,1	2,9
Landet	47,7	51,7	59,5	67,3	67,9	-0,9	2,0	2,2

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket. Statistisk sentralbyrå. Landbruksdirektoratet

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

3.2 Økologisk jordbruk

I Innst. 385S (2014–15) sies det at «Komiteen viser til at det er et mål at 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket skal være økologisk i 2020. Det legges vekt på at satsingen skal bidra til balanse mellom produksjon og etterspørsel.»

Tabell 3.2a og tabell 3.2b viser utviklingen i det økologisk drevne jordbruksarealet siden 1991. I 2016 var den økologiske andelen av det totale jordbruksarealet på 4,5 prosent, eller 4,8 prosent når arealet som var under omlegging også tas med. Etter 2012 har andelen økologisk gått ned. Ca en fjerdedel av Norges økologiske arealer er i trøndelagsfylkene. Antall økologiske jordbruksbedrifter har gått tilbake hvert år etter 2009. Også andelen økologiske bedrifter av totalt antall har gått ned i samme periode.

Tabell 3.2a Økologiske jordbruksbedrifter og økologisk jordbruksareal

	1991	1999	2010	2015	2016*	Endring siste år, %
Antall j.bedrifter med økol. drift ¹⁾	423	1 762	2 805	2 113	2 083	-1,4
Fulldyrka eng	9 629	95 930	278 459	266 796	262 588	-1,6
Annen eng og grovfôrvekster	2 963	16 894	24 706	21 965	22 153	0,9
Innmarksbeite	2 023	22 497	79 027	72 447	76 572	5,7
Korn og erter til modning	1 741	8 611	70 008	61 468	65 404	6,4
Potet	598	1 472	1 620	1 036	1 144	10,4
Andre vekster	980	3 195	10 507	14 276	13 657	-4,3
Grønngjødsla areal og brakkmark	211	911	7 637	6 651	5 291	-20,4
Godkjent øk. jordbr. areal i alt, daa	18 145	149 510	471 964	444 639	446 809	0,5
Økol. areal i % av j. areal i drift	0,2	1,4	4,7	4,5	4,5	
Jordbr. areal under omlegging, daa	6 288	38 225	101 955	33 230	29 400	-11,5

*Foreløpige tall

1) Omfatter alle jordbruksbedrifter som er godkjent for tilskudd og/eller merke

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.2b Andel økologiske jordbruksbedrifter av alle foretak og andel økologisk jordbruksareal i forhold til konvensjonell bruk per vekst

	1999	2010	2015	2016*
Andel jordbr.bedr. med økologisk drift av alle bruk	2,5	6,1	5,0	5,1
Fulldyrka eng	2,0	5,8	5,6	5,5
Natureng og overfl.dyrket jord til slått og beite	2,6	5,9	5,4	5,6
Korn og oljevekster	0,3	2,3	2,1	2,3
Potet	1,0	1,2	0,9	1,0

*Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.3a viser utviklingen av økologisk husdyrhold fra 1991 til 2016. Kyllingproduksjonen var svært liten i utgangspunktet, og har derfor hatt den største prosentvise økningen regnet for hele perioden. Fra 2010 til 2016 har verpehøner hatt den største prosentvise økningen.

Tabell 3.3a Husdyrhold på økologisk godkjente jordbruksbedrifter. Antall dyr¹⁾

	1991	1999	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring	
						99-10	10-16
Storfe	957	7 424	27 211	28 516	29 329	12,5	1,3
Melkeku ²⁾	237	2 998	8 764	8 287	8 350	10,2	-0,8
Ammeku	87	680	3 232	3 802	4 059	15,2	3,9
Annet storfe	633	3 746	15 215	16 427	16 920	13,6	1,8
Sau	3 007	18 393	48 941	48 559	50 902	9,3	0,7
Geit	209	1 052	1 426	1 449	1 506	2,8	0,9
Svin			3 287	1 543	2 055		-7,5
Slaktegris	53	282	2 460	873	1 234	21,8	-10,9
Verpehøner	1 697	27 228	153 319	203 846	242 067	17,0	7,9
Kyllinger	10	91	145 372	136 671	143 796	95,5	-0,2

*Foreløpige tall

1) I 1991 var telledatoen 1/7, øvrige år 31/12

2) Godkjent for melk og kjøtt

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.3b viser andelen økologiske husdyr som prosent av total husdyrbestand. Ammekyr har størst andel med 5,3 prosent i 2016.

Tabell 3.3b Husdyrhold på økologisk godkjente jordbruksbedrifter. Andel økologiske dyr av totalt antall husdyr. Prosent

	1991	1999	2010	2015	2016*
Storfe	0,1	0,7	3,1	3,4	3,5
Melkeku	0,1	0,9	3,6	3,6	3,7
Ammeku	0,9	2,3	5,3	5,3	5,3
Annet storfe	0,1	0,5	2,7	3,1	3,1
Sau	0,3	1,7	4,6	4,6	4,6
Geit	0,3	1,5	2,4	2,6	2,6
Slaktegris	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1
Verpehøner	0,0	0,9	3,8	4,6	5,5
Kyllinger	0,0	0,0	0,2	0,2	0,2

*Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratet

Økologisk produsert slakt utgjør fortsatt en liten andel av total kjøttproduksjon i Norge, mindre enn én prosent.

I 2016 var total tilførsel av økologisk kjøtt av storfe, sau/lam og gris på 2 400 tonn, en økning på 124 tonn fra året før. Det er stort sett storfe og sau som produseres økologisk mens omfanget av kraftfôrbasert kjøttproduksjon er mindre. Andelen økologisk produsert kjøtt omsatt som økologisk økte fra 42 prosent i 2015 til 46 prosent i 2016.

Tabell 3.4 viser at mengde økologisk storfekjøtt har økt de siste årene. Nord-Trøndelag, Østfold og Hedmark er de tre fylkene med størst økologisk storfekjøttproduksjon. Andelen økologisk produsert storfekjøtt markedsført som økologisk økte fra 40 prosent i 2015 til 41 prosent i 2016.

Tabell 3.4 Tilførsel og salg av økologisk storfekjøtt. Tonn

	1999	2006	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring	
						99–10	10–16
Tilførsel	265,7	915,3	1 113,3	1 379,0	1484,9	13,9	4,9
Prosent økol. av totalt tilført	0,3	1,0	1,3	1,7	1,8		
Solgt som økologisk ¹⁾		155,6	455,6	552,3	613,0	32,5	5,1
I prosent ²⁾		17	41	40	41		
Solgt økologisk i % av alt storfekjøtt		0,2	0,5	0,7	0,8		

1) Landbruksdirektoratet har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Økologisk kjøtt som ikke omsettes, legges på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.5 viser at tilførsel av økologisk sau- og lammekjøtt har vært tilnærmet uendret de siste årene. Nord-Trøndelag, Buskerud, Sogn og Fjordane, Hedmark og Oppland er fylkene der det blir produsert mest slakt av økologisk sau/lam. Økologisk sau- og lammekjøtt markedsført som økologisk er 31 prosent av total tilførsel i 2016.

Tabell 3.5 Tilførsel og salg av økologisk sau- og lammekjøtt. Tonn

	1999	2006	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring	
						99-10	10-16
Tilførsel	213,0	385,4	573,8	601,9	622,1	9,4	1,4
Andel økol. av totalt tilført	0,9	1,6	2,3	2,4	2,4		
Solgt som økologisk ¹⁾		92,5	152,6	196,5	193,0		4,0
I prosent ²⁾		24	27	33	31		
Solgt økologisk i % av alt sauekjøtt		0,5	0,6	0,8	0,7		

1) Landbruksdirektoratet har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Det som ikke selges, blir lagt på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

Kilde: Landbruksdirektoratet

Det var en sterk nedgang (23,4 %) i økologisk produksjon av svinekjøtt fra 2014 til 2015, og produksjonen var den samme i 2016 som i 2015. Nedgangen har sammenheng med at en stor aktør avvirket sin produksjon og omsetning av økologisk svinekjøtt. Andelen økologisk svinekjøtt solgt som økologisk økte fra 30 prosent i 2010 til 72 prosent i 2015, jf. Tabell 3.6. I 2016 ble 103 prosent av total tilførsel solgt pga. at det også var salg fra lager.

Tabell 3.6 Tilførsel og salg av økologisk svinekjøtt. Tonn

	1999	2006	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring	
						99-10	10-16
Tilførsel	26,7	97,7	397,9	294,4	293,0	27,9	-5,0
Andel økol. av totalt tilført	0,02	0,08	0,31	0,22	0,21		
Solgt som økologisk ¹⁾		88,9	118,1	210,5	302,0		16,9
I prosent ²⁾		91	30	72	103 ³⁾		
Solgt økologisk i % av alt svinekjøtt		0,0	0,1	0,2	0,2		

1) Landbruksdirektoratet har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Det som ikke selges, blir lagt på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

3) Over 100 prosent fordi det også ble solgt fra lager

Kilde: Landbruksdirektoratet.

Ifølge Landbruksdirektoratet var total tilførsel av økologisk geitekjøtt i 2016 2,4 tonn, en økning på ca. 0,5 tonn fra året før.

Data for økologisk produsert melk i Tabell 3.7 omfatter bare den melka som leveres som økologisk til merpris, og dekker dermed ikke hele den faktiske produksjonen. Både innveid og anvendt mengde økologisk melk økte jevnt i hele perioden 1999 til 2013. Anvendt mengde har økt videre fra 2014 til 2016, mens innveid mengde hadde en nedgang i samme periode.

Andelen økologisk melk solgt som økologisk var på 57,4 prosent i 2016. Denne andelen har økt hvert år siden 2010 da den var 37,7 prosent.

Tabell 3.7 Innveid og anvendt økologisk melk¹. 1 000 liter

	1999	2005	2010	2015	2016	Årlig %-vis endring	
						99–10	10–16
Innveid	11 703	25 640	46 542	51 441	51 220	13,4	1,6
<i>Andel økol. av totalt innveid</i>	<i>0,7</i>	<i>1,7</i>	<i>3,1</i>	<i>3,3</i>	<i>3,4</i>		
Anvendt som økologisk	2 515	12 297	17 534	27 906	29 425	19,3	9,0
<i>I prosent</i>	<i>21,0</i>	<i>48,0</i>	<i>37,7</i>	<i>54,2</i>	<i>57,4</i>		
Solgt økologisk i % av all melk	0,2	0,8	1,2	1,8	1,9		

1) All melk anvendes, og det som ikke finner avsetning som økologisk, blir anvendt som ordinær vare

Kilde: Landbruksdirektoratet

Økologisk produserte fjørfeprodukter omfatter hovedsakelig egg, men det er også en viss produksjon av kalkun og kylling. I 2016 ble det innveid 228 tonn økologisk fjørfeslakt, mot 165 tonn i 2015. Økologisk produsert fjørfekjøtt utgjorde 0,24 prosent av den totale produksjonen av fjørfekjøtt her i landet i 2016.

Tabell 3.8 viser innveid og solgt mengde økologiske egg. Landbruksdirektoratet mangler tall for direktesalg fra gård, men mengden er begrenset. Både innveid mengde og solgt mengde har økt de to siste årene. I 2016 ble 90 prosent av innveid mengde solgt som økologisk.

Solgte økologiske egg utgjør 4,4 prosent av total eggproduksjon i Norge i 2016.

Tabell 3.8 Innveid og anvendt mengde økologiske egg. Tonn

	2000	2005	2010	2015	2016	Årlig %-vis	
						00–10	10–16
Innveid	300	573	2414	3 160	3 294	23,2	5,3
<i>Andel økol. av totalt innveid</i>		<i>1,1</i>	<i>4,1</i>	<i>4,7</i>	<i>4,9</i>		
Solgt som økologisk	192	398	1 281	2 558	2 956	20,9	15,0
<i>I prosent</i>	<i>64</i>	<i>70</i>	<i>53</i>	<i>81</i>	<i>90</i>		
Solgt økologisk i % av alle egg		0,8	2,2	3,8	4,4		

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 3.9 viser utviklingen i mengde økologisk produsert korn levert til mølle. Kornavlingen totalt varierer mye fra år til år, og variasjonen er også stor for økologisk korn. De foreløpige tallene for 2016 viser en liten økning i sum økologisk korn og prosent økologisk av total kornproduksjon.

Tabell 3.9 Økologisk korn levert mølle. Tonn, og prosent av totalt innveid mengde

	1996/	1999/	2010/	2015/	2016/	Årlig %-vis endring	
	1997	2000	2011	2016	2017*	96/97–10/11	10/11–16/17
Hvete	54,9	295,8	1 643,0	2236,3	1770,7	27,6	1,3
Rug	40,4	43,6	294,0	975,9	247,7	15,2	-2,8
Bygg	52,8	88,5	4 103,0	2812,4	3861,7	36,5	-1,0
Havre	76,8	284,4	5 884,0	4729,0	5610,2	36,4	-0,8
Rughvete				901,5	363,2		
Erter			402,0	152,4	236,6		-8,5
Oljefrø			199,0	287,1	143,2		-5,3
Sum korn	225	712	12 525	12 095	12 233	33,4	-0,4
% av totalt		0,1	1,1	0,8	1,0		

* Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratet

Produksjon og omsetning økologiske grønnsaker, poteter og frukt er ikke med i registreringene. Våren 2012 startet Landbruksdirektoratet med nye registreringer av omsetningen av norskproduserte økologiske poteter, grønnsaker, frukt og bær. I en oppstartsfase vil det alltid være utfordringer rundt forståelse av hva som skal rapporteres for de ulike kulturene, slik at pris- og mengderapporteringene foreløpig kan ha visse svakheter. Tabell 3.10 viser omsetningen av økologisk norsk frukt og grønt de tre siste årene.

Tabellen viser at gulrot og potet er de største enkeltkulturene målt i volum, og økologiske gulrøtter utgjorde i overkant av 5 prosent av den totale norske gulrotomsetningen i 2016. Salget av norsk økologisk gulrot stagnerte i avlingssesongen 2016-2017 sammenlignet med tidligere. Også salget av konvensjonelle gulrøtter har flatet ut sammenlignet med tidligere år.

Økologisk rapidsalat og rødbete utgjorde imidlertid hhv. 29,8 og 19 prosent av det totale salget av hvert av disse produktene i 2016. Det skyldes at en stor del av produksjonen av rødbete og rapidsalat dyrkes økologisk, og dekker både det konvensjonelle og det økologiske markedet.

I veksthus har omsatt mengde agurk hatt en reduksjon i forhold til 2015. Omsetningen av konvensjonell agurk økte med rundt 6 prosent fra sesongen før, men den økologiske produksjonen økte ikke tilsvarende.

Fruktsesongen 2016 var vesentlig bedre enn i 2015 og ga større avlinger. Tilførselene er jevnt over lavere enn etterspørselen. En god del økologisk frukt omsettes utenom fruktlagrene og grossistene, slik at tallene i Tabell 3.10 sannsynligvis er for lave.

Det er også en viss produksjon av økologiske jordbær, bringebær og blåbær i Norge, men det meste av dette selges direkte fra gård eller til butikker og mindre grossister. For økologiske bær har det vært vanskelig å få innpass i de store kjedene.

Omsetningen av økologiske varer gjennom dagligvarehandel økte med mer enn 24 prosent i 2016, til nesten 2,5 mrd. kroner. Andelen økologisk av total omsetning av matvarer lå på 1,8 prosent. De mest omsatte økologiske varene i verdi er søtmelk, syrnet melk og gulrøtter. Samtlige varegrupper hadde større omsetning i 2016 enn i 2015. Spesielt økte omsetningen for økologiske grønnsaker, opp 89 mill. kroner, til 569 mill. kroner i 2016. Omsetningen av kornprodukter og bakevarer økte med 58 prosent, tilsvarende 89 mill. kroner, i 2016.

Økologiske produkter inngår i oversikten over samlet produksjon i kapittel 3.1.

Tabell 3.10 Omsetning av norskproduserte økologiske poteter, grønnsaker og frukt¹⁾ sesong 2014, 2015 og 2016, andel økologisk i 2016

	Tonn omsatt vare			%andel økologisk 2016
	2014	2015	2016	
Poteter,	370	382	511	1,2
Veksthusvarer				
Agurk	155	210	198	0,8
Tomat	28	22	38	0,9
Tomat, cherry 250 g, 1 000 pk	67	72	85	5,8
Rapidsalat, 1 000 stk.	822	278	179	29,1
Frilandsvarer				
Kepaløk	91	92	87	1,1
Rødløk	39	42	48	1,5
Rødbeter	56	61	94	19,3
Hvitkål	100	82	107	1,4
Kålrot	219	165	186	2,4
Gulrot	1 319	1 102	1 096	5,3
Isbergsalat, 1 000 stk.	1 194	173	213	2,7
Frukt				
Epler	118	60	101	1,3
Plommer	31	18	50	4,1

1) Måleenhet er tonn, dersom ikke annet er oppgitt

Kilde: Landbruksdirektoratet og Økern Torvhall

3.3 Import og eksport

I Innst. 385S (2014–15) sies det at «*Et velfungerende importvern er viktig for konkurranseposisjonen til norsk landbruk*».

Import- og eksporttallene er hentet fra utenrikshandelsstatistikken til SSB. Statistikken omfatter ikke varer i direkte transitt, eksport av varer til skip, luftfartøyer eller oljeplattformer registrert i Norge i utenriksfart. Statistikken omfatter ikke grensehandel med varer som privatpersoner tar med inn/ut av landet (ikke registreringspliktig).

I de tabeller der handelsstatistikken skiller mellom land, omfatter landene i tabellen de tre landene som det ble import mest varer fra og de tre landene som det ble eksport mest varer til i 2016. I de tilfeller der «—» er angitt i tabellen, er ikke dataene tilgjengelig.

Tabell 3.11 viser handel med kjøtt fordelt på dyreslag.

Tabell 3.11 Handel med kjøtt. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import:								
Svinekjøtt	2,3	5,6	2,3	4,7	2,9	5,4	3,5	3,1
Spekk	0,9	1,1	1,4	1,4	0,9	0,7	0,8	0,7
Storfekjøtt	1,1	2,9	3,3	7,6	5,9	11,9	22,7	21,9
Sau- og lammekjøtt	0,3	0,7	0,9	0,7	1,3	2,4	1,6	0,9
Fjørfe	0,3	1,1	0,3	1,4	0,8	1,5	1,9	2,2
Annet kjøtt	1,0	1,2	1,3	3,7	2,1	2,8	2,5	2,4
Sum	5,9	12,6	9,4	19,6	13,9	24,6	33,1	31,1
- Herav kvoteimport ¹⁾	-	-	-	2,9	5,5	8,2	8,1	8,4
Eksport:								
Svinekjøtt	1,6	0,3	1,4	3,3	5,5	5,6	3,3	5,7
Spekk	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,3	0,2	0,1
Storfekjøtt	7,6	1,2	2,2	1,4	0,9	0,8	0,4	0,2
Sau- og lammekjøtt	1,8	0,0	0,0	0,5	0,0	0,1	0,0	0,0
Fjørfe	0,1	0,1	0,2	0,6	1,7	3,9	1,5	1,0
Annet kjøtt	0,8	1,5	1,3	3,1	1,0	0,5	0,4	0,5
Sum	12,0	3,1	5,0	9,0	9,4	11,2	5,9	7,6
Nettoimport	-6,0	9,5	4,4	10,7	4,5	13,4	27,2	23,5

* Foreløpige tall

1) Landbruksdirektoratet. Årlige tilsendte filer . WTO-kvoten er angitt ekskl. bein, mens EU og SACU kvoten er i produktvekt. Det meste som importeres via SACU er uten bein

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.12 viser de tre landene som Norge importerte mest storfekjøtt fra i 2016 og de tre landene Norge eksporterte mest storfekjøtt til i 2016.

Tabell 3.12 Handel med storfekjøtt fordelt på land. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import fra:								
Tyskland	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	6,3	17,2	16,1
Botswana	0,1	0,1	0,9	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Namibia	0,0	0,0	0,6	1,1	1,6	1,6	1,6	1,6
Andre land	1,0	2,8	1,8	4,8	2,4	2,4	2,3	2,6
Sum	1,1	2,9	3,3	7,6	5,9	11,9	22,7	21,9
<i>-Herav</i>				1,1	1,6	5,8	5,6	5,6
Eksport til:								
Polen	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
Nederland	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Sverige	0,0	0,1	0,1	0,2	0,0	0,1	0,1	0,0
Andre land	7,5	1,0	1,9	1,2	0,9	0,7	0,3	0,1
Sum	7,6	1,2	2,2	1,4	0,9	0,8	0,4	0,2
Nettoimport	-6,5	1,7	1,1	6,1	5,0	11,1	22,2	21,6

* Foreløpige tall

1) Kilde: Landbruksdirektoratet. Basert på årlige tilsendte filer, der WTO-kvoten er angitt ekskl. bein, mens EU og SACU kvoten er i produktvekt. Det meste som importeres via SACU er uten bein

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Av Tabell 3.13 ser vi at handelen med svinekjøtt varierer en del fra år til år og at det de to foregående årene var nettoeksport av svin, men foreløpige tall viser nettoimport av svin i 2016.

Tabell 3.13 Handel med svin fordelt på land. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import fra:								
Tyskland	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	1,4	0,5	0,7
Danmark	0,9	1,0	0,9	1,9	1,0	1,3	1,2	0,7
Spania	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	0,6	0,6	0,5
Andre	1,4	4,6	1,4	2,6	1,4	2,1	1,2	1,2
Sum	2,3	5,6	2,3	4,7	2,9	5,4	3,5	3,1
Eksport til:								
Danmark	0,2	0,1	0,2	0,6	1,1	1,0	0,9	1,0
Hong Kong	0,0	0,0	0,0	0,1	0,5	0,6	0,6	0,9
Georgia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,8
Andre	1,4	0,3	1,2	2,5	3,5	4,0	1,9	3,0
Sum	1,6	0,3	1,4	3,3	5,5	5,6	3,3	5,7

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.14 viser at importen av levende dyr har vært forholdsvis beskjeden de siste årene. Eksporten er også moderat. I 2016 ble det eksportert 1 220 svin, 447 hester, 5 sauer og tre storfe.

Tabell 3.14 Import av levende dyr. Antall

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Hester, esler, o.l.	547	878	1 559	1 873	1 539	1 505	1 420	1 362
Storfe	0	276	48	0	0	20	13	27
Svin	0	55	0	49	0	0	0	12
Sauer	0	0	2	39	49	43	0	0
Geiter	0	38	16	53	0	0	0	0
Høns og annet fjørfe ¹⁾	5 509	140 896	151 610	138 907	22 672	31 469	36 401	42 100

* Foreløpige tall

1) Ikke fasan og struts tilhørende kapittel 01.06 i tolltariffen

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Import og eksport av egg og eggprodukter vil variere med over-/underskudd av norsk vare, men er relativt moderat (Tabell 3.15).

Tabell 3.15 Handel med egg og eggprodukter. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import:								
Egg, med skall	0,8	0,2	0,3	0,6	0,1	0,3	0,2	0,7
Klekkeegg	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2
Tørket m.m.	0,0	0,7	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Sum	0,8	0,9	0,4	0,8	0,3	0,5	0,4	0,9
Eksport:								
Egg, med skall	0,3	0,6	0,4	0,2	0,3	0,1	0,2	0,1
Klekkeegg	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,0
Tørket m.m.	1,0	1,5	0,4	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1
Sum	1,3	2,1	0,8	0,4	0,4	0,3	0,4	0,1
Nettoimport	-0,5	-1,2	-0,4	0,4	-0,2	0,2	0,0	0,8

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.16 viser at 98 prosent av egg som ble importert i 2016 kom fra de tre landene Danmark, Sverige og Estland. Eksporten av egg er liten, og i 2016 gikk 99 prosent av eksporten til Sverige, Danmark og Island.

Tabell 3.16 Handel med egg/eggprodukter fordelt på land. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import fra:								
Danmark	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,6
Sverige	0,2	0,1	0,3	0,2	0,2	0,3	0,1	0,2
Estland	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Andre	0,4	0,6	0,0	0,5	0,0	0,1	0,2	0,0
Sum	0,8	0,9	0,4	0,8	0,3	0,5	0,4	0,9
Eksport til:								
Sverige	0,9	1,6	0,4	0,1	0,3	0,0	0,1	0,1
Danmark	0,1	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Island	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Andre	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,2	0,2	0,0
Sum	1,3	2,1	0,8	0,4	0,4	0,3	0,4	0,1

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.17 viser at eksporten av meieriprodukter var betydelig større enn importen på 1990 og 2000 tallet. I 2010–2012 var importen og eksporten omtrent like store. I 2013 startet man å eksportere mysepulver til Danmark (11,5 mill. kg), noe som gjør at eksporten av meierivarer igjen er en del større enn importen (målt i kg).

I perioden fra 1990 til 2016 økte importen av meierivarer med 801 prosent, mens eksporten i samme periode har gått ned med 9 prosent. Med unntak av eksportert myse i 2013-2016, har hovedvekten av norsk handel av meierivarer vært ost og ostemasse.

Tabell 3.17 Handel med meieriprodukter. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import:								
Konsentrert	0,0	0,1	0,0	0,3	0,5	0,7	1,0	1,1
Melk og fløte	0,0	0,2	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1
Myse	0,2	0,3	0,3	0,2	0,1	0,4	0,3	0,3
Ost og ostemasse	2,2	2,4	3,2	7,4	9,6	12,2	12,9	13,9
Smør og	0,1	0,0	0,2	0,4	0,1	0,4	0,4	0,4
Yoghurt m.m.	0,0	0,0	0,4	1,0	5,1	8,0	8,5	7,6
Sum	2,6	3,0	4,1	9,4	15,6	21,8	23,1	23,3
Eksport:								
Konsentrert	1,1	0,2	1,1	0,1	0,0	0,6	1,5	0,3
Melk og fløte	0,0	0,0	0,1	0,4	3,1	2,9	2,6	3,0
Myse	0,0	0,1	0,0	0,1	0,7	18,4	20,6	20,2
Ost og ostemasse	26,6	23,1	19,4	18,2	13,5	12,6	11,5	11,9
Smør og	12,4	4,4	3,8	1,6	2,2	0,0	0,5	1,1
Yoghurt m.m.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Sum	40,1	27,8	24,4	20,4	19,6	34,4	36,8	36,6
Nettoimport	-37,5	-24,9	-20,3	-11,0	-4,1	-12,7	-13,7	-13,3

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.18 viser import og eksport av meieriprodukter fordelt på de tre landene som Norge har importert og eksportert mest fra og til i 2016. Av tabellen ser vi at det er Danmark som eksporterte mest til Norge i 2016, etterfulgt av Tyskland og Storbritannia. Når det gjelder norsk eksport har ost til USA dominert frem tom 2012. Fra 2013 har myse utgjort hovedvekten av eksporterte meierivarer, der eksporten til Danmark utgjorde 20,6 mill. kg i 2016.

Tabell 3.18 Handel med meieriprodukter fordelt på land. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import fra:								
Danmark	1,3	1,8	2,0	3,8	4,5	4,9	4,7	5,3
Tyskland	0,2	0,2	0,1	2,4	4,1	2,5	3,8	4,2
Storbritannia	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,6	3,1	2,9
Andre land	1,1	1,1	2,0	3,3	6,9	11,8	11,5	10,9
Sum	2,6	3,0	4,1	9,4	15,6	21,8	23,1	23,3
Eksport til:								
Danmark	1,4	0,2	0,5	2,1	1,0	17,4	21,0	20,6
USA	7,3	7,1	8,6	7,6	7,1	6,7	6,2	6,6
Tyskland	0,9	1,3	1,1	0,8	2,5	2,9	3,0	3,6
Andre land	30,5	19,3	14,3	9,9	9,0	7,3	6,6	5,8
Sum	40,1	27,8	24,4	20,4	19,6	34,4	36,8	36,6

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.19 viser handel med friske¹ og konserverte grønnsaker². I 2016 var importen av friske grønnsaker på 127,8 mill. kg og på 78,1 mill. kg konserverte grønnsaker. Ytterligere 134,8 mill. kg grønnsaker ble importert som dyrefôr i 2016 (ikke angitt i tabellen). Tomater er den største importgrønnsaken, etterfulgt av paprika. 59 prosent av grønnsakene blir importert fra Spania, Nederland og Italia. Eksporten av grønnsaker fra Norge er beskjeden., til sammen 3,0 mill. kg i 2016.

Tabell 3.19 Handel med grønnsaker. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
<u>Import friske grønnsaker:</u>								
Annen kål	4,6	5,2	4,6	3,4	3,4	3,7	3,9	4,8
Belgfrukter	0,1	0,1	0,3	0,8	1,5	2,1	1,9	1,7
Blomkål	3,4	3,5	3,6	4,2	5,2	6,1	6,0	5,6
Broccoli	0,7	2,2	4,4	5,4	6,8	7,8	8,3	8,3
Gulrot	2,7	3,0	2,0	4,6	5,2	6,2	6,0	8,3
Løk/purre	0,7	5,2	7,0	6,4	14,6	12,9	13,4	11,6
Paprika	4,0	5,1	8,2	11,6	14,6	18,5	18,8	19,6
Salat	0,8	2,9	6,7	9,5	12,8	11,7	12,0	11,8
Slangeagurk	4,9	5,1	4,5	6,4	6,4	9,3	8,6	8,8
Sopp	1,0	2,5	2,8	4,7	6,2	7,6	7,7	7,8
Tomater	8,7	11,5	13,1	19,7	21,5	25,1	25,0	25,0
Øvrig friske	2,1	3,0	4,9	6,3	9,3	13,3	14,0	14,5
Sum import friske	33,8	49,1	61,9	82,8	107,5	124,3	125,7	127,8
<u>Import konserverte</u>								
Grønnsaker	26,5	38,8	54,6	54,0	88,9	71,1	71,8	78,1
Sum import grønnsaker	60,3	87,9	116,5	136,9	196,4	195,4	197,5	205,9
<u>Eksport grønnsaker:</u>								
Bearbeidet	2,1	1,8	0,8	1,2	0,9	0,7	0,9	2,8
Friske	3,8	0,8	0,3	0,4	0,6	0,2	0,2	0,2
Sum eksport grønnsaker	5,9	2,6	1,1	1,6	1,5	0,9	1,1	3,0

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.20 gir en oversikt over handel med frukt og bær (ekskl. det som anvendes til dyrefôr). Av importen på 455 mill. kg i 2016, utgjorde bær 5,2 prosent, 74,3 prosent var frisk frukt, mens 20,5 prosent var konserverte frukt og bær. Eksporten av frukt og bær utgjorde om lag 4,7 mill. kg i 2016.

¹ Friske grønnsaker omfatter samtlige varenummer i tolltariffens kapittel 0702 t.o.m. 0709

² Konserverte grønnsaker omfatter varenummer i tolltariffens kapittel 0710 t.o.m. 0714, samt utvalgte varenummer i tolltariffens kapittel 2001 t.o.m. 2006. Konserverte grønnsaker omfatter imidlertid ikke «poteter» eller de varenumrene der anvendelsen er oppgitt som «til dyrefôr»

Tabell 3.20 Handel med frukt og bær. Mill. kg

	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import frisk frukt:								
Bananer	48,5	59,6	59,9	73,2	78,5	84,6	84,7	83,8
Druer	19,1	18,5	24,3	31,6	32,2	30,0	29,7	28,8
Epler	41,5	37,2	42,1	50,6	52,2	49,8	50,0	47,4
Meloner	5,0	6,6	11,8	18,4	24,6	32,8	28,8	30,5
Pærer	10,3	13,2	15,6	22,6	21,2	19,1	18,1	17,3
Sitrusfrukter	63,0	61,1	62,9	63,5	74,2	72,1	75,9	81,0
Steinfrukter	5,3	5,4	10,5	14,8	13,7	16,6	16,8	15,3
Andre frukter ¹	9,5	7,7	10,0	18,4	25,6	32,5	32,8	33,8
Sum import frisk frukt	202,3	209,2	237,0	293,2	322,1	337,3	336,8	338,1
Import konserverte frukt:	45,9	50,6	56,6	72,9	91,0	101,5	97,7	93,1
Sum import frukt	248,2	259,8	293,6	366,1	413,1	438,8	434,5	431,2
Import bær	3,1	5,2	5,8	10,2	13,8	24,0	23,3	23,9
Sum Import frukt og bær	251,3	264,9	299,5	376,3	426,9	462,8	457,8	455,1
Eksport frukt og bær	2,6	3,1	2,7	4,1	5,0	4,0	3,9	4,7

1) Omfatter varenummer under kapittel 0801, 08.02 og 08.04 i tolltariffen (nøtter, dadler, m.m.)

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.21 viser import og eksport av RÅK-varer fordelt på varegrupper³. Av den totale RÅK-importen i 2016 utgjorde dyrefôr 41 prosent. Foruten gruppen «annet» var bakervarer den største gruppen av importvarer i 2016 målt i kg. Eksporten av RÅK-varer er lav sammenlignet med importen.

³ RÅK-varer er varer som omfattes av råvareprisordningen (RÅK-ordningen). Formålet er å jevne ut forskjeller i råvarekostnader mellom norske og utenlandske bearbejdede varer som blir omsatt i Norge og for norske varer som blir eksportert.

Tabell 3.21 Handel med RÅK-varer. Mill. kg

Varegrupper	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import:							
Bakervarer	32,9	52,3	83,7	107,4	116,7	118,0	119,3
Deiger/korn/blandinger/pasta	15,3	24,0	44,6	53,9	65,4	71,0	73,4
Iskrem/yoghurt	3,2	3,3	3,2	6,9	7,9	8,2	8,9
Sjokolade og sukkervarer	31,1	34,9	42,6	48,1	51,6	51,1	52,4
Supper og sauser	5,2	11,8	19,5	28,6	32,3	33,0	33,7
Tilberedte næringsmidler	6,9	12,7	17,2	22,6	30,1	30,8	33,0
Dyrefôr	4,8	0,6	20,5	268,6	362,8	387,1	332,3
Annet	35,8	47,3	90,4	101,9	146,2	146,3	159,9
Sum	135,0	186,9	321,7	638,0	813,0	845,6	812,7
Eksport:							
Bakervarer	12,9	8,7	9,1	8,8	8,5	9,1	9,2
Deiger/korn/blandinger/pasta	0,7	1,0	2,0	1,5	1,1	1,4	1,4
Iskrem	2,7	2,8	2,8	0,7	0,2	0,1	0,2
Sjokolade og sukkervarer	11,9	11,4	11,7	8,5	7,3	6,8	6,2
Supper og sauser	3,9	5,3	4,6	3,1	1,7	1,5	2,1
Tilberedte næringsmidler	0,5	0,8	2,8	4,0	10,6	11,3	12,9
Dyrefôr	3,0	1,5	1,3	3,5	0,8	4,8	0,8
Annet	8,4	20,3	39,8	10,0	13,6	17,6	19,3
Sum	44,1	51,8	74,1	40,1	43,7	52,6	52,1

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.22 viser fordelingen av importen og eksporten (i mill. kg) av RÅK-varene etter land. Om lag 300 mill. kg av den totale RÅK-importen i 2016 var dyrefôr fra Brasil. Av RÅK eksporten gikk 57 prosent til Sverige.

Tabell 3.22 Handel med RÅK-varer fordelt på land. Mill. kg

	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Import fra:							
Brasil	0,0	0,0	17,3	261,8	354,9	360,2	299,0
Sverige	33,8	46,2	62,1	86,9	116,7	119,7	122,3
Tyskland	11,9	16,5	46,8	44,1	59,1	56,9	59,8
Andre	89,3	124,2	195,6	245,1	282,3	308,7	331,6
Sum	135,0	186,9	321,7	638,0	813,0	845,6	812,7
Eksport til:							
Sverige	20,9	31,1	51,9	23,6	22,7	26,5	29,9
Danmark	5,6	8,4	9,3	5,1	5,4	5,5	5,3
USA	1,4	0,8	0,8	1,3	3,3	6,3	3,9
Øvrige	16,3	11,5	12,1	10,1	12,3	14,3	13,1
Sum	44,1	51,8	74,1	40,1	43,7	52,6	52,1

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Tabell 3.23 viser importverdien av snittblomster. Fra og med 2010 er «rosor importert 1. nov–31. mars» skilt ut fra «snittblomster ellers». I tilfeller der rosor inngår i bukett med andre blomster, er disse angitt under gruppen «snittblomster ellers»). Roser utgjør 64 prosent av importverdien på snittblomster i 2016.

Tabell 3.23 Handel med snittblomster i mill. kr

	1998	2000	2005	2010	2014	2015	2016*
Friske rosor importert 1. apr.– 31. okt.	32,3	28,6	38,5	132,4	202,2	239,2	240,9
Friske rosor importert 1. nov.– 31. mars	-	-	-	110,5	178,4	190,9	195,9
Sum friske rosor	32,3	28,6	38,5	242,9	380,6	430,2	436,9
Snittblomster ellers	209,6	208,7	241,2	187,1	223,1	233,9	246,8
Sum snittblomster	241,9	237,4	279,7	429,9	603,7	664,0	683,7

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Månedstatistikk over utenrikshandelen

Det vises ellers til resultatkontrollens detaljerte del for mer ytterligere oversikter, <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>.

3.4 Selvforsyningsgrad/hjemmemarkedetsandel

I Innst. 385 S (2014–2015) viser komiteen til at «... det er bred enighet om at norsk landbruk skal ha fokus på økt matproduksjon med intensjon om økt selvforsyning.»

Meld. St. 9 (2011–2012) sier følgende om produksjonsmål for landbruket:

«Regjeringen vil, innenfor de gitte handelspolitiske rammer, legge til rette for økt produksjon av jordbruksvarer som det er naturgitt grunnlag for og som markedet etterspør, slik at selvforsyningsgraden kan opprettholdes om lag på dagens nivå.»

Selvforsyningsgraden er her definert som hvor stor andel norsk produksjon utgjør av matvareforbruket på engrosnivå, regnet på energibasis (forbruk minus import dividert på forbruk). Selvforsyningsgraden gir først og fremst et bilde på hjemmemarkedetsandelen målt som energi.

Selvforsyningsgraden påvirkes av produksjonsforhold (klimatiske forhold), priser, kvalitetskrav, landbrukspolitiske virkemidler, internasjonale handelsavtaler m.m. Selvforsyningsgraden sier lite om selvforsyningsevnen. Blant annet gir den ikke et fullstendig bilde av mulighetene for å dekke matvarebehovet med innenlandsk produksjon, siden den ikke tar hensyn til eksport og på muligheten til å legge om produksjon og forbruk mot produkter som kan gi større matvaredekning.

For øvrig vil en krisesituasjon ofte også medføre endringer i produksjonspotensialet på grunn av risikoen for redusert tilgang på innsatsmidler som maskiner og redskaper, reservedeler, drivstoff, gjødsel og andre driftsmidler.

Tabell 3.24 viser selvforsyningsgraden for varegrupper og totalt. Selvforsyningsgraden i 2016 er beregnet til 49 prosent. Andelen av matforbruket som er produsert i norsk jordbruk,

er beregnet til 47 prosent. Forskjellen skyldes konsumet av fisk. Korrigeres det i tillegg for fôrimporten, er selvforsyningsgraden beregnet til 41 prosent. De største årlige endringene i selvforsyningsgraden skyldes normalt endringer i norskprodusert andel matkorn som følge av størrelsen på avlingene og kvaliteten på kornet.

Tabell 3.24 Norskprodusert andel av matvareforbruket på energibasis. Prosent

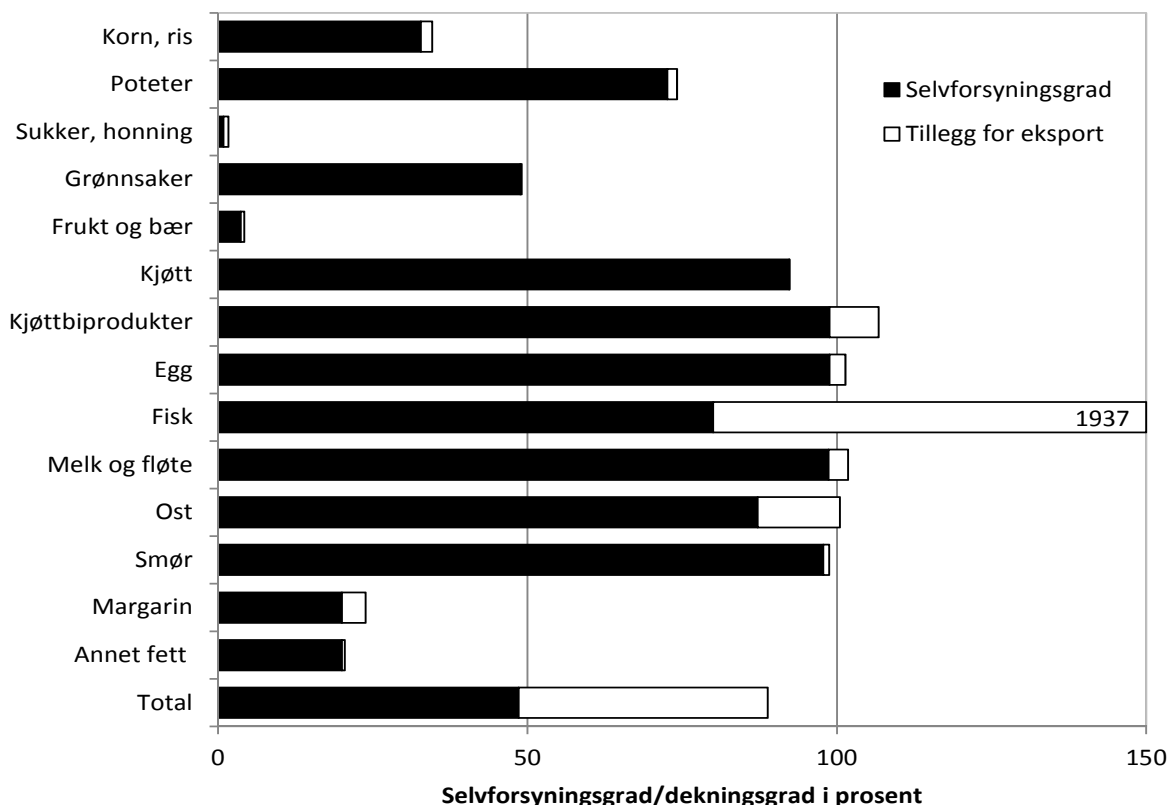
	1979	1989	1999	2009	2014	2015	2016*	2016 % ²
Korn som mel ¹	13	23	33	36	30	42	35	27,8
Poteter, friske	93	99	70	73	55	52	53	1,6
Potetprodukter	67	93	87	89	84	87	85	1,8
Potetmel ³	75	84	100	98	94	86	87	0,6
Sukker, honning, sukkerverer	2	3	1	1	1	1	1	10,5
Grønnsaker	72	73	75	48	49	50	49	1,7
Frukt og bær	29	27	6	4	5	4	4	4,2
Kjøtt	92	97	97	96	92	90	92	13,1
Storfe	..	..	96	89	84	75	78	2,9
Kalv	..	..	100	100	100	100	100	0,0
Sau/Lam	..	..	98	95	91	94	96	1,0
Geit	..	..	100	100	100	100	100	0,0
Hest	..	..	100	100	100	100	100	0,0
Svin	..	..	97	98	95	97	99	6,9
Fjørfe	..	..	99	98	99	98	100	2,0
Rein	..	..	76	99	100	100	100	0,0
Vilt	..	..	96	97	94	94	95	0,2
Kjøttbiprodukter	86	96	98	98	98	99	99	0,7
Egg	100	100	97	99	99	99	99	1,4
Fisk	94	88	73	80	80	80	80	1,9
Melk	100	100	100	100	100	100	100	4,1
Yoghurt	..	..	99	98	84	82	84	1,0
Konserverte melkeprodukter	86	100	99	99	99	99	99	2,7
Fløte, inklusive rømme	100	100	100	100	100	100	100	2,6
Ost	97	97	95	89	87	86	87	6,4
Smør	92	100	99	97	97	98	98	2,6
Margarin	44	40	20	20	20	20	20	6,0
Annet fett	60	20	22	20	20	20	20	3,6
Erter, nøtter og kakao	0	0	0	0	0	0	0	5,5
Ris	0	0	0	0	0	0	0	0,0
Norskprodusert i alt (selvforsyningsgrad)	49	50	47	48	47	50	49	
Produsert i norsk jordbruk	41	44	46	47	45	48	47	
Produsert i norsk jordbruk på norsk fôr	35	36	..	42	37	42	41	

* Foreløpige tall

- 1) Inkl. bakerverer.
- 2) Andel av totalt engrosforbruk fordelt på produkter.
- 3) Omregnet til friske poteter f.o.m. 1999.

Kilde: Beregnet av NIBIO (tidligere NILF) for Helsedirektoratet.

Figur 3.1 viser den norskproduserte andelen av matvareforbruket (målt i energi) korrigert for eksport av norskproduserte matvarer, dvs. dekningsgraden. Tallene for 2016 viser en total dekningsgrad på 89 prosent. Det er knyttet stor usikkerhet til energiinnholdet i fiskeberegningen.

Figur 3.1 Norskprodusert andel av matvareforbruket på energibasis korrigert for eksport. Dekningsgrad 2016

Kilde: Beregnet av NIBIO (tidligere NILF) for Helsedirektoratet

3.5 Norsk andel av kraftfôrforbruket

En del av det som produseres i norsk jordbruk, og som i Tabell 3.24 inngår i selvforsyningsgraden, er basert på importert fôr og fôrstoffer. Tabell 3.25 viser norskprodusert andel av råvareforbruket i kraftfôr til husdyr.

Tabell 3.25 Norsk andel av råvarer i kraftfôr til husdyr. Prosent

	1997	2000	2005	2010	2012	2014	2015	2016
Karbohydrat	77	82	89	77	68	61	73	80
Fett	100	87	62	50	41	45	49	57
Protein	49	37	16	17	7	6	5	6
Totalt	73	75	76	65	55	46	55	58
Innkj. kraftfôr, 1 000 tonn	1 715	1 581	1 697	1 817	1 944	1 991	1 977	1 965

Kilde: Landbruksdirektoratet

Summen av norskprodusert karbohydrater, fett og protein var på 1 149 789 tonn i 2016, mens det totale innkjøpte volumet var 1 965 465 tonn (inkl. vitaminer/ mineraler). Det gir en norskprodusert andel på om lag 58 prosent. Av den totale produksjonen av karbohydrater på 1,37 mill. tonn, var den norskproduserte andelen på 80 prosent. Produksjonen av fett var 45 tusen tonn i 2016, den norskproduserte andelen utgjorde 57 prosent. Forbruket av protein var 463 tusen tonn. Andelen norskprodusert proteinråstoff har gått ned fra 49 prosent i 1997 til 6 prosent i 2016. Dette skyldes særlig forbud mot kjøttbeinmel fra 2003 og forbud mot fiskemel fra 2010. Den lave norskproduserte andelen skyldes videre at soyamel er basert på importert råstoff. Den totale mengden av vitaminer/mineraler var 86 543 tonn i 2016.

Landbruksdirektoratet som utarbeider data for kraftfôr, informerte i 2015 om at de har hatt enkelte problemer med å skille hva som er import og hva som er norskprodusert «Vi gjør oppmerksom på at fordelingen mellom import og norsk har vært ymse i fortiden, dvs. at rapporteringen til oss ikke nødvendigvis har vært korrekt i forhold til de faktiske forholdene. Dette gjelder særlig vareslag som aktørene har kjøpt i Norge og dermed har kalt norsk, men som er importert av firmaet de har kjøpt det av. Eksempler er mais, maisgrits, melasse osv. Vi har forsøkt å rydde opp i dette, slik at produkter som åpenbart ikke produseres i Norge føres som import. Ny praksis fra i 2015 er at alle mineraler og vitaminer føres som import, fordi det meste er importert (med unntak av kalk). Aktørene klarer imidlertid ikke å skille på dette når de rapporterer til oss».

Variierende værforhold forklarer deler av variasjonen i andelen norskprodusert karbohydratråstoffer (korn) i kraftfôret. Dessuten kan værforholdene gi utslag på kvaliteten på matkornet og dermed hvor mye av hveten som avregnes som fôrkorn. Tabell 3.26 viser sammensetningen av råvareforbruk av kraftfôr til husdyr i Norge for perioden 2001 til 2016. Forbruket omfatter fett, protein og karbohydrater (ikke vitaminer). Proteinandelen har økt i perioden, mens andelen karbohydrater har noe ned.

Tabell 3.26 Sammensetting av råvareforbruk av kraftfôr i Norge for utvalgte år i perioden 2001 til 2016 (mill. kg)

	2001	2005	2008	2009	2010	2012	2014	2015	2016*
Fett	27	36	41	42	45	47	52	49	45
Karbohydrat	1 268	1 280	1 341	1 296	1 306	1 415	1 430	1 411	1 371
Protein	260	303	375	368	387	394	420	433	463
Vitamin	75	78	72	75	79	88	90	84	87
Sum kraftfôr	1 630	1 697	1 829	1 781	1 817	1 944	1 991	1 977	1 965

Kilde: Landbruksdirektoratet

4 Trygg mat, dyrevelferd, dyre- og plantehelse

Trygg mat, god dyrevelferd og god dyre- og plantehelse er viktige mål for landbrukspolitikken. I Innst. S 385 (2015–15) sies det at *«Komiteen viser til at all mat som blir omsatt i Norge skal være trygg og uten farlige smitte- og fremmedstoffer..... God plante- og dyrehelse er viktig for mattrygghet, kostnadseffektivitet og en langsiktig og bærekraftig matproduksjon.»*

4.1 Trygg mat

Mat og vann har alltid vært potensielle kilder til sykdom og helseskade. Regelverk og restriksjoner har som målsetting at mat ikke skal bidra til sykdom, skade eller annen ulempe.

Ifølge matloven (Lov av 19. desember 2004 nr. 124 om matproduksjon og mattrygghet mv.), så har virksomhet og enhver annen plikt til å varsle Mattilsynet ved grunn til mistanke om smittsom dyresykdom som kan gi vesentlige samfunnsmessige konsekvenser.

4.1.1 Zoonoser

Zoonoser er overførbare sykdommer mellom dyr og mennesker. Mattilsynet har ansvaret for å overvåke og kontrollere dyresykdommer, og for visse zoonoser finnes egne overvåkingsprogram. Veterinærinstituttet gir i samarbeid med Folkehelseinstituttet og Mattilsynet ut en oversikt over tilstanden hvert år, utarbeidet i henhold til EUs zoonosedirektiv og som en del av rapporteringssystemet i EU. Tabell 4.1 gir en oversikt over forekomst av zoonoser i Norge.

For salmonellose ble det funnet én positiv kjøtskrappørve (importert svin) i 2014. Ingen positive prøver i 2015. For E.coli ble det undersøkt 24 prøver, de fleste av næringsmidler, på grunn av utredning av sykdom hos mennesker. Det ble ikke funnet noen direkte link mellom disse prøvene og tilfellene hos mennesker.

Når det gjelder Campylobacteriose så gjøres det ingen systematiske undersøkelser av mat, men alle slaktekyllingflokker som slaktes i perioden mai-oktober, testes fire dager før slakt. Tiltak gjøres på slakteriet dersom disse er positive

Tabell 4.1 Forekomst av zoonoser i norske næringsmidler

	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver
	2000		2005		2014		2015	
Salmonellose ¹⁾	19 984	0,0	17 197	0,0	9 400	0,01	9 665	0,0
Listeriose	718	0,6	2 483	0,2	198 ²⁾	0,0	465 ⁴⁾	1,1
Infeksj. med E. coli	4 050	0	59	0,0	60 ³⁾	0,0	24	0,0
Brucellose	1 062	0	ukjent	0,0	ukjent	0,0	15 517	0,0

- 1) De norske prøvene inkluderer også prøver av utenlandsk frukt og grønnsaker
- 2) 58 prøver av importerte fiskeprodukter og 140 prøver av norsk villfisk. Ingen var positive.
- 3) Sum prøver fra mat, dyr og miljø. Ingen positive prøver fra mat
- 4) Innbefatter 215 sjømatprøver, hvorav to var positive, men under terskelverdien. I tillegg ble det tatt 250 tilsynsprøver av mat og produksjonsmiljø. Fem prøver var positive.

Kilde: Norsk zoonosesenter. Zoonoserapporten 2015

Av ikke matbåren smitte i Norge kan nevnes at ubehandlet drikkevann er identifisert som smittekilde både for salmonellose og for campylobacteriose. Direkte berøring med hund og katt eller andre dyr, også fugler, anses som en sannsynlig smittevei for flere sykdommer.

Tabell 4.2 viser antall registrerte sykdomstilfeller hos mennesker. Ifølge Mattilsynet forårsaker smittestoffer i maten i Norge lite sykdom sammenlignet med andre land. Folkehelseinstituttet er ansvarlig for «Meldingssystem for smittsomme sykdommer» (MSIS). I henhold til smittevernloven er alle laboratorier som analyserer prøver fra mennesker samt leger, pålagt å rapportere tilfeller av visse sykdommer (65 sykdommer i 2015) til Folkehelseinstituttet.

Antall rapporterte tilfeller av salmonellose (928) er det laveste på 20 år. Antall tilfeller av E.coli (221) er det høyeste siden registreringene startet.

Tabell 4.2 Forekomst av noen viktige zoonoser hos mennesker i Norge

Sykdom	2006	2007	2010	2015
Campylobacteriose	2 588	2 836	2 673	2 318
Infeksjon med E. coli	51	26	51	221
Listeriose	27	50	23	18
Salmonellose	1 805	1 649	1 367	928
Shigellose	138	148	132	85
Yersiniose	86	71	52	76

Kilde: Zoonoserapporten 2015 og Folkehelseinstituttet

Det registreres årlig 2 500–3 400 tilfeller av campylobacteriose, men det faktiske antallet av personer som rammes er betydelig høyere på grunn av generell underdiagnostisering. I 2015 hadde 53 prosent av tilfellene fått smitten i utlandet. Campylobacter er internasjonalt satt i forbindelse med fjørfe, som antas å være

hovedsmittekilden. Forekomsten av *Campylobacter* hos slaktekylling i Norge er meget lav i internasjonal sammenheng. I Norge anses både husdyr, ville fugler og dyr som friske smittebærere. Fjørfekjøtt kjøpt rått, samt konsum av grillmat og ubehandlet drikkevann, og yrkesmessig kontakt med dyr er identifisert som viktige risikofaktorer.

I 2013 var det ett dødsfall på grunn av listeria, og i 2014 ble syv dødsfall rapportert av samme årsak, og ingen i 2015. Det er for det meste eldre eller personer med en underliggende sykdom som blir smittet.

Omlag 80 prosent av de som blir smittet av salmonellose får smitten i utlandet. Det norske Overvåknings- og kontrollprogrammet for salmonella har dokumentert at salmonella meget sjelden påvises i norskprodusert kjøtt, og aldri i norskproduserte egg.

Norge har offisiell fristatus etter EØS-avtalen når det gjelder storfetuberkulose.

Brucellose hos dyr anses som utryddet i Norge. Det ble rapportert om to tilfeller av brucellose hos mennesker i 2015. Begge var smittet i utlandet.

Trikiner ble i 2015 ikke påvist hos slaktede svin eller hester. Det ble heller ikke rapportert om trikinose hos mennesker. Ett villsvin felt ved jakt ble undersøkt, det var positivt.

Det ble ikke gjort positive funn av ekinokokker i slaktede dyr i 2015. Fire ulver og 523 rever ble kontrollert, alle var negative. Ekinokokkose har aldri vært et folkehelseproblem i Norge. Hos mennesker rapporteres 0-5 tilfeller årlig, men så langt har ingen blitt smittet i Norge.

Rabies er tidligere sporadisk påvist på Svalbard, og i 2015 ble det tatt prøver av 11 polarrev fra Svalbard-området. I tillegg ble tre hunder og en villmink fra fastlands-Norge undersøkt. Alle prøvene var negative. Flaggermusrabies (viruset EBLV-2) ble i 2015 påvist for første gang i Norge, i en flaggermus som ble funnet syk i Valdres.

Q-feber rammer først og fremst drøvtyggere, men også mennesker og kjæledyr som katt, kanin og fugler kan bli syke. I 2015 ble 118 storfe og 117 alpakaer undersøkt, og alle prøver var negative. Q-feber ble en meldingspliktig sykdom for mennesker i 2012, og etter det har det totalt blitt rapportert om seks tilfeller. Alle var smittet i utlandet. I 2015 ble det rapportert om ett tilfelle.

Kjøttbransjen⁴ har utarbeidet egne beredskapsplaner for munn- og klauvsjuka, miltbrann og salmonella. Dette er nærmere beskrevet i tidligere utgaver av Resultatkontrollen.

Kugalskap (Bovin spongiform encefalopati, BSE) er ikke tidligere påvist i Norge, og i 2015 ble totalt 6 781 storfe undersøkt etter faste kriterier. I januar 2015 ble for første gang atypisk (spontan) BSE bekreftet hos en norsk ku. Påvisningen av BSE har ingen betydning for mattryggheten og det er like trygt å spise kjøtt og drikke melk som før. Den aktuelle kua ble avlivet og destruert. BSE smitter ikke direkte mellom dyr. De

---

⁴ Kilde: *Kjøttets tilstand*. Årlig rapport fra Animalia.

senere årene er det oppdaget en atypisk variant av BSE som oppstår spontant hos eldre kyr og ikke skyldes førsmitte. I dag er flere og flere av BSE-tilfellene som oppdages i EU spontan BSE. Man regner med at såkalt atypisk BSE oppstår tilfeldig hos cirka ett av en million storfe. 1. juli 2011 vedtok EU sin faste komité for matkjeden og dyrehelse å trappe ned BSE-overvåkingen av friske storfe i EØS-området. I henhold til klassifisering av Verdens dyrehelseorganisasjon (OIE) og EU har Norge i dag status som land med neglisjerbar risiko for klassisk BSE.

Flåttbårne sykdommer er også en type zoonose. De smitter via blodsugere som flått og mygg og kan forårsake alvorlige sykdommer både hos dyr og mennesker. De viktigste sykdommene som kan overføres med flåttbitt i Skandinavia er borreliose og anaplasmose. I perioden 2009–2016 har antallet variert mellom 250 og 426 tilfeller⁵, og i 2016 var det 412 sykdomstilfeller av borreliose.

I juni 2013 ble det påvist Multiresistente gule stafylokokker (LA-MRSA) i en stor svinebesetning med kombinert produksjon på Østlandet⁶. Det var solgt smågris til en rekke slaktegris produsenter og til én kombinert besetning i Vestfold. Denne MRSA-typen var ikke tidligere påvist i Norge, men er utbredt i en rekke andre europeiske land. Utredningsarbeidet viste at utenlandske røkttere i indeksbesetningen var bærere av den samme bakterien, og det ble konkludert med at utbruddet hadde sammenheng med smitte fra mennesker. Våren 2014 tok Mattilsynet prøver av omkring 1000 purkebesetninger for å kartlegge utbredelsen av LA-MRSA, og påviste smitte i bare en besetning.

I 2015 ble 821 purkebesetninger undersøkt, og fire var positive og ble fulgt opp med tanke på å fjerne smitten fra besetningene. Totalt 179 storfebesetninger ble også undersøkt for MRSA, hvorav én var positiv. Som et ledd i kampen mot antibiotikaresistens blir funn av MRSA fulgt opp med utredning av kontakter. I den forbindelse ble 30 besetninger til identifisert som positive og fulgt opp med vedtak om sanering av Mattilsynet. I januar 2016 ble LA-MRSA påvist i en svinebesetning i Trøndelag, og bakterien ble også påvist i fire kontaktbesetninger til denne. Slakting og vask/desinfisering gjennomføres fortløpende i alle positive besetninger.

4.1.2 Rester av plantevernmidler i næringsmidler⁷

Handlingsplan for redusert risiko ved bruk av plantevernmidler (2010–2014) ble vedtatt av Landbruks- og matdepartementet 18. september 2009. Planen fokuserer på kunnskaper og holdninger hos brukerne, med særlig fokus på integrert plantevern og økologisk produksjon.

Mattilsynet gjennomfører hvert år ulike overvåkings- og kartleggingsprogram. Overvåkingsprogrammet for rester av plantevernmidler har de senere år omfattet uttak av

---

⁵ Kilde ang. borreliose: www.fhi.no

⁶ Mattilsynets årsrapport 2013

⁷ Både tekst og tall i dette kapitlet er hentet fra Mattilsynet, den årlige rapporten Rester av plantevernmidler i næringsmidler

ca. 13-1 400 prøver av et bredt spekter av ulike slag frisk frukt, grønnsaker, korn og barnemat samt en del prosesserte næringsmidler.

Godkjent bruk av plantevernmidler kan føre til rester i vegetabiliske og animalske produkter, men restnivået skal ikke overskride grenseverdiene⁸.

Vareslagene som velges ut til analyse styres av en nasjonal treårsplan, samt av EUs koordinerte overvåkningsprogram. Målet er at prøveuttaket skal gjenspeile det norske kostholdet. I 2015 ble 1 305 prøver analysert, av disse var 35 prosent norskprodusert, mens 65 prosent var importerte næringsmidler. I 17 prøver (1,3 prosent) ble det påvist funn av plantevernmidler over grenseverdi. Hele 15 av disse prøvene var i næringsmidler importert fra land utenfor EU.

Det ble i 2015 undersøkt for 334 forskjellige virksomme stoffer, og det ble påvist rester av 132 ulike plantevernmidler og nedbrytningsprodukter.

Av totalt 379 analyserte prøver av frisk frukt og bær ble gjeldende grenseverdier overskredet i 0,5 prosent av prøvene (Tabell 4.3). Rester under grenseverdien ble påvist i 75,2 prosent av prøvene, 51,9 prosent i norskproduserte og 78,9 prosent i importerte varer.

Av grønnsaker ble det tatt 509 prøver. Her var 55 prosent av prøvene uten påvisbare rester av plantevernmidler, noe som er en langt større andel enn i frukt og bær. Rester under grenseverdien ble påvist i 43 prosent av prøvene, og grensene ble overskredet i 2 prosent av tilfellene.

Av matkorn og ris ble det undersøkt 62 prøver, hvorav 39 importprøver. Her var det funn av plantevernrester over grenseverdi i 2,6 prosent av importprøvene. Rester over grenseverdien ble påvist i prøver av ris fra India.

Det ble tatt ut 101 prøver av varer som var merket økologisk dyrket, hvorav 33 var norskproduserte. Det ble påvist rester av plantevernmidler under grenseverdiene i totalt fire prøver fra Tyrkia og Spania.

---

⁸ Forskrift 18. august 2009 nr. 1117 om rester av plantevernmidler i næringsmidler og fôrvarer

Tabell 4.3 Rester av plantevernmidler over og under grenseverdi (%) 2015

	Prosent rester over grenseverdi			Prosent rester under grenseverdi			Sum ant. Prøver
	Norsk	Import	Totalt	Norsk	Import	Totalt	
Frukt	0	0,6	0,5	51,9	78,9	75,2	379
Bær	0	0	0	87,9	77,5	84,0	106
Grønnsaker	0,4	3,3	2,0	27,2	56,6	43,0	509
Urter	0	23,1	10,3	25,0	69,2	448	29
Matkorn og ris	0	2,6	1,6	26,1	20,5	22,6	62
Økologiske varer	0	0	0	0	0,06	0,04	101

Kilde: Mattilsynet og NIBIO. Rester av plantevernmidler i næringsmidler 2015

For barnemat ble det i 2015 tatt prøver av 25 varepartier med grøt, middagsretter, morsmelkerstatning og tilskuddsblanding. Det er ikke påvist rester av plantevernmidler i barnemat på det norske markedet siden 2007.

Det er ikke uvanlig at det påvises flere enn ett virksomt stoff fra plantevernmidler i samme prøve. Ved funn over grenseverdiene vurderer Mattilsynet også eventuelle helsefarlige kombinasjonseffekter. Mattilsynet tar hensyn til type stoff og om det er funn av flere stoffer som kan ha samvirkende effekter. I 425 prøver, av både norske og importerte produkter, ble det påvist rester av mer enn ett virkestoff. Det var 149 prøver med rester av to forskjellige stoffer. I én prøve av bladpersille fra Laos og én prøve av spisedruer fra Italia ble det funnet rester av hhv. 11 og 10 ulike plantevernmidler. Ingen av funnene var over grenseverdien. Av norske produkter var det én prøve med rester av maksimalt 8 ulike plantevernmidler i samme prøve. Dette gjaldt en prøve av jordbær.

Tabell 4.4 viser utviklingen i rester av plantevernmidler i norske produkter i perioden 2007 til 2015. Årsaken til varierende andel funn mellom år kan skyldes ulike produkter tatt ut til testing, tilfeldig variasjon og økt søkespekter.

Tabell 4.4 Rester av plantevernmidler i norske produkter 2007–2015, prosent

		2007	2009	2010	2013	2014	2015
Frisk frukt og bær	over grenseverdi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0
	under grenseverdi	58,7	63,8	66,3	70,1	73,2	72,0
Grønnsaker	over grenseverdi	0,9	0,0	0,0	0,0	0,3	0,4
	under grenseverdi	12,4	16,6	18,8	24,9	30,5	27,2
Matkorn og ris	over grenseverdi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0
	under grenseverdi	68,6	14,3	10,0	21,1	28,2	25,0
Økologiske varer	over grenseverdi	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0
	under grenseverdi	0,0	0,0	2,0	0,0	0,0	0

Kilde: Mattilsynet. Rester av plantevernmidler i næringsmidler 2015

4.1.3 Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr

Tabell 4.5 viser restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr.

Det ble ikke påvist noen overskridelser i 2015. Som tabellen viser, ble det funnet totalt tre positive prøver fra storfe med for høy verdi av Gruppe A-stoffer i 2014. Dette er en betydelig nedgang fra 2013, hvor det ble registrert 44 positive prøver. Thyrostatikumet 2-thiouracil ble funnet i prøver fra tre storfe og en sau i 2014. Årsaksforholdet i dette tilfellet er ikke undersøkt, men erfaringsmessig påvises stoffet i sammenheng med bl.a. fôr av korsblomstfamilien.

I seks prøver fra sau ble det påvist steroider. Sau skiller ut steroider naturlig avhengig av kjønn og drektighetsstatus, og disse funnene anses som naturlig forekommende i de konsentrasjonene som ble påvist.

Spor over grenseverdiene av tungmetallet kadmium ble påvist i leverprøver fra seks småfe. Det ble også påvist overskridende verdier av kadmium fra 24 viltlevende dyr (elg, reinsdyr og hjort).

Forklaring av de ulike gruppene:

Gruppe A - Forbudte stoffer (vekstfremmende stoffer og veterinære legemidler som det ikke kan settes grenseverdier for):

Gruppe B1 og B2 - Veterinærmedisinske preparater

1. Antibakterielle stoff (inkl. sulfonamider, fluoroquinoloner)
2. Andre veterinærmedisinske preparater

Gruppe B3 – Forurensinger (miljøgifter og andre uønskede stoff)

Tabell 4.5 Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i levende dyr, kjøtt og egg
Gruppe A – Forbudte stoffer

	2005		2010		2013		2014	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	677	0	755	44	767	44	731	3
Svin	160	0	278	2	305	7	320	4
Småfe	80	0	97	2	120	4	115	8
Fjørfe ³⁾			270	0	284	0	303	0
Egg ³⁾			140	0	140	0	140	0

Gruppe B1 og B2 – Veterinærmedisinske preparater, kjøtt

	2005		2010		2013		2014	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	155	0	387	0	378	0	390	0
Svin	110	0	366	0	405	0	450	1
Småfe	141	0	387	0	406	0	420	0
Fjørfe ³⁾			215	0	239	0	281	0
Egg ³⁾			280	0	280	0	290	1

Gruppe B3 – Forurensninger, kjøtt

	2005		2010		2013		2014	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	148	29	69	3	78	1	48	0
Svin	122	35	62	0	68	1	30	0
Småfe	87	14	72	10	71	8	43	0
Fjørfe ³⁾			49	0	45	0	22	0
Egg ³⁾			60	0	60	0	290	1

1) Ant.: Antall prøver

2) Pos.: Antall positive prøver som overstiger tillatt grenseverdi

3) Har ikke opplysninger om fjørfe og egg i 2005

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2016

Som en følge av Tsjernobylulykken i 1986, er det fortsatt nedfôring av dyr som har vært på utmarksbeite. Mattilsynet utfører målinger og gir pålegg om nedfôringsperioder i de utsatte områdene. Det er seks fylker som er berørt av ordningen: Hedmark, Oppland, Buskerud, Sogn og Fjordane, Nord-Trøndelag og Nordland. Dersom radioaktivitetsnivået er for høyt får bonden et pålegg om å føre dyrene med annet fôr, f.eks. kraftfôr eller fôr fra innmarksbeite. I tillegg kan dyrene føres med cesiumbinderen Giesesalt (kalles også berlinerblått), som binder til seg det radioaktive stoffet og deretter blir skilt ut av kroppen. Erstatning gis for nedfôringskostnadene.

Tabell 4.6 viser antall dyr som er nedfôret, antall saker, og beløp som er utbetalt i erstatning. Beitesesongen 2015 var den første på 10 år hvor dyreeiere i Hedmark, Buskerud og Sogn og Fjordane ikke trengte å sende sauene sine på nedfôring. I Oppland, som normalt

har størst utfordring med radioaktivitet på utmarksbeite og hvor det siste 10 år gjennomsnittlig er utbetalt om lag 1 mill. kroner i erstatning, ble det utbetalt mindre enn 200 000 kroner etter siste beitesesong.

Mengden radioaktivitet varierer, og dette skyldes blant annet vær, klima og vekstforhold på beitearealene. Sopp tar opp mye radioaktivitet, derfor vil soppsesongen påvirke radioaktivitetsnivået i beitedyr. I 2015 var det dårlig soppsesong på fjellbeitene i store deler av landet, det førte til at besetningene som blir overvåket hadde lave konsentrasjoner av radiocesium.

Tabell 4.6 Radioaktivitet – antall dyr, antall saker og erstatninger per år

År	Antall dyr nedfôret	Utbetalt erstatning. Kr	Antall saker
2004	12 323	993 000	135
2007	10 761	739 600	121
2010	19 917	2 246 200	321
2012	1 914	490 000	196
2013	4 882	681 500	179
2014	18 889	2 767 700	238
2015	955	316 200	137

Kilde: Landbruksdirektoratet

4.2 Dyrehelse og dyrevelferd⁹

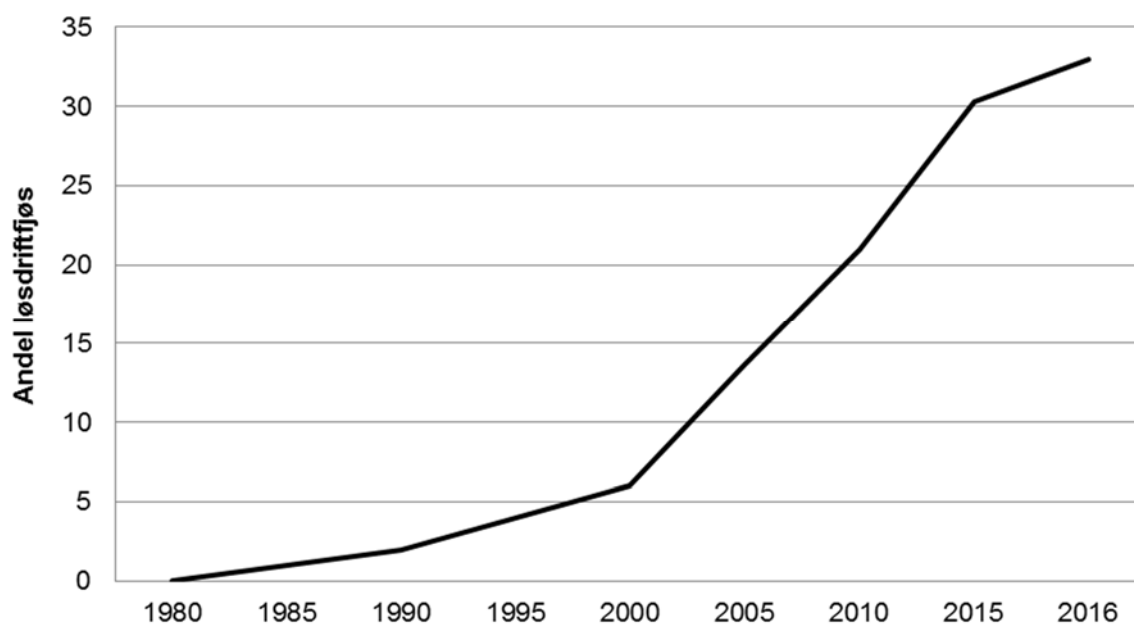
I Prop.1S (2015–2016) sies det at «*Dyrevelferden er jamt over god i Noreg samanlikna med mange andre land*», og videre at «*Regjeringa vil styrkje dyrevelferda*».

I følge Mattilsynet er tap av beitedyr på utmark er den største utfordringen for dyrevelferden. De største tapene skyldes skader og fluemark. Rovdyrangrep får størst oppmerksomhet, men forårsaker ikke de største tapene. Se mer om rovdyr i kapittel 4.3.

Det er et økende antall dyr som holdes i løsdrift. Løsdrift regnes som positivt pga. muligheten til bevegelse og sosial atferd. I følge TINE har om lag 33 prosent av melkekubesetningene løsdriftfjøs per 31.12.2016 (Figur 4.1)

Dette er sikre tall de siste årene, mens tallene fra 1980 til ca. 2010 er mer usikre tall, basert på ulike typer undersøkelser. Ved utgangen av 2016 var ca. 52 prosent av kyrne og 55 prosent av kvoten fra løsdriftfjøs. Tallene kan være noe større, pga. at TINE ikke har tall for alle gårdsbruk tilknyttet Q-meieriene.

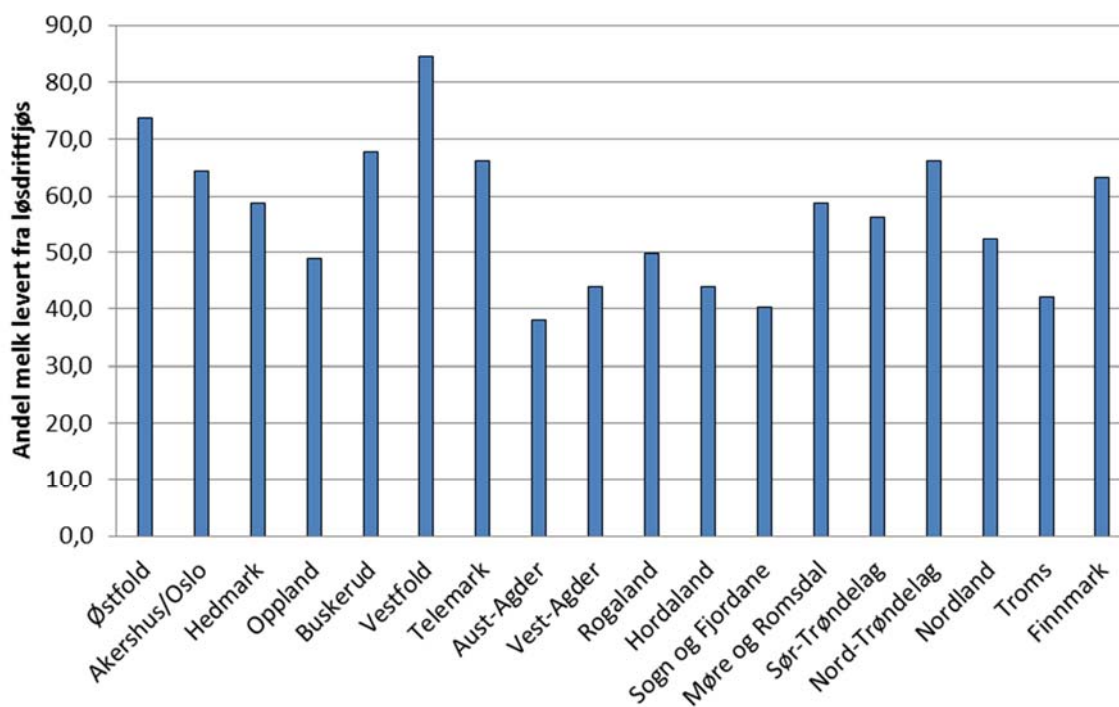
⁹ Tekst, tall og figurer i dette kapitlet er hentet fra Animalia, rapporten «Kjøttets tilstand» og Mattilsynets årsrapport hvis ikke annet er anvist

Figur 4.1 Andel løsdriftfjøs i Norge

Kilde: TINE

Figur 4.2 viser andel levert melk fra løsdriftfjøs per fylke i 2016. Vestfold er det fylket som har størst andel melk levert fra løsdriftfjøs, med 85 prosent, og Aust-Agder har lavest andel, med 38 prosent.

Figur 4.2 Andel melk levert fra løsdriftfjøs per fylke. 2016

Kilde: TINE

Hold av verpehøns i tradisjonelle bur ble forbudt fra og med 1. januar 2012. Status på området er at næringen har omstilt seg for å tilfredsstille de nye kravene.

Blant dyrevelferdsutfordringene i dyreholdet ser Mattilsynet blant annet på produksjon av slaktekylling. Ekstensiv drift med hold av dyr utendørs har også lenge vært vurdert som en risikofaktor for dyrevelferden. Slikt dyrehold blir ofte oppfattet som en lettvinnt måte å holde dyr på, og i mange tilfeller får dyrene dermed for dårlig stell og for lite tilsyn.

Tapstall for beitedyr viser at det fortsatt er betydelige velferdsmessige utfordringer mhp. sau på beite¹⁰. Mattilsynet har gjennomført et tilsynsprosjekt i saueholdet i Nordland, Trøndelag/Møre og Romsdal, Hordaland/Sogn og Fjordane og Hedmark/Oppland¹¹. Konklusjonen i prosjektet var at det i liten grad var sammenheng mellom stellfaktorer som røkter/eier kan påvirke og dårlig velferd/tap på utmarksbeite. Velferdsutfordringene på utmarksbeite er ikke blitt mindre siden prosjektstart i 2007. Prosjektgruppa anbefalte at Mattilsynet må prioritere tilsyn med velferd for sau på utmarksbeite i framtida.

Tabell 4.7 viser utviklingen i antall tilsyn Mattilsynet har hatt med dyrehelse og dyrevern i perioden 2008–2016. I 2016 ble det registrert alvorlig vanskjøtsel av dyr i 42 dyrehold. Det er samme antall som i 2015.

Tabell 4.7 Antall tilsyn etter lov om dyrevelferd, utført av Mattilsynet

År	2008	2009	2010	2015	2016
Ant. tilsyn dyrevern	16 868	9 713	10 049	13 402	12 923

Kilde: Mattilsynets årsrapport 2016

Antallet registrerte pelsdyrhold i 2016 var 349, omtrent som året før. Pelsdyr følges tettere opp enn andre dyrearter. Rundt 60 prosent av dyreholdene med mink og ca. 30 prosent av dyreholdene med rev ble besøkt. Mer enn halvparten av tilsynene var uvarslet. Det var en klar nedgang i antall regelbrudd fra året før, og få alvorlige funn. Den tette oppfølgingen av pelsdyrfarmene gjennom flere år ser ut til å ha hatt effekt.

Ifølge Animalia er norsk husdyrhelse generelt meget god. Spesielt i forhold til alvorlig smittsomme sykdommer er situasjonen unik i internasjonal sammenheng. Verdens dyrehelseorganisasjon (OIE) har listeført mer enn 100 rapportpliktige infeksjonssykdommer, og av disse er færre enn 10 blitt funnet i Norge de siste 10 årene. Norge er etter OIEs siste kategorisering (mai 2016) et av få land som er plassert i kategorien med lavest risiko for BSE (kugalskap). Denne kategorien er beskrevet som neglisjerbar risiko for BSE.

¹⁰ Se også kapittel 4.3 Tap av dyr på utmarksbeite

¹¹ Mattilsynets tilsynsprosjekt 2007-2010, Velferd for beitedyr

Sammenlignet med andre land har Norge et omfattende system, Anistat, for registrering av smittsomme dyresykdommer. I Norge registreres og bekjempes en rekke smittsomme dyresykdommer andre land velger å leve med.

Kvaliteten på registeret er avhengig av at Mattilsynet lokalt rapporterer alle sykdomstilfeller og kontaktbesetninger som også båndlegges, og på samme måte rapporterer opphevelsene når grunnlaget for restriksjoner er borte.

Den siste restriksjonen i enkeltbesetning på grunn av BVD (Bovin virusdiaré) er opphevet. For ringorm hos storfe og smittsom grisehoste står vi foran en tilsvarende situasjon der vi etter nasjonale saneringsprogrammer kan erklære oss fri for sykdommene.

Fotråte ble i 2008 påvist i Norge for første gang siden 1948, og har medført alvorlige sykdomsangrep i noen sauebesetninger. Alvorlig fotråte har tidligere bare forekommet i Rogaland, hvor enkelte nye tilfeller ble påvist både i 2012, 2013 og 2014. I 2013 og 2014 ble imidlertid sykdommen også påvist i Aust-Agder. Totalt ble 121 tilfeller påvist i Norge i perioden 2008–2014. Prosjektet Friske føtter hadde som mål å kartlegge og bekjempe fotråte hos småfe. Prosjektet var et samarbeid mellom husdyrnæringa, Mattilsynet, Veterinærinstituttet og Animalia. Prosjektet ble nedlagt 31.12.2014.

Mattilsynet gjennomførte i 2014 et overvåkingsprogram på slakteri uten at det ble påvist nye tilfeller av fotråte. Dette ble gjentatt i 2015, og det ble da funnet smitte i tre nye besetninger. Dette var tre besetninger som tidligere ikke hadde fått påvist smitten. I tillegg ble det funnet smitte i tre besetninger som har hatt smitte før. Alle er i gang med, eller har gjennomført sanering¹². I desember 2016 ble det igjen oppdaget ett nytt tilfelle av fotråte i Rogaland. Besetningen som har fått påvist sykdommen er båndlagt.

Drøyt to år etter at blåtungevirus ble funnet hos fire storfebesetninger på Sørlandet ble Norge igjen erklært fritt for denne sykdommen i april 2011.

Klassisk influensa hos svin er ikke påvist i Norge. Mattilsynet, gjennom overvåkingsprogram for virussjukdommer hos gris, viser at det har vært en økning i andelen besetninger hvor det påvises antistoffer mot influensa H1N1/09. I 2015 ble det registrert 280 positive besetninger av 568 testede. I 2013 og 2014 var det hhv. 338 og 296 positive besetninger. Dette tyder på at viruset nå er etablert i den norske svinepopulasjonen, selv om undersøkelser tyder på at smittede besetninger i de fleste tilfeller relativt raskt kvitter seg med aktiv smitte.

Skrapesyke har to typer - klassisk skrapesyke og atypisk (Nor98) som håndteres ulikt med hensyn til båndlegging. Klassisk skrapesyke bekjempes med sanering av besetningen hvor sykdommen påvises. Det siste tilfellet av klassisk skrapesyke var i 2009. Atypisk skrapesyke ble i 2015 påvist i 10 dyr i 10 forskjellige besetninger.

Tabell 4.8 viser antall båndlagte besetninger på grunn av smittsomme husdyrsykdommer i 2015. Nye båndlagte besetninger inkluderer både primærbesetninger og kontaktbesetninger.

---

¹² Veterinærinstituttets årsstatistikk for overvåkingsprogrammene

Tabell 4.8 Antall båndlagte besetninger på grunn av smittsomme husdyrsykdommer 2014

Dyreart	Sykdom	Nye båndlagte 2015	Totalt antall båndlagte 31.12.2015
Storfe	Paratuberkulose	1	1
	Salmonella	3	1
	Ringorm (soppinfeksjon i huden)	3	0
Svin	Nekrotiserende enteritt	1	1
Småfe	Skrapesyke, Nor98	9	18
	Paratuberkulose	0	15 ¹⁾
	Fotråte	7	31
	CAE (Caprin artritt-encefalitt)	2 ²⁾	118 ³⁾

1) 1 sau, 2 kombi sau/geit og 12 geit

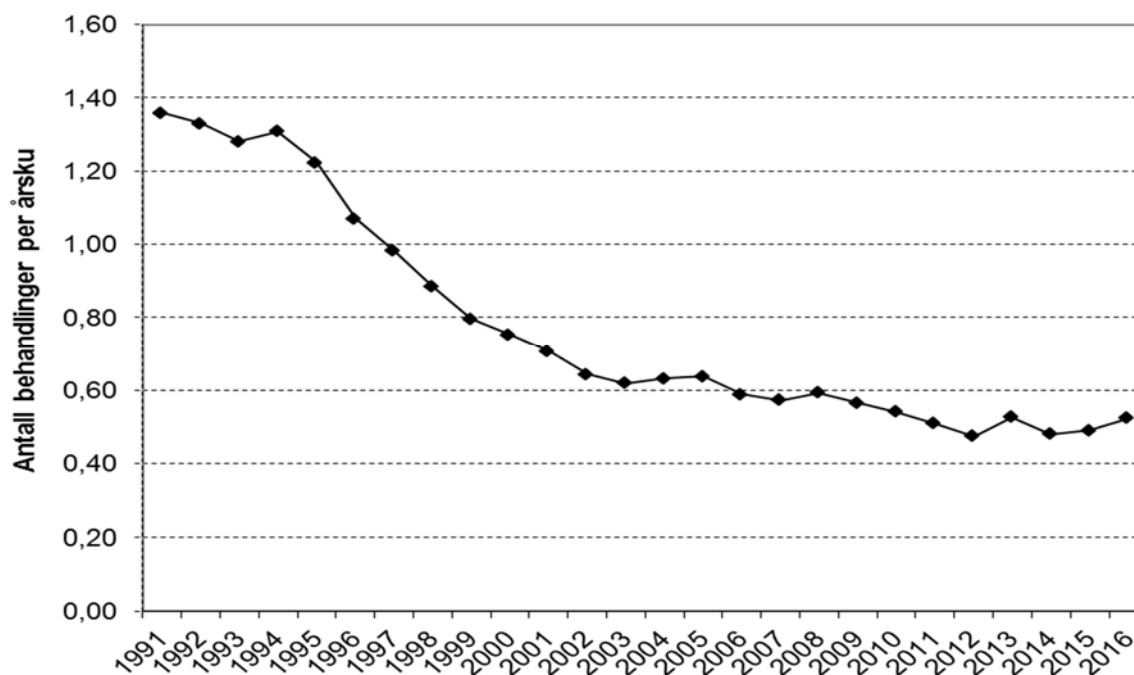
2) 1 sau 1 geit

3) 22 sau og 96 geit

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2016.

Når det gjelder produksjonssykdommer har det over flere år vært en markant nedgang i antall sykdomsforekomster.

Det totale antallet sykdomsbehandlinger per årsku per år var 0,52 i 2016 (Figur 4.3). Siden 1994 har antall sykdomsbehandlinger per årsku sunket jevnt, men med en svak økning de siste årene.

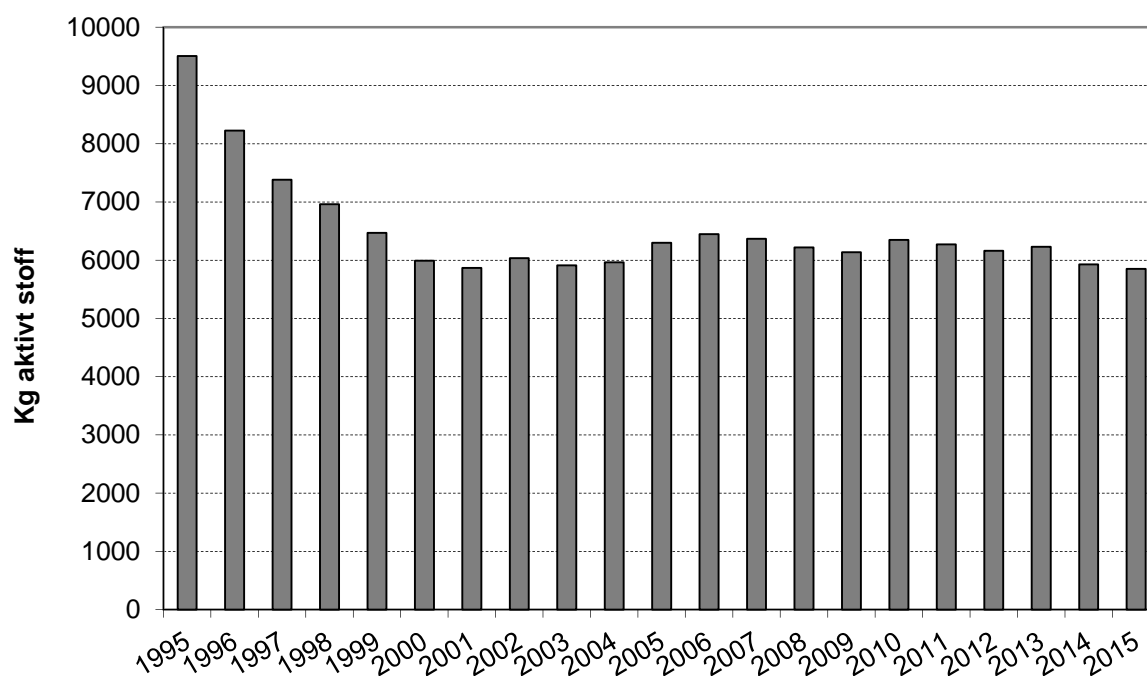
Figur 4.3 Sykdomsbehandlinger på melkeku, totalt antall behandlinger per årsku per år

Kilde: Helsetjenesten for Storfe

I følge Animalia er antibiotikaforbruket i norsk husdyrproduksjon stabilt på et svært lavt nivå sammenlignet med alle andre land. Det samme er forekomsten av resistente bakterier blant matproduserende dyr.

Figur 4.4 viser totalsalg av veterinære antibiotika til terapeutisk bruk på landdyr i perioden 1995–2015. I 2015 var forbruket på 5 850 kg, og salget er redusert med 38,5 prosent i perioden. For preparater som nesten utelukkende benyttes til produksjonsdyr (landdyr) er reduksjonen i denne perioden på 39 prosent, mens salget av veterinære antibakterielle preparater som brukes kun til kjeledyr, har økt med 27 prosent.

Figur 4.4 Salg av veterinære antibiotika i Norge (antall kg aktivt stoff, beregnet på husdyr, fra legemiddelgrossist til alle apotek)

Kilde: Veterinærinstituttet: Norm/Norm-Vet 2015

Tabell 4.9 til Tabell 4.13 viser Mattilsynets tall for hvor mange dyr som døde under transport og oppstalling i utvalgte år i perioden 2001 til 2015 for storfe, småfe, gris og fjørfe. Mattilsynet og kjøttbransjen ble i 2010 enige om en ny måte å telle dyrene som dør under transport og oppstalling, og fra 2010 blir dyrene kategorisert inn i klassifiseringssystemet som alle slakterier bruker. Denne tellemåten gir etter myndighetene og bransjen sitt syn mer korrekte tall. Siden tellemetoden er forskjellig kan ikke tallene fra og med 2010 sammenlignes direkte med tall for tidligere år.

Tabell 4.9 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling på slakteri, storfe

År	Totalt antall dyr slaktet	Antall dyr døde under transport og oppstalling	Prosent
2001	344 562	28	0,008
2004	335 816	15	0,004
2007	349 247	24	0,007
2010	307 194	10	0,003
2014	290 890	13	0,004
2015	284 861	17	0,006

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2016

Tabell 4.10 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling på slakteri, småfe

År	Totalt antall dyr slaktet	Antall dyr døde under transport og oppstalling	Prosent
2001	1 182 982	261	0,022
2004	1 299 880	223	0,017
2007	1 130 917	166	0,015
2010	1 223 169	202	0,016
2014	1 194 539	227	0,019
2015	1 247 850	238	0,019

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2016

Tabell 4.11 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling på slakteri, gris

År	Totalt antall dyr slaktet	Antall dyr døde under transport og oppstalling	Prosent
2001	1 335 954	489	0,037
2004	1 550 206	589	0,038
2007	1 471 326	580	0,039
2010	1 571 605	428	0,027
2014	1 594 224	531	0,033
2015	1 612 839	432	0,027

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2016

Klassifiseringssystemet gjelder ikke for fjørfe, her hentes tallene inn gjennom direkte dialog med slakteriene og det lokale Mattilsynet. Tabell 4.12 og Tabell 4.13 viser tall for transportdødelighet for slaktekylling og verpehøner.

I perioden 2010 til 2015 har tallene i hovedsak gått ned, selv om det var en økning i andel døde verpehøner fra 2013 til 2014. En av grunnene til bedringen er at implementering av ny forskrift om dyrevern i slakteri innebærer et stort kompetanseløft for norsk kjøtt- og fjørfebransje. Samtlige slakterier skal nå ha egen ansvarlig for dyrevelferd og det er krav om formell kompetanse og etterutdanning for alle som håndterer levende dyr.

Tabell 4.12 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling, slaktekylling

År	Totalt antall dyr	Antall dyr døde	Prosent
2004	42 577 696	46 836	0,11
2007	54 344 141	82 817	0,15
2010	62 936 270	99 279	0,16
2013	69 104 062	89 835	0,13
2014	75 441 823	83 836	0,11
2015	64 938 254	62 514	0,10

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2016

Tabell 4.13 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling, verpehøner

År	Totalt antall dyr	Antall dyr døde	Prosent
2004	2 249 292	11 471	0,51
2007	436 480	1 520	0,35
2010	538 505	2 898	0,54
2013	398 485	757	0,19
2014	162 012	776	0,47
2015	273 934	403	0,15

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2016

1. juli 2013 trådte Dyrevelferdsprogram slaktekylling (DVP) i kraft gjennom offentlig regelverk og tilhørende bransjeretningslinje. Tråputepoeng – en bedømmelse av skader eller begynnende skader under kyllingenes føtter er sentralt i Dyrevelferdsprogrammet, og bedømmes på alle kyllingflokker på slakteriet. Tråputepoeng er en dyrevelferdsindikator som sier noe om hvor godt kyllingbonden har lykket i å skape et godt miljø for dyra. Kyllingprodusenten må oppfylle en rekke krav for å kunne produsere opp mot den maksimale tillatte dyretettheten, som er 36 kg levendevekt/kvadratmeter.

Tillatt dyretetthet er imidlertid bevegelig, dersom bonden får dårlige tråputeresultater i ett innsett må han sette ned dyretettheten i det påfølgende innsettet. For å kunne sette dyretettheten opp igjen, må han dokumentere stabilt gode tråputeresultater i de neste innsettene. Hver flokk blir gitt tråputepoeng ut ifra en skala fra 0–200, der 0–80

poeng (nivå A) regnes som tilfredsstillende, 81–120 poeng (nivå B) ikke tilfredsstillende, og 121–200 (nivå C) er uakseptabelt. Lavt tråputeskår indikerer at kyllingprodusenten har lyktes i å skape et godt miljø i kyllinghuset gjennom hele innsettet. Høyt skår (nivå B og C) betyr at tiltak må iverksettes.

Tabell 4.14 viser utviklingen i tråputepoeng fra 2008 til 2015.

Tabell 4.14 Utvikling i tråputepoeng ¹

	2008	2009	2010	2013	2014	2015
A (0-80)	81,1	87,7	82,6	91,4	96,7	97,8
B og C (over 80)	11,9	12,3	17,4	8,6	3,3	2,2

¹ Tallene 2008–2012 er ikke direkte sammenlignbare med tallene fra 2013 til 2015. Tråputeregistreringer på fjørfeslakteriene startet i 2008. I 2010 ble det gjort kalibreringer slakteriene i mellom gjennom opplæring og testing av de som utfører bedømmingen. Heller ikke alle slakteriene er med i tallene fra 2008–2012.

Kilde: Animalia. Basert på innrapportering fra Nortura, Norsk Kylling, Den Stolte Hane Jæren, Ytterøykylling og Gårdsand.

4.3 Rovdyr og beitedyr

4.3.1 Forvaltning av rovdyr

Rovviltforvaltningen ble behandlet i Stortinget gjennom et bredt forlik i 2004, der det blant annet ble fastslått nasjonale bestandsmål for de ulike rovdyrartene. Disse bestandsmålene ble i hovedsak videreført i et nytt rovdyrforlik som samtlige partier på Stortinget ble enige om i juni 2011. I 2016 vedtok Stortinget Melding nr. 21 (2015–2016) *Ulv i norsk natur, bestandsmål for ulv og ulvesone* Den videreførte i hovedsak ulvesonen, men endret bestandsmålet til også å omfatte ynglinger utenfor ulvesonen og ynglinger i grenserevir.

Etter rovviltforliket i 2004 ble landet delt i åtte forvaltningsregioner. Innen hver forvaltningsregion for rovvilt er det den regionale rovviltnemnda som har ansvar for at bestandene av rovvilt opprettholdes på det nivå som Stortinget har fastlagt. Rovviltnemndene består av 5–6 medlemmer, som oppnevnes av Klima- og miljøverndepartementet etter forslag fra de berørte fylkeskommunene. For region 5, 6, 7 og 8 oppnevnes det i tillegg representanter fra Sametinget. Sekretariat for rovvilt-nemndene er lagt til et fylkesmannsembete innenfor hver region. Fylkesmannen har en rådgivningsfunksjon overfor nemnda, i tillegg til at Fylkesmannen utøver eget forvaltningsansvar innen rovviltforvaltningen.

Miljødirektoratet er underlagt Klima- og miljødepartementet, og er den sentrale faginstansen innenfor viltforvaltning. Direktoratet har fått delegert ansvar for rovviltforvaltningen på nasjonalt nivå. Dette innebærer blant annet saksbehandling av

saker etter naturmangfoldloven og viltloven, innhenting av kunnskap gjennom Finansiering av forskningsprosjekter og formidling av kunnskap.

Mattilsynet er som tilsynsmyndighet satt til å forvalte dyrevelferden. Mattilsynet bidrar til å redusere dyretap i dialog med kommunale landbruksavdelinger, Statens naturoppsyn, regionale rovviltnemnder, Fylkesmennenes miljø- og landbruksavdelinger og Miljødirektoratet.

Rovviltnemndene skal utøve vedtatt nasjonal rovviltpolitikk innenfor sine respektive regioner. Nemndenes mandat, oppgaver, ansvar, sammensetning og virketid følger av rovviltforskriften. Rovviltnemndene skal arbeide innenfor rammene av Bernkonvensjonen, naturmangfoldsloven, rovviltforlikene fra 2004 og 2011 samt ulveforliket fra 2016. Den todelte målsettingen om både å sikre levedyktige bestander av rovvilt og å opprettholde en aktiv beitenæring over hele landet er en viktig premiss for nemndenes arbeid.

16. september 2016 fattet rovviltnemndene i region 4 og region 5 vedtak som, sammen med tidligere vedtak om felling av ulv, innebar at til sammen 47 ulver kunne felles gjennom lisensjakt vinteren 2016-2017 i regioner 1-6. Vedtakene i region 4 og 5 ble anket inn til KLD som gjaldt 37 ulver.

20. desember ble resultatet av departementets ankebehandling offentliggjort. Vedtaket innebar en reduksjon av antall fellingstillatelser fra 37 til 5 ulver i region 4 og 5 i løpet av vinteren 2016-2017. Vedtaket i KLD førte til at rovviltnemnda i region 3 (Oppland) og 5 (Hedmark) la ned sine verv. I ettertid ble det åpnet for felling av ytterligere 5 ulver i region 4 og 5. Totalt ble kvoten på 20 ulver i lisensfellingsperioden 2016-2017. Hele saken er det redegjort for i Prop. 63L (2016-2017) Endringer i naturmangfoldloven (felling av ulv m.m).

4.3.2 Bestand av rovdyr

Tabell 4.15 viser de regionale bestandsmålene for de enkelte rovviltartene.

Tabell 4.15 Regionale bestandsmål

Forvaltn.-region	Fylke	Gaupe	Jerv	Ulv	Bjørn
Region 1	Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane	-	-	-	-
Region 2	Vestfold, Buskerud, Telemark, Aust-Agder	12	-	-	-
Region 3	Oppland	5	4	-	-
Region 4	Oslo, Akershus, Østfold	6	-	4-6 ¹	-
Region 5	Hedmark	10	5	4-6 ¹	3
Region 6	Møre og Romsdal, Sør- og Nord-Trøndelag	12	10	-	3 ²
Region 7	Nordland	10	10	-	1 ²
Region 8	Troms og Finnmark	10	10	-	6
Sum		65	39	4-6 ¹	13**

¹ Bestandsmålet ble endret i 2016 fra 3 årlige helnorske ulvekull til 4-6 årlige kull, herav 3 helnorske. Kull i grenserevir mellom Norge og Sverige medregnes med en faktor på 0,5. Region 4 og 5 har felles mål om 4-6 årlige ungekull.

² Bestandsmålet for bjørn ble endret fra 15 til 13 etter rovviltforliket i 2011, med reduksjon på ett ungekull i Midt-Norge og Nordland

Kilde: St.meld.nr.15 (2003–2004), Innst.S.nr 174 (2003–2004) og rovviltforliket av 2011

For kongeørn er målet 850–1 200 hekkende par.

Tabell 4.16 viser antall familiegrupper/unglinger for de ulike rovdyprene. For jerv har det blitt foretatt et visst antall hiuttak hvert år. Dette blir iverksatt av Statens Naturoppsyn.

Tabell 4.16 Antall familiegrupper/unglinger for de ulike rovdyprene

	2001	2005	2010	2014	2015	2016
Gaupe, familiegrupper	61	56	80	53,5	60,5	52
Jerv, ynglinger	41	62	66	52	65	50
Jerv, hiuttak	6	4	12	12	17	7
Ulv, ungekull		2	3	2	9 ¹	
Bjørn, ungekull			6,2	6,4	5,7	

¹ 7 helnorske kull + 4 kull i grenserevir (x 0,5)

Kilde: www.rovdata.no

Tabell 4.17 viser totalt antall dyr av de ulike rovdypartene. Antallet er basert på tellinger og estimat på vinterstid for gaupe, jerv og ulv.

Tabell 4.17 Totalt antall estimerte dyr av de ulike rovdyrartene¹

	2001	2005	2010	2014	2015	2016
Gaupe	313	315	455	313	356	310
Jerv	271	332	362	342	336	350
Ulv, helnorske individer	28	24	33–39	30	33–35	65-68
Ulv, grenseindivider (Norge og Sverige)	12	26	33–37	50	40	25
Bjørn ²			166	136	128	

¹ På vinterstid² Antall individ bestemt ved DNA-analyseKilde: www.rovdata.no

4.3.3 Sau på utmarksbeite

Tabell 4.18 viser antall sau og lam sluppet på utmarksbeite fordelt på fylkene. Den viser også prosent tap på beite. Det er da forutsatt 0,6 prosent høyere tapsprosent på bruk som ikke er med i organisert beitebruk enn på bruk omfattet av organisert beitebruk.

Tabell 4.18 Antall sau og lam på utmarksbeite og prosent tap

	2007		2010		2015		2016	
	Sau og lam	% tap	Sau og lam	% tap	Sau og lam	% tap	Sau og lam	% tap
Østfold	4 181	8,4	5 209	3,7	7 090	4,5	8 069	4,4
Akershus og Oslo	15 258	6,7	16 425	5,5	17 710	5,3	18 831	5,5
Hedmark	116 105	10,3	116 201	9,0	110 995	6,2	114 357	6,3
Oppland	236 851	5,8	239 843	5,2	258 362	4,3	271 498	4,0
Buskerud	91 182	5,0	92 204	4,6	98 460	3,4	102 635	3,3
Vestfold	5 838	5,8	6 661	5,3	9 302	4,2	9 111	4,0
Telemark	55 820	5,4	52 831	4,9	50 225	5,0	50 797	4,4
Aust-Agder	27 207	6,6	24 812	7,7	25 089	6,0	27 318	6,3
Vest-Agder	42 518	6,3	44 089	7,1	48 424	4,8	52 572	5,2
Rogaland	251 812	3,4	285 206	3,6	285 955	3,2	305 033	3,5
Hordaland	184 262	4,0	196 868	3,6	199 568	2,9	208 846	3,4
Sogn og Fjordane	192 495	5,8	191 366	5,1	185 555	3,5	193 809	3,9
Møre og Romsdal	118 360	8,9	116 218	7,8	118 448	5,8	124 410	5,9
Sør-Trøndelag	134 544	7,2	136 193	7,3	149 576	5,8	154 944	5,6
Nord-Trøndelag	82 575	11,3	79 476	10,7	88 169	9,2	91 204	8,7
Nordland	204 497	7,4	211 257	8,6	212 538	7,1	214 397	6,5
Troms	126 393	8,1	120 999	8,0	120 743	6,1	121 685	6,0
Finnmark	24 920	7,5	24 370	8,1	24 339	8,2	25 843	6,3
Hele landet	1 914 818	6,7	1 960 228	6,4	2 010 548	5,1	2 095 359	5,0

Kilde: Landbruksdirektoratet og NIBIO

Tabellen viser at antall sau og lam på beite totalt og også for de fleste fylkene har økt de siste ti årene. Samtidig har tapsprosenten gått ned i omtrent alle fylkene. For fylkene Hedmark, Telemark og Troms er antall sau og lam på utmarksbeite redusert i tiårsperioden.

Tabell 4.19 viser at antall sau og lam på utmarksbeite i og utenfor ulvesonen for fylkene med ulvesone. For ulvesonen er antallet er redusert med 39 prosent fra 1999 til 2014. Utenfor ulvesonen er antall omtrent uendret i samme periode.

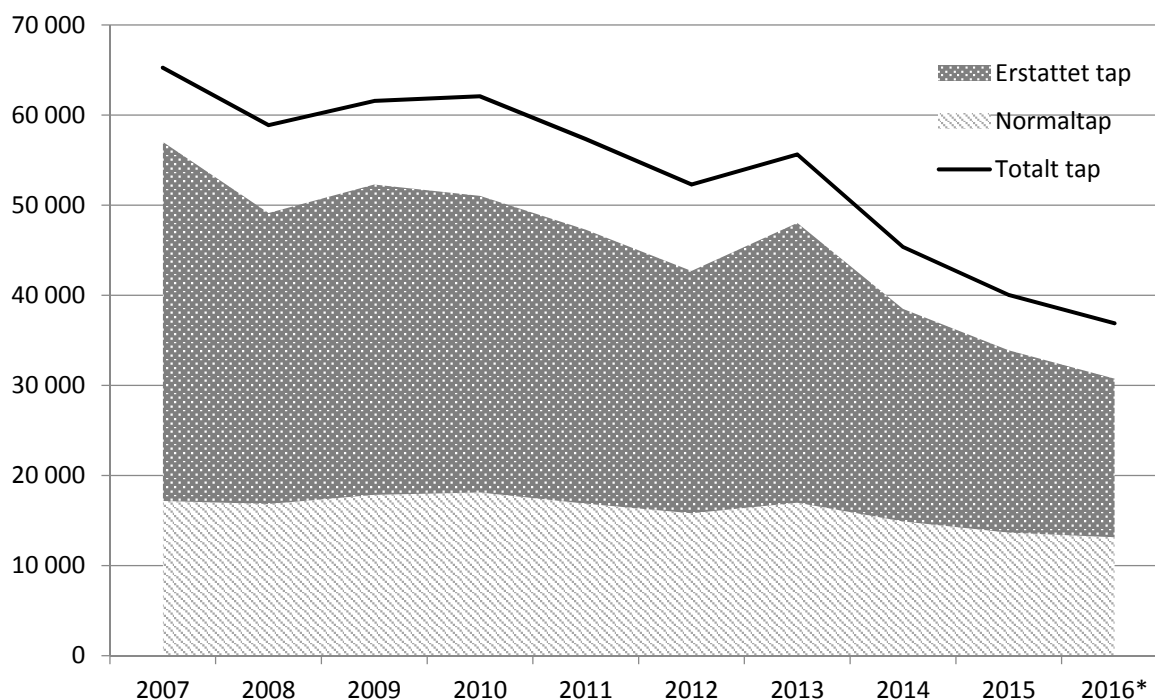
Tabell 4.19 Antall sau og lam på utmarksbeite i og utenfor ulvesonen i fylkene Østfold, Akershus og Hedmark

	1999	2005	2010	2014
I ulvesone	23 351	15 974	13 244	14 321
Utenfor ulvesone	118 456	134 225	124 388	118 144

Kilde: Landbruksdirektoratet Produksjonstilskudd

Antall bruk som har søkt erstatning for tap av dyr til rovdyr har blitt redusert fra 2 500 i 2006 til 1 332 i 2016. Erstatning etter fredet rovvilt søkes kun der rovvilt antas som tapsårsak. Figur 4.4 viser utvikling på brukene som har søkt erstatning for tap av sau til rovdyr. I 2007 var totalt tap for disse ca. 65 300 dyr. Dette er redusert til ca. 36 900 dyr i 2016. I samme periode er antall erstattede dyr redusert fra ca. 39 800 til ca. 17 600. Prosent erstattede dyr av totalt tap er redusert fra ca. 61 prosent i 2006 til ca. 48 prosent i 2016. Figuren viser også beregnet normaltap på disse brukene. Normaltap, det vil si alle tap utenom tap som skyldes rovdyr, omfatter blant annet tap på grunn av rev, snyltere, kråke, alveld, flåttbårne sykdommer og andre sykdommer. I 2016 utgjør normaltaket ca. 36 prosent av totalt tap.

Figur 4.4 Normaltap, erstattet tap og totalt tap av sau og lam på utmarksbeite på bruk som har søkt om erstatning for tap til rovdyr.

* Foreløpige tall

Kilde: Miljødirektoratet Rovbase

Utbetalt erstatning har i tiårsperioden blitt redusert fra ca. 77 mill. kr i 2007 til ca. 45 mill. kr i 2016. Tabell 4.20 viser antall sau og lam det ble gitt erstatning for som tapt til rovvilt fra 1999 til 2016. Det er jerv og gaupe som gir opphav til flest rovdyrerstatninger av bufe. De siste årenes nedgang i totalt antall sau og lam erstattet fortsatte også i 2016. Fra 2015 til 2016 er det en nedgang på 13 prosent. Særlig markert nedgang er det for dyr tatt av jerv. Utbetalingene er også vist i tabellen nedenfor, og gjelder alt bufe.

Tabell 4.20 Antall erstattede sau og lam tatt av ulike rovdyr, og utbetalte erstatninger for rovdyrskader

	1999	2001	2007	2014	2015	2016*
Gaupe	9 300	7 425	9 763	4 871	4 563	3 650
Jerv	12 991	13 624	14 842	8 691	6 491	5 892
Bjørn	3 125	3 060	6 597	1 708	1 948	2 692
Ulv	622	828	2 380	2 058	1 682	1 595
Kongeørn	1 076	894	1 344	1 664	1 668	1 429
Uspesifisert rovvilt	5 995	4 293	4 789	4 602	3 874	2 350
Totalt antall sau og lam erstattet	33 109	30 124	39 715	23 594	20 226	17 608
Erstatning, 1 000 kr	48 206	43 065	77 496	64 433	51 147	44 913

Kilde: Miljødirektoratet

*Foreløpige tall

Tabell 4.21 viser den geografiske fordelingen av sau drept av fredet rovvilt i beitesesongen og erstatningene fordelt fylkesvis. Andre dyr enn sau utgjør mindre enn 1 prosent og er ikke med i oversikten.

Totalt gikk 79 prosent av erstatningen i 2016 til Hedmark, Oppland, trøndelagsfylkene og Nordland. Det ble sluppet flest sau og lam på utmarksbeite i fylkene Rogaland og Oppland.

Tabell 4.21 Fylkesvis oversikt over totalt antall dyr på utmarksbeite, erstattede sau og lam, og erstatningsbeløpet

	Ant. sau og lam sluppet på utm.beite	Antall sau og lam erstattet		Erst. i % av ant. sluppet	Erstatning i 1 000 kr	
	2016*	2015	2016*	2016*	2015	2016*
Østfold	8 069	16	19	0,2	43	40
Akershus/Oslo	18 831	299	199	1,1	817	539
Hedmark	114 357	2 342	3 055	2,7	5 948	8 288
Oppland	271 498	3 237	2 600	1,0	7 657	6 363
Buskerud	102 635	706	314	0,3	1 587	637
Vestfold	9 111	42	16	0,2	84	30
Østlandet	524 501	6 642	6 203	1,2	16 136	15 897
Telemark	50 797	689	422	0,8	1 625	948
Aust-Agder	27 318	281	309	1,1	698	856
Vest-Agder	52 572	264	21	0,0	739	53
Agder og Telemark	130 687	1 234	752	0,6	3 062	1 857
Rogaland	305 033	75	272	0,1	144	574
Hordaland	208 846	64	44	0,0	173	103
Sogn og Fj.	193 809	214	228	0,1	500	522
Møre og Romsdal	124 410	739	880	0,7	1 715	1 988
Vestlandet	527 065	1 017	1 152	0,2	2 388	2 613
Sør-Trøndelag	154 944	2 373	2 036	1,3	5 494	5 307
Nord-Trøndelag	91 204	3 865	3 373	3,7	10 232	9 372
Trøndelag	246 148	6 238	5 409	2,2	15 727	14 678
Nordland	214 397	2 934	2 458	1,1	7 357	6 087
Troms	121 685	1 312	1 126	0,9	3 174	2 598
Finnmark	25 843	774	236	0,9	3 158	608
Nord-Norge	361 925	5 020	3 820	1,1	13 690	9 293
Hele landet	2 095 359	20 226	17 608	0,8	51 147	44 913

* Foreløpige tall

Kilde: Landbruksdirektoratet og Miljødirektoratet

Tapte dyr som ikke får erstatning som tapt til rovvilt ble tidligere erstattet over Landbruksdirektoratets ordning for «erstatning for tap av sau på beite». Denne erstatningsordningen ble vedtatt avvirket under jordbruksoppgjøret i 2014.

I media har særlig tap av sau til ulv tatt stor plass i den siste tiden. Tabell 4.22 viser antall sau og lam sluppet på utmarksbeite og samlet tap til ulv i 2007 og 2014. Tallene er hentet fra NIBIO Rapport 63/2016.

Tabell 4.22 Antall sau og lam på utmarksbeite og antall og prosent tatt av ulv

	2007			2014		
	Sluppet	Tatt	% tatt	Sluppet	Tatt	% tatt
Forvaltningsområde for ulv	13 734	137	1,0	14 398	127	0,9
Randsone ulv	68 998	1 196	1,7	71 722	1 510	2,1
Utenfor randsone ulv	1 831 209	1 326	0,1	1 860 346	1 802	0,1

Kilde: NIBIO, Miljødirektoratet, Rovbase

4.3.4 Tilskudd til forebyggende og konfliktdempende tiltak

Å forebygge tap på beite utgjør en betydelig del av arbeidet med å sikre dyrevelferden og bidra til å forbedre vilkårene for sauene, samtidig som tiltakene skal ha en konfliktdempende effekt.

Miljødirektoratet tildeler rovviltneemndene årlige midler til forebyggende og konfliktdempende tiltak (FKT-midler). Rovviltneemndene har ansvaret for prioritering og fordeling av midlene til fylkesmennene i regionen med utgangspunkt i regionale og lokale utfordringer.

Tabell 4.23 viser bruk av midler til tiltak for forebygging og konfliktdemping av rovviltskader. Sum forebyggende og konfliktdempende tiltak i 2015 var 7,0 mill. kr mindre enn året før. Reduksjonen har skjedd på forebyggende tiltak sau og konfliktdempende tiltak, mens forebyggende tiltak rein og fellestiltak har økt litt fra 2014.

Under forebyggende tiltak er det på landsbasis brukt mest på forebyggende tiltak for sau. Herunder mest på tiltakene for beiting på inngjerdet areal, tidlig nedsanking, elektronisk overvåking og gjeting/utvidet tilsyn i 2015. Disse fire tiltakene utgjør 71 prosent av alle forebyggende tiltak for sau.

Andelen brukte midler i forhold til tildelte midler har variert mellom 79 og 91 prosent i perioden 2008 til 2015.

Hedmark er, med 13,4 mill.kr i forebyggende tiltak sau, det fylket hvor det klart er brukt mest av slike midler. Under forebyggende tiltak felles utgjør fellingsvederlag/kompetansebygging 7,8 mill. kr.

Tabell 4.23 Bruk av forebyggende og konfliktdempende tiltak i forhold til rovviltskader, mill. kr

	2010	2 011	2 012	2 013	2014	2015
Forebyggende tiltak sau	36,7	37,2	32,1	33,7	34,6	26,3
Forebyggende tiltak rein	5,9	5,9	4,0	5,4	4,6	6,1
Forebyggende felles tiltak	18,5	17,9	20,7	16,7	14,8	15,6
Konfliktdempende tiltak	1,6	3,3	2,5	4,2	5,0	3,9
Reiser og drift nemda	2,0	0,7	2,1	0,1	0,0	0,0
Sum	64,6	65,0	61,4	60,1	58,9	51,9

Kilde: Direktoratet for naturforvaltning / Miljødirektoratet

Forebyggende tiltak sau utgjør i 2015 over halvparten av samlet bruk. Tabell 4.24 viser fordelingen på ulike typer forebyggende tiltak

Tabell 4.24 Fordeling av forebyggende tiltak sau 2015 på tiltaksområder

	Mill. kr
Tidlig nedsanking	5,1
Forsinket slipp på beite	0,7
Flytting til annet beite	1,8
Gjeting utvidet tilsyn	4,0
Kadaverhund	0,6
Vokterhund/vokterdyr	0,3
Rovviltavvisende gjerder	2,7
Beiting på inngjerdet areal	5,3
Beredskapsareal	0,4
Elektronisk overvåkning	4,3
Andre direkte tapsreducerende tiltak	1,0
Sum	26,3

Kilde Miljødirektoratet

I tillegg til beløpene i Tabell 4.24 er det avsatt sentrale midler. Disse utgjorde 11,4 mill. kr i 2008, 20,4 mill. kr i 2009, 9,1 mill. kr i 2010, 15,6 mill. kr i 2011, 7,3 mill. kr i 2012 og 10,9 mill. kr i 2013. Siste år er midlene i hovedsak brukt til nasjonal FoU.

4.4 Plantehelse

Ifølge Mattilsynet er status for plantehelse i Norge god sammenlignet med andre europeiske land. Men økende handel øker risikoen for å få inn nye alvorlige planteskadegjørere. Mattilsynet fører tilsyn med planter og smittebærende emner som importeres, eksporteres og omsettes i Norge. Et viktig mål med dette er å hindre introduksjon og spredning av planteskadegjørere, samtidig som man vil kunne redusere utgifter ved utbrudd og behovet for plantevernmidler.

I mars 2016 trådte nye importbestemmelser i kraft. Da ble også ansvaret for kontroll med norsk planteproduksjon overført til virksomhetene. Mattilsynet har som hovedinntrykk at de største virksomhetene har forstått ansvaret og følger opp, men at det er fortsatt behov for veiledning og oppfølging fra Mattilsynet.

I 2016 utførte Mattilsynet 1 035 tilsyn med primærproduksjon av planter (Tabell 4.25). Dette er 314 færre enn i 2015 og 802 færre enn i 2014.

Det er kun få av skadegjørere den europeiske plantehelseorganisasjonen EPPO har anbefalt sine medlemsland å ta forholdsregler mot, som har etablert seg i Norge. EPPOs A2 liste i 2016 inneholder 154 alvorlige skadegjørere, og av disse er det 14 som er kjent å forekomme i Norge. Av disse var 12 under bekjempelse ved utgangen av 2016. Dette er 5 flere enn i 2015. Mattilsynet opplyser at to skadegjørere er så spredt i Norge at de ikke er lønnsomme å bekjempe med offentlige midler.

Tabell 4.25 Antall tilsyn med primærproduksjon av planter, utført av Mattilsynet

	2008	2009	2010	2015	2016
Antall tilsyn	1 149	1 350	1 216	1 349	1 035

Kilde: Mattilsynets årsrapport 2016

Plantesykdommen pærebrann er på verdensbasis den viktigste skadegjøreren i eple- og pæretrær, og den er påvist i de fleste land i Europa. I Norge angriper den først og fremst bulkemispel og pilemispel, men kan også angripe eple- og pæretrær. Man regner med at sykdommen er noe utbredt i de ytre deler av Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane. I 2015 ble pærebrann også påvist i kommunene Farsund og Kristiansand. Det har siden 1986 vært forbud mot å plante og å omsette bulke- og pilemispel i Norge.

Tabell 4.26 viser en oversikt over noen nye lokaliteter med funn av alvorlige skadegjørere på planter fra 2007 til 2016.

Sharkavirus er funnet i planteskoler og hagesenter, og det har sannsynligvis kommet ved import av trær og grunnstammer. De siste sesongene har det blitt gjennomført testing for sharkavirus i importpartier med plantemateriale av plommer, men uten at det er gjort funn, men i 2016 er det påvist ett tilfelle.

Karanteneskadegjøreren heksekost på eple ble i 2010 påvist i økende omfang i viktige fruktdistrikt som Indre Sogn og Hardanger. Resultatene fra de siste årene tilsier at heksekost sannsynligvis er mer utbredt enn man tidligere har antatt. Påvisning hos produsent av mortrær gjorde at det ble iverksatt omfattende prøvetaking og saneringstiltak med mål om at mortrær det heretter omsettes formeringsmateriale fra skal være testet og funnet fri for smitte. I 2014 ble det gjort ett funn i et ungt mortre og noen funn hos fruktdyrkere, men hovedtyngden av påvisninger var i frukthager rundt planteskoler og i genressurscenterets klonarkiver. Det ble gjort ett nytt funn i 2015 og 2016.

Etter regelverksendringen for rød marg i 2013 har tilsynet med bærproduksjon av jordbær blitt nedprioritert. Det foreligger derfor ikke lenger noen oppdatert oversikt over antall funnsteder i Norge. Plantefelt av jordbær blir årlig undersøkt. I 2014 ble rød marg påvist for første gang hos en virksomhet som produserer jordbærplanter. Dette vurderes som en alvorlig situasjon. Det ble gitt dispensasjon for fortsatt planteproduksjon av jordbær hos virksomheten på en smitteisolert enhet og under strenge vilkår. Ingen nye funn i 2015 og 2016

Det ble gjort funn pærevisnesjuka for første gang i Norge i 2015, og 2016 var første år med systematisk kartlegging av sykdommen. Det ble registrert 10 funn i 2016.

Phytophthora ramorum er en karantene-skadegjører som hovedsakelig går på rhododendron. For å redusere risikoen for spredning, økte Mattilsynet i 2008 tilsynet med importsendinger med vertsplanter for skadegjøreren. I samarbeid med Mattilsynet har nederlandske myndigheter skjerpet inn sitt sertifiseringssystem for eksport til Norge. Mattilsynet oppdaterte i februar 2016 retningslinjene for hvordan funn av Phytophthora ramorum i importsendinger skal håndteres. Man er spesielt urolig for at denne skadegjøreren kan smitte over til planter i norsk natur.

NIBIO og Mattilsynet er bekymret for funn av potetcystenematode (PCN), da dette er en sykdom som med dagens forvaltning vil gi strenge restriksjoner på store dyrkingsarealer. I 2012 påviste kartleggingsprogrammet gul PCN. Antall funn har gått ned fra 52 i 2012 til 8 i 2015 og 2016. Hvit PCN er ikke funnet siden 2011. I tillegg rapporterer Mattilsynet om ikke artsbestemt potetcystenematode. Her ble det registrert 20 funn i 2013, 6 i 2014 og 2015 og 2 funn i 2016. Eiendommer som har restriksjoner på grunn av potetcystenematoder (PCN) er nå samlet i ett register.

Overvåkningsprogrammet for lys ringrâte i potet kom i gang igjen i 2011. I 2014 ble det gjort seks funn i Troms. I 2015 var det tre nye funn, mens det i 2016 ikke ble registrert funn. Målsettingen er fortsatt at sykdommen skal utryddes i de viktigste potetområdene.

Tabell 4.26 Nye lokaliteter med funn av alvorlige skadegjørere på planter

Navn på skadegjører	2007	2008	2009	2010	2015	2016
Sharkavirus (plommer)	12	11	7	3	0	1
Heksekost (epler)	0	0	1	19	1	1
Rød Marg (jordbær)	1	5	3	1	0	0
Pærevisnesjuka					1	10
Phytophthora ramorum	38	37	19	20	21	40
Hvit krysantemumrust	0	1	0	0	0	0
Gul potetcystenematode	2	3	3	48	8	8
Hvit potetcystenematode	2	0	0	2	0	0
Ikke artsbestemt PCN					6	2
Lys potetringrâte	13	21	0	0	3	0

Kilde: Mattilsynet. Årsrapport 2016

5 Distriktpolitikk og sysselsetting

Dette kapitlet tar opp utviklingen i indikatorer med betydning for distriktpolitikk og sysselsetting. Næringskomiteen sier i sin innstilling 385 S (2014–2015) til Stortinget; *Komiteen ønsker et miljøvennlig norsk landbruk med både store og små bruk i hele landet.*

5.1 Utviklingen i antall jordbruksbedrifter og areal

I dette kapitlet er det sett på utviklingen i antall jordbruksbedrifter og både totalt jordbruksareal i drift og fulldyrka areal. Kapitlet belyser utvikling på landsdelsnivå og på gruppering etter kommuneklasser og virkeområdene til de distriktpolitiske virkemidlene.

En jordbruksbedrift er en eller flere eiendommer som drives sammen som én enhet, og er tilpasset definisjonen gitt for produksjonstilskudd i jordbruket. Antall jordbruksbedrifter er derfor mindre enn antall landbrukseiendommer (som framgår av Tabell 5.18).

Jorda på jordbruksbedrifter som legges ned som selvstendige enheter, kan enten gå ut av bruk eller overtas av en annen jordbruksbedrift ved salg eller leie.

5.1.1 Jordbruksbedrifter i de ulike landsdeler

Tabell 5.1 viser utviklingen av antall jordbruksbedrifter på landsdelsnivå. Den tekniske definisjonen av en jordbruksbedrift er endret i løpet av periodene vi henviser til, og dette kan ha påvirket resultatet noe.

På landsbasis var endringen fra 2010 til 2016 på 2,1 prosent årlig nedgang, og dette er en lavere reduksjon enn de to foregående 10-årsperiodene. I perioden 2010 til 2016 var den største endringen i Nord-Norge, med 3,0 prosent årlig nedgang.

Tabell 5.1 Antall jordbruksbedrifter fordelt på landsdeler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift		1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig % - vis endring		
							89-99	99-10	10-16
Østlandet	< 100	10 097	5 407	4 751	4 195	4 007	-7,1	-6,6	-2,8
	100-199	8 051	6 187	5 022	4 352	4 139	-2,0	-4,2	-3,2
	200-299	4 159	3 842	3 156	2 727	2 669	0,5	-2,5	-2,8
	300-499	2 825	3 012	2 851	2 551	2 526	2,4	0,1	-2,0
	500-799	1 013	1 241	1 345	1 406	1 416	5,4	2,6	0,9
	≥800	254	533	731	871	898	7,3	10,1	3,5
	Alle j.bedr.	26 399	20 222	17 856	16 102	15 655	-3,5	-3,5	-2,2
Agder og Telemark	< 100	3 753	1 803	1 642	1 479	1 450	-7,3	-7,2	-2,1
	100-199	1 442	1 175	960	860	838	1,0	-3,6	-2,2
	200-299	454	491	452	369	365	6,9	0,0	-3,5
	300-499	191	347	349	349	341	12,1	5,6	-0,4
	500-799	26	65	112	142	147	24,1	14,2	4,6
	≥800	2	13	20	31	32	0,0	23,3	8,1
Alle j.bedr.	5 868	3 894	3 535	3 230	3 173	-4,8	-4,5	-1,8	
Rogaland	< 100	2 185	1 598	1 426	1 252	1 206	-5,9	-3,8	-2,8
	100-199	2 168	1 661	1 295	1 129	1 079	-1,8	-4,6	-3,0
	200-299	1 226	1 171	939	810	805	4,9	-2,4	-2,5
	300-499	542	716	767	762	740	8,9	3,2	-0,6
	500-799	61	166	253	291	301	8,1	13,8	2,9
	≥800	7	33	73	103	106	8,8	23,8	6,4
Alle j.bedr.	6 189	5 345	4 753	4 347	4 237	-2,1	-2,4	-1,9	
Vestlandet	< 100	9 500	5 043	4 076	3 835	3 825	-5,7	-7,4	-1,1
	100-199	4 967	3 908	3 141	2 604	2 528	0,9	-4,1	-3,6
	200-299	1 165	1 640	1 500	1 306	1 275	8,1	2,3	-2,7
	300-499	254	558	785	801	787	14,1	10,8	0,0
	500-799	18	77	138	209	213	9,9	20,3	7,5
	≥800	4	11	26	47	59	7,2	18,5	14,6
Alle j.bedr.	15 908	11 237	9 666	8 802	8 687	-3,3	-4,4	-1,8	
Trøndelag	< 100	2 992	2 003	1 479	1 315	1 260	-6,2	-6,2	-2,6
	100-199	3 622	2 144	1 908	1 632	1 561	-2,4	-5,7	-3,3
	200-299	2 136	1 631	1 507	1 242	1 202	2,9	-3,1	-3,7
	300-499	939	850	1 324	1 212	1 198	5,8	3,2	-1,7
	500-799	123	203	403	478	498	6,9	11,4	3,6
	≥800	19	3 700	140	213	219	6,6	19,9	7,7
Alle j.bedr.	9 831	7 654	6 761	6 092	5 938	-2,3	-3,3	-2,1	
Nord-Norge	< 100	2 710	1 120	985	762	765	-8,0	-8,8	-4,1
	100-199	2 036	1 399	1 114	872	845	-1,8	-5,3	-4,5
	200-299	1 227	1 116	890	703	650	3,9	-2,9	-5,1
	300-499	522	837	781	710	702	14,2	3,7	-1,8
	500-799	46	162	239	318	320	14,4	16,2	5,0
	≥800	4	17	44	80	92	7,2	24,4	13,1
Alle j.bedr.	6 545	4 651	4 053	3 445	3 374	-3,8	-4,3	-3,0	

Tabell 5.1 (forts.) Antall jordbruksbedrifter fordelt på landsdeler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift		1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
							89-99	99-10	10-16
Landet	< 100	31 237	16 974	14 359	12 838	12 513	-6,6	-6,8	-2,3
	100-199	22 286	16 474	13 440	11 449	10 990	-1,3	-4,5	-3,3
	200-299	10 367	9 891	8 444	7 157	6 966	2,7	-1,8	-3,2
	300-499	5 273	6 320	6 857	6 385	6 294	4,9	2,4	-1,4
	500-799	1 287	1 914	2 490	2 844	2 895	6,1	6,2	2,5
	≥800	290	4 307	1 034	1 345	1 406	7,3	12,3	5,3
Alle j.bedr.		70 740	53 003	46 624	42 018	41 064	-3,3	-3,7	-2,1

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se: <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

I perioden 1999 til 2010 ble antall jordbruksbedrifter redusert med 34 prosent, og videre med 12 prosent fra 2010 til 2016. De minste jordbruksbedriftene har hatt den største nedgangen i antall og prosent, mens bruk over 500 dekar har økt i antall.

Størrelsesgruppene over 500 dekar har økt i alle landsdeler de siste årene, og på grunn av få bruk i disse gruppene blir den prosentvise årlige økningen relativt stor.

5.1.2 Jordbruksbedrifter og areal i de ulike kommuneklasser

Statistisk sentralbyrå har en inndeling i sju kommuneklasser bygd på Standard for kommuneklassifisering 1994, Norges offisielle statistikk. Målsettingen er å dekke behovet for en allmenn kommunegruppering. Den bygger på forholdet mellom sysselsetting i ulike næringer og har følgende hovedinndeling:

Kommune- klasse	Antall kommuner	
1	90	Primærnæringskommuner
2	58	Blandede landbruks- og industrikommuner
3	66	Industrikommuner
4	73	Mindre sentrale blendede tjenesteytings- og industri-kommuner
5	77	Sentrale blendede tjenesteytings- og industrikommuner
6	29	Mindre sentrale tjenesteytingskommuner
7	35	Sentrale tjenesteytingskommuner

Kolonnen med «antall kommuner» viser hvordan fordelingen av kommunene var per 1. januar 2015.

Inndeling i kommuneklasser er ikke en inndeling etter geografiske områder, men en inndeling på kommunenivå etter type av næringsliv og sentralitet. Fordelingen av kommuneklasser på fylkene: se detaljert del, tabell 6 på:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 5.2 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter for hver kommuneklasse.

Tabell 5.2 Antall jordbruksbedrifter fordelt på kommuneklasser, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i							Årlig %-vis endring		
		Drift	1999	2005	2010	2015	2016*	89-99	99-10
Klasse 1	< 100	4 851	2 555	2 242	1 943	1 905	-6,4	-6,8	-2,7
	100-199	4 071	2 983	2 292	1 945	1 851	-0,6	-5,1	-3,5
	200-299	1 703	1 814	1 537	1 277	1 231	5,9	-0,9	-3,6
	300-499	474	942	1 033	986	1 001	9,3	7,3	-0,5
	500-799	34	133	235	323	336	8,5	19,2	6,1
	≥800	2	16	48	89	93	0,0	33,5	11,7
	Alle	11 135	8 443	7 387	6 563	6 417	-2,8	-3,7	-2,3
Klasse 2	< 100	5 288	3 135	2 652	2 327	2 246	-5,7	-6,1	-2,7
	100-199	4 814	3 552	2 846	2 344	2 235	-1,0	-4,7	-3,9
	200-299	2 167	2 280	1 894	1 575	1 555	4,4	-1,2	-3,2
	300-499	767	1 187	1 339	1 318	1 297	6,9	5,2	-0,5
	500-799	139	263	364	475	498	7,9	9,1	5,4
	≥800	22	78	130	177	183	7,2	17,5	5,9
	Alle	13 197	10 495	9 225	8 216	8 014	-2,4	-3,2	-2,3
Klasse 3	< 100	5 491	2 896	2 436	2 232	2 211	-6,3	-7,1	-1,6
	100-199	3 244	2 539	1 998	1 690	1 654	-0,5	-4,3	-3,1
	200-299	1 341	1 372	1 144	973	947	4,2	-1,4	-3,1
	300-499	629	889	937	906	904	5,6	3,7	-0,6
	500-799	145	238	340	366	369	3,7	8,1	1,4
	≥800	38	70	116	167	175	9,0	10,7	7,1
	Alle	10 888	8 004	6 971	6 334	6 260	-3,4	-4,0	-1,8
Klasse 4	< 100	5 545	2 637	2 195	2 037	1 983	-6,9	-8,1	-1,7
	100-199	3 159	2 414	1 962	1 669	1 595	-0,3	-4,2	-3,4
	200-299	1 360	1 404	1 197	1 014	990	3,7	-1,2	-3,1
	300-499	609	926	951	843	820	6,7	4,1	-2,4
	500-799	126	234	314	387	406	7,5	8,7	4,4
	≥800	24	54	99	142	157	8,1	13,7	8,0
	Alle	10 823	7 669	6 718	6 092	5 951	-3,8	-4,2	-2,0
Klasse 5	< 100	7 301	3 935	3 583	3 240	3 133	-7,1	-6,3	-2,2
	100-199	5 117	3 786	3 106	2 732	2 605	-2,4	-4,4	-2,9
	200-299	2 660	2 329	1 865	1 632	1 601	0,3	-3,2	-2,5
	300-499	1 920	1 962	1 778	1 610	1 559	3,1	-0,7	-2,2
	500-799	604	827	895	930	930	6,5	3,6	0,6
	≥800	134	329	459	541	563	6,3	11,8	3,5
	Alle	17 736	13 168	11 686	10 685	10 391	-3,8	-3,7	-1,9
Klasse 6	< 100	1 111	530	471	414	395	-7,7	-7,5	-2,9
	100-199	806	569	483	428	420	-2,0	-4,5	-2,3
	200-299	471	424	333	291	264	2,4	-3,1	-3,8
	300-499	257	356	334	318	313	15,1	2,4	-1,1
	500-799	28	84	101	137	131	8,8	12,4	4,4
	≥800	7	15	30	48	57	3,4	14,1	11,3
	Alle	2 680	1 978	1 752	1 636	1 580	-3,7	-3,8	-1,7

Tabell 5.2 forts. Antall jordbruksbedrifter fordelt på kommuneklasser, og årlig prosentvis endring

Bruksstørrelse dekar							Årlig %-vis endring		
							89-99	99-10	10-16
		1999	2005	2010	2015	2016*			
Klasse 7	< 100	1 650	864	780	645	640	-7,1	-6,6	-3,2
	100-199	1 075	921	753	641	630	-3,1	-3,2	-2,9
	200-299	665	563	474	395	378	-1,5	-3,0	-3,7
	300-499	617	555	485	404	400	1,7	-2,2	-3,2
	500-799	211	234	241	226	225	4,3	1,2	-1,1
	≥800	63	109	152	181	178	9,3	8,3	2,7
	<i>Alle</i>	4 281	3 246	2 885	2 492	2 451	-3,9	-3,5	-2,7
<i>Hele landet</i>	< 100	31 237	16 552	14 359	12 838	12 513	-6,6	-6,8	-2,3
	100-199	22 286	16 764	13 440	11 449	10 990	-1,3	-4,5	-3,3
	200-299	10 367	10 186	8 444	7 157	6 966	2,7	-1,8	-3,2
	300-499	5 273	6 817	6 857	6 385	6 294	4,9	2,4	-1,4
	500-799	1 287	2 013	2 490	2 844	2 895	6,1	6,2	2,5
	≥800	290	671	1 034	1 345	1 406	7,3	12,3	5,3
	<i>Alle</i>	70 740	53 003	46 624	42 018	41 064	-3,3	-3,7	-2,1

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Tabell 5.3 og Tabell 5.4 viser utviklingen for jordbruksareal i drift og fulldyrka areal i drift i ulike kommuneklasser. Det er korrigert for at noen kommuner har skiftet klasse pga. kommuneendringer, slik at kommunene i alle år inngår i den kommuneklasse de tilhører i dag.

Fra 2010 til 2016 har totalt jordbruksareal i drift blitt redusert med ca 235 000 dekar. Reduksjonen har skjedd i alle klasser unntatt klasse 6 (mindre sentrale tjenesteytingskommuner).

Tabell 5.3 Jordbruksareal i drift i de ulike kommuneklassene, og årlig prosentvis endring. 1 000 dekar

						Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
	1999	2005	2010	2015	2016*			
Klasse 1	1 448	1 456	1 405	1 363	1 359	0,8	-0,3	-0,6
Klasse 2	1 891	1 930	1 884	1 843	1 837	0,9	0,0	-0,4
Klasse 3	1 432	1 414	1 380	1 355	1 354	0,6	-0,3	-0,3
Klasse 4	1 388	1 390	1 358	1 320	1 317	0,5	-0,2	-0,5
Klasse 5	2 980	2 943	2 848	2 808	2 797	0,1	-0,4	-0,3
Klasse 6	407	415	398	412	408	0,9	-0,2	0,4
Klasse 7	835	806	786	759	753	-0,1	-0,6	-0,7
<i>Landet</i>	10 382	10 354	10 060	9 860	9 825	0,5	-0,3	-0,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Utviklingen av fulldyrka areal (Tabell 5.4) fra 2010 til 2016 viser også reduksjon i alle klasser, unntatt klasse 6. Fulldyrket areal har til sammen blitt redusert med ca 229 000 dekar.

Tabell 5.4 Fulldyrka jordbruksareal i de ulike kommuneklassene, og årlig prosentvis endring. 1 000 dekar

	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89–99	99–10	10–16
Klasse 1	1 187	1 147	1 085	1 048	1 044	0,3	-0,8	-0,6
Klasse 2	1 520	1 510	1 450	1 411	1 409	0,3	-0,4	-0,5
Klasse 3	1 106	1 064	1 009	976	975	0,0	-0,8	-0,6
Klasse 4	1 159	1 127	1 082	1 040	1 037	0,1	-0,6	-0,7
Klasse 5	2 774	2 721	2 620	2 578	2 570	-0,1	-0,5	-0,3
Klasse 6	348	344	330	343	339	0,4	-0,5	0,4
Klasse 7	778	749	726	703	697	-0,3	-0,6	-0,7
<i>Landet</i>	<i>8 871</i>	<i>8 662</i>	<i>8 301</i>	<i>8 102</i>	<i>8 072</i>	<i>0,1</i>	<i>-0,6</i>	<i>-0,5</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

5.1.3 Jordbruksbedrifter og areal i de ulike virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler

Det distriktpolitiske virkeområdet er utformet ut fra hvilke kommuner og områder som har spesielle utfordringer og behov for ekstra statlig støtte. Utfordringer i virkeområdet er:

- Reduksjon eller ingen økning i folketallet
- Store avstander
- Utfordringer knyttet til sysselsetting, arbeidsmarked og levekår

Virkeområde	Hovedsakelig omfang av området
Sone I	Utenfor virkeområdet. Her er det verken lov å gi støtte etter ESAs retningslinjer for regionalstøtte eller bagatellmessig støtte til næringsvirksomhet.
Sone II	22 distriktskommuner, som trenger en ekstra innsats for å styrke utviklingen. I disse kommunene er det ikke lov å gi regionalstøtte slik som i sone III, men det er for eksempel lov å gi såkalt bagatellmessig støtte til næringsvirksomhet (under 200 000 euro i en treårsperiode). I tillegg kan andre former for statsstøtte være aktuelle virkemidler, men disse må hjemles i andre unntaksavgjørelser enn reglene for regionalstøtte
Sone III	221 kommuner innenfor <i>virkeområdet for distriktsrettet investeringsstøtte</i> . I dette området er det tillatt å gi investeringsstøtte etter ESAs retningslinjer for regionalstøtte

Virkeområdene er en inndeling på kommunalt nivå som bygger på en analyse av enkeltkommuners mulighet for arbeidsplassutvikling og sysselsetting.

Tabell 5.5 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter for virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler. Det er korrigert bakover for endring av soner.

Tabell 5.5 Antall jordbruksbedrifter fordelt på virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift							Årlig %-vis endring		
		1999	2005	2010	2015	2016*	89-99	99-10	10-16
Sone I	< 100	9 422	5 312	4 753	4 284	4 170	-7,0	-6,0	-2,2
	100-199	7 037	5 279	4 235	3 712	3 566	-2,6	-4,5	-2,8
	200-299	3 943	3 416	2 724	2 375	2 330	0,6	-3,3	-2,6
	300-499	2 767	2 826	2 619	2 396	2 328	3,2	-0,5	-1,9
	500-799	830	1 123	1 265	1 293	1 289	5,7	3,9	0,3
	≥800	207	457	643	770	789	7,4	10,9	3,5
	Alle j.bedr.	24 206	18 413	16 239	14 830	14 472	-3,6	-3,6	-1,9
Sone II	< 100	2 327	1 274	1 102	1 066	1 046	-24,4	-6,6	-0,9
	100-199	1 591	1 172	890	821	781	-19,8	-5,1	-2,2
	200-299	742	749	548	531	516	-14,7	-2,7	-1,0
	300-499	421	532	520	509	502	-7,9	1,9	-0,6
	500-799	120	174	197	215	222	-2,5	4,6	2,0
	≥800	31	56	78	106	114	1,4	8,8	6,5
	Alle j.bedr.	5 232	3 957	3 335	3 248	3 181	-21,3	-4,0	-0,8
Sone III	< 100	19 488	9 966	8 504	7 488	7 297	15,6	-7,3	-2,5
	100-199	13 658	10 313	8 315	6 916	6 643	22,7	-4,4	-3,7
	200-299	5 682	6 021	5 172	4 251	4 120	25,7	-0,9	-3,7
	300-499	2 085	3 459	3 718	3 480	3 464	21,6	5,4	-1,2
	500-799	337	716	1 028	1 336	1 384	15,3	10,7	5,1
	≥800	52	158	313	469	503	12,5	17,7	8,2
	Alle j.bedr.	41 302	30 633	27 050	23 940	23 411	18,9	-3,8	-2,4
Hele landet	< 100	31 237	16 552	14 359	12 838	12 513	-6,6	-6,8	-2,3
	100-199	22 286	16 764	13 440	11 449	10 990	-1,3	-4,5	-3,3
	200-299	10 367	10 186	8 444	7 157	6 966	2,7	-1,8	-3,2
	300-499	5 273	6 817	6 857	6 385	6 294	4,9	2,4	-1,4
	500-799	1 287	2 013	2 490	2 844	2 895	6,1	6,2	2,5
	≥800	290	671	1 034	1 345	1 406	7,3	12,3	5,3
	Alle j.bedr.	70 740	53 003	46 624	42 018	41 064	-3,3	-3,7	-2,1

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Tabell 5.6 og Tabell 5.7 viser fordelingen av henholdsvis jordbruksareal i drift og fulldyrka areal i drift i de ulike sonene for distriktpolitiske virkemidler. Også her er det korrigert bakover for endring av soner.

Tabell 5.6 Jordbruksareal i drift fordelt på virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring. 1000 dekar

	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Sone I	4 219	4 163	4 047	4 001	3 980	0,2	-0,4	-0,3
Sone II	788	777	717	746	747	0,4	-0,8	0,7
Sone III	5 376	5 414	5 295	5 114	5 098	0,7	-0,1	-0,6
<i>Landet</i>	<i>10 382</i>	<i>10 354</i>	<i>10 060</i>	<i>9 860</i>	<i>9 825</i>	<i>0,5</i>	<i>-0,3</i>	<i>-0,4</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Tabell 5.7 Fulldyrka areal fordelt på virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring. 1000 dekar

	1999	2005	2010	2015	2016*	Årlig %-vis endring		
						89-99	99-10	10-16
Sone I	3 699	3 618	3 476	3 430	3 413	-0,1	-0,6	-0,3
Sone II	640	622	561	578	578	0,0	-1,2	0,5
Sone III	4 533	4 423	4 265	4 094	4 081	0,2	-0,6	-0,7
<i>Landet</i>	<i>8 871</i>	<i>8 662</i>	<i>8 301</i>	<i>8 102</i>	<i>8 072</i>	<i>0,1</i>	<i>-0,6</i>	<i>-0,5</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

5.2Utviklingen i noen produksjoner

Tabell 5.8a til Tabell 5.8d nedenfor viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med planteproduksjon, dvs. korn og oljevekster, poteter, grønsaker på friland og engareal. Samme jordbruksbedrift kan ha mer enn én produksjon og antallet jordbruksbedrifter med ulike produksjoner kan derfor ikke summeres til totaltall. For fylkesvis fordeling se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 5.8a Antall og andel jordbruksbedrifter med korn og oljevekster i landsdelene

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	16 026	73	11 905	71	9 602	71	8088	72	7966	71
Agder og Telemark	1 449	7	944	6	696	5	525	5	528	5
Rogaland	661	3	498	3	362	3	194	2	248	2
Vestlandet	273	1	219	1	164	1	123	1	118	1
Trøndelag	3 455	16	3147	19	2 661	20	2315	21	2292	21
Nord-Norge	45	0	57	0	48	0	23	0	21	0
<i>Hele landet</i>	<i>21 909</i>		<i>16 770</i>		<i>13 533</i>		<i>11 268</i>		<i>11 173</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Antall jordbruksbedrifter med korn har blitt redusert med 49 prosent fra 1999 til 2016. Fordelingen mellom landsdelene har vært forholdsvis stabil i perioden.

Tabell 5.8b viser en oversikt over jordbruksbedriftene som har *mer enn 10 dekar* potet, for å kunne se utviklingen på de som driver profesjonelt med denne produksjonen.

Tabell 5.8b Antall og andel jordbruksbedrifter med over 10 dekar potet i landsdelene

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1 450	60	989	57	749	58	595	60	577	60
Agder og Telemark	125	5	95	5	80	6	68	7	65	7
Rogaland	241	10	181	10	128	10	88	9	82	8
Vestlandet	76	3	64	4	54	4	43	4	46	5
Trøndelag	351	14	259	15	181	14	139	14	135	14
Nord-Norge	186	8	143	8	91	7	67	7	63	7
<i>Hele landet</i>	<i>2 429</i>		<i>1 731</i>		<i>1 283</i>		<i>1000</i>		<i>968</i>	

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Antall produsenter med grønnsaker (tabell 5.8c) har gått sterkt ned. Antall produsenter i 2016 var 41 prosent av antallet i 1999. Men de foreløpige tallene for 2016 viser en liten økning fra året før. Det er kun Østlandet som har økt sin relative andel fra 1999 til 2016.

Tabell 5.8c Antall og andel jordbruksbedrifter med grønnsaker på friland i landsdelene

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1 015	48	786	52	570	55	478	56	487	56
Agder og Telemark	210	10	120	8	87	8	62	7	67	8
Rogaland	278	13	176	12	108	10	80	9	83	10
Vestlandet	200	9	144	10	94	9	63	7	65	7
Trøndelag	269	13	182	12	127	12	105	12	105	12
Nord-Norge	151	7	106	7	58	6	59	7	61	7
<i>Hele landet</i>	<i>2 123</i>		<i>1 514</i>		<i>1 044</i>		<i>847</i>		<i>868</i>	

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Tabell 5.8d viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med engareal i de ulike landsdelene. Det totale antall jordbruksbedrifter med engareal er redusert med 42 prosent fra 1999 til 2016. Tabellen viser at fordelingen mellom landsdelene er forholdsvis stabil over tid. Foreløpige tall for 2016 viser en nedgang på 785 bedrifter fra året før.

Tabell 5.8d Antall og andel jordbruksbedrifter med engareal i landsdelene

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	15 417	28	11 652	29	10 729	30	10 186	31	9 835	30
Agder og Telemark	4 864	9	3 165	8	2 810	8	2 662	8	2 604	8
Rogaland	5 893	11	4 782	12	4 124	12	3 928	12	3 846	12
Vestlandet	15 225	27	10 577	26	8 893	25	8 252	25	8 164	25
Trøndelag	8 207	15	6 041	15	5 167	15	4 667	14	4 535	14
Nord-Norge	6 398	11	4 489	11	3 858	11	3 347	10	3 273	10
<i>Hele landet</i>	<i>56 004</i>		<i>40 706</i>		<i>35 581</i>		<i>33 042</i>		<i>32 257</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fordeling etter størrelsesgrupper, se kapittel 2.2, og for fylkesvis fordeling se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Tabell 5.9a–f viser utviklingen i landsdelene for husdyrproduksjonene, dvs. for melkeproduksjon, ammeku, sau, smågris-, egg- og kyllingproduksjon.

Tabell 5.9a viser at det er små endringer i andel bedrifter med melkeku mellom landsdelene fra 1999 til 2016. Fra 1999 til 2016 har antall jordbruksbedrifter med melkekyr på landsbasis blitt redusert med 63 prosent. De foreløpige tallene for 2016 viser en nedgang på 293 bedrifter (3 prosent) fra året før.

Tabell 5.9a Antall og andel jordbruksbedrifter med melkekyr i landsdelene ¹⁾

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	5 371	24	3 699	23	2 711	24	2 220	25	2 141	25
Agder og Telemark	1 230	5	793	5	541	5	438	5	425	5
Rogaland	3 094	14	2 364	15	1 649	15	1 279	15	1 239	15
Vestlandet	6 033	27	4 167	26	2 850	26	2 205	25	2 137	25
Trøndelag	4 472	20	3 136	20	2 148	19	1 701	19	1 646	19
Nord-Norge	2 459	11	1 731	11	1 231	11	939	11	901	11
<i>Hele landet</i>	<i>22 659</i>		<i>15 890</i>		<i>11 130</i>		<i>8 782</i>		<i>8 489</i>	

1) Samdrifter regnes som en bedrift

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Når det gjelder ammekyr viser tabell 5.9b at Agder/Telemark, Rogaland og Nord-Norge har økt sin andel etter 1999, mens Østlandet, Vestlandet og Trøndelag har redusert sin andel. For hele landet har antall jordbruksbedrifter med ammekyr blitt redusert med 390, eller 7 prosent fra 1999 til 2016. De foreløpige tallene for 2016 viser en økning på 152 bedrifter fra 2015.

Tabell 5.9b Antall og andel jordbruksbedrifter med ammekyr i landsdelene

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1 930	35	1 745	33	1 743	33	1 692	34	1 771	35
Agder og Telemark	456	8	436	8	506	10	534	11	562	11
Rogaland	666	12	602	12	685	13	712	14	743	15
Vestlandet	1 111	20	1 123	21	992	19	828	17	829	16
Trøndelag	906	17	854	16	792	15	727	15	757	15
Nord-Norge	395	7	474	9	485	9	429	9	412	8
<i>Hele landet</i>	<i>5 464</i>		<i>5 234</i>		<i>5 203</i>		<i>4 922</i>		<i>5 074</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendig jordbrukstalling i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

I Tabell 5.9c viser de foreløpige tallene for 2016 en økning på 181 jordbruksbedrifter med sau fra 2015. Men fra 1999 til 2016 er antall bedrifter redusert med 36 prosent. Den relative andelen viser en økning for Rogaland, nedgang på Vestlandet og relativt små endringer for de andre områdene.

Tabell 5.9c Antall og andel jordbruksbedrifter med sau i landsdelene

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	4 679	21	3 771	22	3 123	21	3 161	22	3 233	22
Agder og Telemark	1 953	9	1 358	8	1 081	7	1 083	7	1 111	8
Rogaland	3 194	14	3 003	17	2 673	18	2 598	18	2 602	18
Vestlandet	8 024	35	5 692	33	4 831	33	4 708	33	4 751	32
Trøndelag	1 836	8	1 448	8	1 288	9	1 292	9	1 318	9
Nord-Norge	3 023	13	2 128	12	1 783	12	1 613	11	1 621	11
<i>Hele landet</i>	<i>22 709</i>		<i>17 400</i>		<i>14 779</i>		<i>14 455</i>		<i>14 636</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Tabell 5.9d viser antall jordbruksbedrifter med purker. Rogaland har 5 prosentpoeng større andel av jordbruksbedriftene med purker i 2016 enn i 1999. Det totale antall jordbruksbedrifter med purker ble redusert med 70 prosent fra 1999 til 2016.

Tabell 5.9d Antall og andel jordbruksbedrifter med purker i landsdelene

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1 489	41	809	38	537	37	451	40	441	40
Agder og Telemark	163	4	82	4	62	4	46	4	43	4
Rogaland	705	19	432	20	325	22	279	24	270	24
Vestlandet	390	11	202	10	146	10	104	9	110	10
Trøndelag	692	19	435	21	287	20	192	17	189	17
Nord-Norge	237	6	149	7	103	7	68	6	63	6
<i>Hele landet</i>	<i>3 676</i>		<i>2 109</i>		<i>1 460</i>		<i>1 140</i>		<i>1 116</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Tabell 5.9e viser antall jordbruksbedrifter med *over 500* verpehøns, for å se utviklingen på de bedriftene som driver med verpehøns over et visst omfang. Tabellen viser at fordelingen mellom landsdelene er endret i løpet av perioden. Trøndelag har økt sin andel fra 9 til 20 prosent fra 1999 til 2016, og Østlandet har også økt andelen noe. I Nord-Norge har andelen vært stabil, mens de andre landsdelene har redusert sin andel.

Tabell 5.9e Antall og andel jordbruksbedrifter med over 500 verpehøns i landsdelene

	1999		2005		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	380	32	274	33	231	35	201	34	200	34
Agder og Telemark	131	11	85	10	49	7	37	6	34	6
Rogaland	365	31	261	31	201	31	158	27	158	27
Vestlandet	155	13	95	11	63	10	49	8	50	9
Trøndelag	102	9	80	10	87	13	117	20	114	20
Nord-Norge	53	4	34	4	26	4	23	4	24	4
Hele landet	1 186		829		657		585		580	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstallinger i 1999 og 2010, og beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

Antall jordbruksbedrifter med slaktekylling økte fra 2001 til 2013, og deretter blitt redusert. I 2016 er antallet 20 prosent større enn i 2001. I perioden 2001 til 2016 har Trøndelag økt sin andel, mens Østlandet har redusert sin andel. For de øvrige regionene er det mindre endringer i andel.

Tabell 5.9f Antall og andel jordbruksbedrifter med slaktekylling i landsdelene

	2001		2003		2010		2015		2016*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	279	55	257	53	258	45	292	45	278	45
Agder og Telemark	14	3	15	3	11	2	13	2	13	2
Rogaland	84	16	77	16	103	18	117	18	119	19
Vestlandet	27	5	27	6	14	2	16	2	16	3
Trøndelag	102	20	103	21	187	33	203	31	181	30
Nord-Norge	5	1	3	1	2	0	6	1	6	1
Hele landet	511		482		575		647		613	

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon

For fordeling etter størrelsesgrupper, se kapittel 2.2, og fylkesvis fordeling se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

5.3 Sysselsetting

I innstilling 385 S (2014–2015) fra næringskomiteen til Stortinget viser komiteen til at; «*jordbruket er primærleddet i norsk verdikjede fram til forbruker. I mange lokalsamfunn er den totale sysselsettingseffekten, og verdiskapingen den står for, viktig*».

Tabell 5.10 viser utviklingen i folkemengde, antall sysselsatte i alt¹³, antall normalårsverk i alt¹⁴ og antall årsverk i jordbruket på landsbasis.

Folketallet har økt gjennom hele perioden, og var i 2016 på 5,2 mill. Det er registrert en nær sammenhengende økning i antall sysselsatte fra 1993 til 2015. I 2016 var det en liten nedgang, og andel sysselsatte av befolkningen gikk også litt ned. Arbeidsforbruket i jordbruket har en sammenhengende nedgangstrend etter 2. verdenskrig. I 2016 utgjorde årsverkene i jordbruket 1,8 prosent av antall sysselsatte normalårsverk.

Tabell 5.10 Folkemengde, sysselsatte i alt og årsverk i alt i jordbruket. 1 000 stk.

	1985	1999	2005	2010	2015	2016
Folkemengde per 1.1. ¹⁾	4 146	4 445	4 606	4 858	5 166	5 214
Personer 15–74 år ²⁾	3 004	3 183	3 312	3 618	3 896	3 934
Sysselsatte i alt ²⁾	2 014	2 258	2 289	2 508	2 651	2 647
Sysselsatte i % av befolkningen, 15–74 år ²⁾	67,0	71,0	69,1	69,3	68,0	67,3
Sysselsatte normalårsverk ³⁾	1 763	1 975	2 022	2 279	2 432	2 433*
Årsverk i jordbruket ifølge BFJ	114,6	81,6	63,5	51,4	45,9	44,7
Andel årsverk i jordbruket ⁴⁾ , %	6,5	4,1	3,1	2,3	1,9	1,8

1) Statistisk sentralbyrå. Befolkningsstatistikk

2) Statistisk sentralbyrå. Arbeidskraftundersøkelsen

3) Statistisk sentralbyrå. Nasjonalregnskapet

4) Årsverk i jordbruket ifølge BFJ i forhold til totalt antall normalårsverk i Nasjonalregnskapet

*Foreløpige tall

¹³ Nasjonalregnskapets tall for sysselsetting ligger noe høyere enn Arbeidskraftundersøkelsens tall, fordi nasjonalregnskapstall også inkluderer utenlandske arbeidstakere på norske skip i utenriksfart. Deltidsansatte er inkludert i antall sysselsatte.

¹⁴ Antall sysselsatte normalårsverk er definert som antall heltidsregnede inntektsmottakere i produktiv virksomhet (dvs. at deltidsansatte er omregnet til heltids ved å bruke del av full post eller dellønnsbrøk som vekt).

5.4 Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket

Utviklingen i arbeidsforbruket henger sammen med utviklingen i antall jordbruksbedrifter som er tatt opp i kapittel 5.1. I dette kapitlet ser vi på utviklingen i arbeidsforbruk for de samme kategoriene som er brukt for utviklingen i jordbruksbedrifter. Tallene i dette kapitlet er hentet fra SSB sine arbeidsforbrukstillinger, og tallene avviker noe fra tallene i Totalkalkylen for jordbruket. Dette skyldes at Totalkalkylens tall også omfatter arbeid med pelsdyr, noe SSB sine tall ikke gjør. I kapittel 5.4.4 viser vi også utviklingen av leid hjelp i forhold til total arbeidsinnsats i jordbruket.

5.4.1 Landsdelsnivå

Tabell 5.11 viser registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket med årlig prosentvis endring i perioden 1990 til 2016.

På landsbasis er den årlige prosentvise nedgangen minst i perioden 2010–2016, og størst i perioden 1999–2010. Fordelingen mellom menn og kvinners andel av den totale arbeidsinnsatsen har vært stabil de siste årene.

Ser vi på utviklingen i de ulike landsdelene, ble arbeidsforbruket i periodene 1990–1999 og 1999–2010 mest redusert på Vestlandet, mens i perioden 2010–2016 var det størst endring i Agder/Telemark.

I SSBs datainnsamling er det f.o.m. 1999 registrert arbeidsforbruk utført av selvstendig næringsdrivende, men disse timene er ikke fordelt etter kjønn. For 2010 er det i tillegg registrert timer utført av deltakere i samdrifter, men disse timene er heller ikke fordelt etter kjønn. I tabellene nedenfor er timer både for selvstendig næringsdrivende og deltakere i samdrifter fordelt på mann/kvinne med samme forhold som de kjønnsfordelte timene. I 1999, 2010 og 2016 utgjorde dette hhv. 1 314, 3 140 og 4 009 årsverk.

Tabell 5.11 Registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket fordelt på landsdeler. 1 000 årsverk¹⁾

		1990	1999	2005	2010	2016*	Årlig %-vis endring		
							90-99	99-10	10-16
Østlandet	Menn	23,7	19,5	16,3	13,6	12,2	-2,1	-3,2	-1,8
	Kvinner	7,6	6,3	5,3	4,1	3,6	-2,1	-3,6	-2,2
	Sum	31,3	25,8	21,6	17,7	15,8	-2,1	-3,3	-1,9
Agder og Telemark	Menn	4,4	3,5	2,8	2,2	1,9	-2,6	-3,9	-2,9
	Kvinner	1,5	1,2	1,0	0,7	0,6	-2,8	-4,1	-5,0
	I alt	5,9	4,7	3,8	2,9	2,4	-2,7	-3,9	-3,4
Rogaland	Menn	8,7	7,0	6,1	5,1	4,4	-2,4	-2,8	-2,6
	Kvinner	2,7	2,3	2,0	1,6	1,5	-1,9	-3,2	-1,1
	I alt	11,4	9,3	8,2	6,7	5,8	-2,2	-2,9	-2,3
Vestlandet	Menn	17,7	13,9	11,0	8,1	6,9	-2,6	-4,7	-2,7
	Kvinner	6,9	4,8	3,5	2,6	2,3	-3,9	-5,3	-2,4
	Sum	24,6	18,5	14,4	10,7	9,2	-3,1	-4,4	-2,6
Trøndelag	Menn	11,3	9,9	7,9	6,2	5,3	-1,6	-4,0	-2,6
	Kvinner	3,8	3,0	2,2	1,7	1,6	-2,7	-4,8	-1,8
	Sum	15,1	12,9	10,1	7,9	6,9	-2,0	-3,6	-2,4
Nord-Norge	Menn	7,4	6,1	5,0	3,8	3,2	-2,1	-4,2	-3,0
	Kvinner	2,8	2,2	1,8	1,3	1,1	-2,9	-4,7	-2,7
	Sum	10,2	8,3	6,8	5,1	4,3	-2,3	-3,8	-2,9
Landet	Menn	73,2	59,8	49,1	39,1	33,9	-2,2	-3,8	-2,3
	%	74	75	76	76	76			
	Kvinner	25,4	19,7	15,8	12,1	10,6	-2,8	-4,3	-2,2
	%	26	25	24	24	24			
	Sum	98,5	79,5	64,9	51,2	44,5	-2,4	-3,9	-2,3

1) 1875 timer per årsverk til 1999. og 1 845 timer fra 2003

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillinger 1990 og 2005, fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger 1999 og 2010. Landbruksundersøkelsen 2016

Tabell 5.12 viser utviklingen i jordbrukets andel av sysselsettingen i landsdelene. Dette er beregnet ved at jordbrukets arbeidsforbruk målt i årsverk er relatert til antall sysselsatte i alt i regionen. Størrelsene er derved ikke helt sammenlignbare. I antall sysselsatte inngår også deltidsansatte med mindre enn ett årsverk. Et årsverk i jordbruket er ikke synonymt med en sysselsatt. Dels vil en del brukere arbeide utover ett årsverk, og dels vil det være deltidsarbeidsplasser i jordbruket som i det øvrige næringsliv. Det er også vanlig med yrkeskombinasjoner blant brukere. Med dette utgangspunktet vil ikke de absolutte tallene gi et reelt bilde, men gi mulighet for å sammenholde utviklingen mellom områder og i tid.

Tabell 5.12 Jordbrukets andel av sysselsettingen målt ved registrert arbeidsforbruk i årsverk i jordbruket relativt til antall sysselsatte i landsdelen totalt¹⁾. prosent

		1997	1999	2005	2010	2016*
Østlandet	Menn	3,8	3,5	2,9	2,2	1,9
	Kvinner	1,4	1,3	1,0	0,7	0,6
	I alt	2,7	2,4	2,0	1,5	1,3
Agder og Telemark	Menn	3,4	3,2	2,6	1,9	1,6
	Kvinner	1,3	1,3	1,0	0,7	0,5
	I alt	2,5	2,3	1,8	1,4	1,1
Rogaland	Menn	7,4	6,8	5,7	4,2	3,3
	Kvinner	3,0	2,6	2,3	1,5	1,3
	I alt	5,4	4,9	4,1	3,0	2,4
Vestlandet	Menn	7,5	6,5	5,2	3,5	2,9
	Kvinner	3,4	2,5	1,9	1,3	1,1
	I alt	5,6	4,7	3,7	2,6	2,0
Trøndelag	Menn	9,8	9,6	7,5	5,5	4,3
	Kvinner	3,6	3,2	2,4	1,7	1,5
	I alt	7,0	6,6	5,1	3,9	3,0
Nord-Norge	Menn	5,4	5,0	4,3	3,2	2,6
	Kvinner	2,2	2,1	1,7	1,1	0,9
	I alt	3,9	3,7	3,0	2,4	1,8
Hele landet	Menn	5,4	4,9	4,1	3,0	2,4
	Kvinner	2,1	1,8	1,5	1,0	0,8
	I alt	3,9	3,5	2,8	2,0	1,7

1) Sammenligningen avviker noe fra faktiske forhold, da en sysselsatt i gjennomsnitt arbeider mindre enn ett årsverk

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Arbeidskraftsundersøkelsen, Utvalgstillingene i 1997,2005 og 2016, den fullstendige jordbrukstillingen for 1999 og 2010

Det framgår av Tabell 5.12 at jordbruket har større betydning for sysselsetting for menn enn for kvinner. Målt på denne måten er jordbrukets betydning for sysselsettingen avtagende i alle regioner. Sysselsettingsvirkningen er relativt størst i Trøndelag og minst i Agder/Telemark.

5.4.2 Kommuneklasser

Tabell 5.13 viser utviklingen i arbeidsforbruket etter kommuneklasser. Kommuneklassene er beskrevet nærmere i kapittel 5.1.2.

I 2013 var det noen endringer i hvilke kommuneklasser de enkelte kommunene tilhører. Tabellen er oppdatert med dagens inndeling i årene bakover. I den siste perioden 2010–2013 er det størst total nedgang i klasse 6, mindre sentrale tjenesteytingskommuner. Når det gjelder det totale arbeidsforbruket var det minst årlig nedgang i klasse 2, blandede landbruks- og industrikommuner, med 1,4 prosent årlig nedgang.

Tabell 5.13 Registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket fordelt på kommuneklasser. 1 000 årsverk

		1990	1995	1999	2010	2013	Årlig %-vis endring		
							90–99	99–10	10-13
Klasse 1	Menn	12,5	11,6	10,5	6,6	6,1	-1,9	-4,2	-2,4
	Kvinner	4,9	4,1	3,7	2,1	2,0	-3,0	-5,0	-2,6
	Sum	17,4	15,7	14,3	8,7	8,1	-2,2	-4,4	-2,4
Klasse 2	Menn	15,8	14,7	13,3	9,0	8,6	-1,9	-3,4	-1,7
	Kvinner	5,6	4,9	4,3	2,7	2,6	-2,8	-4,3	-0,4
	Sum	21,3	19,6	17,6	11,7	11,2	-2,1	-3,6	-1,4
Klasse 3	Menn	11,1	10,0	9,0	5,6	5,4	-2,4	-4,2	-1,3
	Kvinner	3,7	3,4	2,9	1,7	1,6	-2,8	-4,8	-1,8
	Sum	14,9	13,4	11,9	7,3	7,0	-2,5	-4,3	-1,5
Klasse 4	Menn	10,4	9,8	8,3	5,2	4,9	-2,4	-4,2	-1,9
	Kvinner	3,9	3,6	2,8	1,7	1,5	-3,4	-4,5	-4,2
	Sum	14,3	13,4	11,2	6,9	6,4	-2,7	-4,3	-2,5
Klasse 5	Menn	16,0	15,0	12,8	8,7	8,2	-2,4	-3,4	-2,1
	Kvinner	4,9	4,6	4,0	2,6	2,4	-2,1	-3,8	-2,9
	Sum	20,8	19,6	16,8	11,4	10,6	-2,3	-3,5	-2,3
Klasse 6	Menn	3,2	3,0	2,5	1,7	1,3	-2,3	-3,7	-7,5
	Kvinner	1,2	0,9	0,8	0,5	0,4	-3,6	-4,3	-5,7
	Sum	4,5	3,9	3,4	2,2	1,8	-3,1	-3,9	-7,1
Klasse 7	Menn	4,2	3,8	3,3	2,2	2,0	-2,8	-3,5	-2,6
	Kvinner	1,3	1,2	1,0	0,8	0,7	-2,1	-3,0	-2,9
	Sum	5,3	5,0	4,3	3,0	2,7	-2,2	-3,4	-2,6
Hele landet	Menn	73,2	67,9	59,8	39,1	36,6	-2,2	-3,8	-2,2
	Kvinner	25,4	22,7	19,7	12,1	11,2	-2,8	-4,3	-2,5
	Sum	98,5	79,5	79,5	51,2	47,8	-2,4	-3,9	-2,3

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillingene og den fullstendige jordbrukstillingen i 1999 og 2010.

5.4.3 Virkeområder for distriktpolitiske virkemidler

Tabell 5.14 viser utviklingen for virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler. De ulike sonene er nærmere omtalt i kapittel 5.1.3. I 2013 ble virkemiddelområdene endret fra fire til tre soner. Tabellen er oppdatert med dagens inndeling i årene bakover. Virkemidlene trappes opp i rekken fra I til III, slik at sone III har de mest omfattende distriktpolitiske virkemidlene. I sone I er det ikke distriktpolitiske virkemidler.

Tabell 5.14 Registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket fordelt på virkeområder for distriktpolitiske virkemidler. 1 000 årsverk

		1990	1995	1999	2010	2013	Årlig %-vis endring		
							90-99	99-10	10-13
Sone I	Menn	23,9	22,0	19,2	13,2	12,5	-2,4	-3,4	-1,7
	Kvinner	7,2	6,7	6,0	4,2	3,9	-1,9	-3,3	-2,7
	Sum	31,1	28,7	25,3	17,4	16,4	-2,3	-3,4	-1,9
Sone II	Menn	5,8	5,2	4,7	3,2	3,0	-2,2	-3,5	-1,9
	Kvinner	1,9	1,8	1,4	0,8	0,9	-3,4	-4,8	2,2
	Sum	7,7	7,0	6,2	4,0	3,9	-2,5	-3,8	-1,0
Sone III	Menn	43,4	40,7	35,8	22,8	21,0	-2,1	-4,0	-2,6
	Kvinner	16,3	14,2	12,2	7,1	6,5	-3,1	-4,8	-3,0
	Sum	59,7	54,9	48,0	29,9	27,5	-2,4	-4,2	-2,7
Hele landet	Menn	73,2	67,9	59,8	39,1	36,6	-2,2	-3,8	-2,2
	Kvinner	25,4	22,7	19,7	12,1	11,2	-2,8	-4,3	-2,6
	Sum	98,5	90,6	79,5	51,2	47,8	-2,4	-3,9	-2,3

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillingene og den fullstendige jordbrukstillingen i 1999 og 2010

5.4.4 Utvikling annen arbeidshjelp

Tabell 5.15 viser andelen «annen arbeidshjelp» i forhold til total arbeidsinnsats i jordbruket. «Annen arbeidshjelp» omfatter fast og tilfeldig hjelp som ikke defineres som i familie med bruker eller ektefelle/samboer, samt innleid selvstendig næringsdrivende. Tabellen gjelder for jordbruksbedrifter drevet av personlig bruker. Jordbruksbedrifter drevet av upersonlig bruker, som f.eks. ANS, DA, AS mv. er ikke med.

Andelen leid hjelp har økt og det er de minste brukene som har den største økningen. En av årsakene til det er at enkelte deltakere i melkesamdrifter blir registrert uten jordbruksareal, dvs. de kjøper fôr fra medlemmene i samdrifta, og driver sine egne gårdsbruk utenom samdrifta. En annen årsak er sannsynligvis at det på en stor del av disse brukene drives intensive produksjoner som grønnsaker, frukt og bær, noe som krever stor arbeidsinnsats i en kort periode av året.

Tabell 5.15 Andel «annen arbeidshjelp»¹⁾ i forhold til total arbeidsinnsats i jordbruket

	1998/99	2009/10	2015/16*
Østfold	19,4	28,7	34,4
Akershus/Oslo	21,7	30,7	29,3
Hedmark	20,3	26,3	27,2
Oppland	14,6	25,2	25,0
Buskerud	19,2	37,8	41,1
Vestfold	28,5	41,5	39,4
Telemark	14,1	23,9	24,4
Aust-Agder	19,1	29,0	23,3
Vest-Agder	11,9	22,9	19,0
Rogaland	14,6	29,7	26,5
Hordaland	10,6	19,2	16,6
Sogn og Fjordane	8,6	18,7	18,1
Møre og Romsdal	10,4	21,0	24,1
Sør-Trøndelag	12,2	21,4	22,9
Nord-Trøndelag	15,9	27,5	26,5
Nordland	11,9	20,0	20,6
Troms	10,6	15,5	15,2
Finnmark	11,1	23,9	25,5
Hele landet	14,6	25,5	25,4
Jordbruksareal i drift			<u>2012/13²⁾</u>
0–49 dekar	28,3	58,1	59,7
50–99 dekar	9,1	16,4	16,6
100–199 dekar	10,4	13,1	14,2
200–499 dekar	14,7	19,0	19,4
>500 dekar	34,2	44,2	42,4

1) «Annen arbeidshjelp» omfatter fast og tilfeldig hjelp som ikke defineres som i familie med bruker eller ektefelle/samboer, samt innleid selvstendig næringsdrivende

2) Har ikke 2015/16 tall fordelt på jordbruksareal i drift

*Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå, jordbrukstelling 1999 og Landbrukstelling 2010, Landbruksundersøkelsen 2016

5.5 Alder på brukere

Tabell 5.16 gir en oversikt over aldersfordelingen, og Tabell 5.17 viser gjennomsnittsalderen på personlige brukere etter størrelsen på jordbruksbedriftene.

Brukere under 39 år utgjør 17 prosent av alle brukere i 2016, mot 26 prosent i 1999. I 1999 var 45 prosent av brukerne over 50 år, og denne andelen økte til 56 prosent i 2016.

Tabell 5.16 Personlig brukere etter alder. Antall og prosent

Aldersgruppe	1999	2005	2010	2015	2016*
-39	17 923	11 083	8 391	6 637	6 817
%	26	22	19	17	17
40-49	20 447	15 129	12 863	10 641	10 232
%	29	30	29	27	26
50-59	19 276	15 109	12 984	11 982	11 737
%	28	30	30	30	30
60-65	7 074	6 162	6 113	5 489	5 318
%	10	12	14	14	14
66-69	2 907	1 899	2 153	2 647	2 447
%	4	4	5	7	6
over 70	2 332	1 094	1 262	2 371	2 425
%	3	2	3	6	6
Totalt	69 959	50 476	43 766	39 767	38 976

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Fra 1999 til 2016 har gjennomsnittsalderen gått opp for alle bruksstørrelser. I hovedsak går gjennomsnittsalderen på bruker ned med økende bruksstørrelse (Tabell 5.17).

Tabell 5.17 Gjennomsnittlig alder på brukere etter arealgrupper

Størrelsesgruppe	1999	2005	2010	2015	2016*
< 100	50,3	51,1	51,8	53,4	53,3
100-199	46,9	49,0	50,3	52,3	52,3
200-299	45,4	47,2	48,8	50,6	50,4
300-499	45,2	46,6	47,5	49,0	48,8
500-799	45,3	46,2	47,0	48,1	47,9
≥800	46,0	45,8	46,9	48,2	48,1
Alle jordbruksbedrifter	48,0	48,8	49,8	51,5	51,3

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendige jordbruks-/landbrukstillinger i 1999 og 2010, beregna totalpopulasjon i 2005, 2015 og 2016

For fylkesvis fordeling, se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

5.6 Landbrukseiendommer

Landbruksregisteret registrerer antall landbrukseiendommer. Landbrukseiendommene er f.o.m. 2007 knyttet opp mot Matrikkelen¹⁵, der en innhenter opplysninger om eierforhold og bebyggelse.

Det var i 2015 ca. 163 400 landbrukseiendommer med minst 5 daa eid jordbruksareal og det er ca. 1850 færre enn i 2012. I tillegg til dette er det ca. 21 000 eiendommer med minst 25 daa produktivt skogareal, som ikke har eller har mindre enn 5 dekar jordbruksareal.

Tabell 5.18a gir en oversikt over antall eiendommer med minst 5 dekar eid jordbruksareal og antall eiere. På 69 prosent av eiendommene er det mannlig eier, mens kvinner eier 25 prosent av eiendommene. På de resterende eiendommene er eieren for eksempel et aksjeselskap, annet selskap, utenlandsk eier, en personlig eier som er død eller eier ikke er oppgitt.

Tabell 5.18a Antall landbrukseiendommer med minst 5 daa eid jordbruksareal desember 2012, 2014 og 2015, og eiere i desember 2015

Eiendoms- størrelse	Eiendommer i alt			Eiere 2015		
	2012	2014	2015	Mann	Kvinne	Uopers. o.a.
< 100 daa	132 385	131 550	129 910	86 661	34 921	8 328
%	80	80	79	67	27	6
100–199 daa	22 121	22 112	22 209	17 450	4 254	505
%	13	13	14	79	19	2
200–299 daa	6 640	6 668	6 896	5 443	1 277	176
%	4	4	4	79	19	3
300–499 daa	3 269	3 289	3 466	2 764	575	127
%	2	2	2	80	17	4
500–799 daa	712	724	789	600	137	52
%	0	0	0	76	17	7
>800 daa	138	142	140	87	19	34
%	0	0	0	62	14	24
Landet	165 265	164 485	163 410	113 005	41 183	9 222
%				69	25	6

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Eieropplysninger er hentet fra Matrikkelen (GAB)

En jordbruksbedrift omfatter alt som blir drevet som en enhet, under en ledelse og med felles bruk av produksjonsmidler. Jordbruksbedriften er uavhengig av kommunegrenser og kan omfatte arealer på en eller flere landbrukseiendommer, dvs. både eide og leide arealer. Antall landbrukseiendommer er derfor langt høyere enn

¹⁵ Matrikkelen er et offentlig register over Grunneiendommer, Adresser og Bygninger i Norge. Registeret ble opprettet i forbindelse med innføringen av delingsloven den 1. januar 1980 og forvaltes av Statens kartverk.

antall jordbruksbedrifter. Tabell 5.18b viser antall jordbruksbedrifter i 1999 og 2015, og antall brukere i 2015.

Tabell 5.18b Antall jordbruksbedrifter i 1999 og 2015, og personlige brukere i 2015

Eiendoms- størrelse	Antall jordbruksbedrifter		Brukere, 2015		
	1999	2015	Mann	Kvinne	Upers. o.a.
< 100 daa	31 237	12 838	9 812	2 279	747
%	44	31	76	18	6
100–199 daa	22 286	11 449	9 351	1 795	303
%	32	27	82	16	3
200–299 daa	10 367	7 157	5 910	995	252
%	15	17	83	14	4
300–499 daa	5 273	6 385	5 322	732	331
%	7	15	83	11	5
500–799 daa	1 287	2 844	2 280	237	327
%	2	7	80	8	11
>800 daa	290	1 345	996	58	291
%	0	3	74	4	22
<i>Landet</i>	<i>70 740</i>	<i>42 018</i>	<i>33 671</i>	<i>6 096</i>	<i>2 251</i>
%		100	80	15	5

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Fullstendig jordbrukstelling i 1999, og beregna totalpopulasjon i 2015

5.7 Bygdeutvikling

Det er bevilget betydelige midler til investering- og bedriftsutvikling i landbruket (IBU-midler). Formålet er å legge til rette for lønnsom verdiskaping, samt bidra til sysselsetting, bosetting og et variert landbruk i alle deler av landet med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt. IBU-midlene er det viktigste økonomiske virkemidlet til Landbruks- og matdepartementet for å nå målet om næringsutvikling i og i tilknytning til landbruket.

Tabell 5.19 gir en oversikt over søknader om IBU-midler til Innovasjon Norge. Antall søknader har i hovedsak gått ned etter 2009, først og fremst fordi det foretas en grundig siling av prosjekter på kommuneplan for å utnytte de knappe rammene best mulig. De sakene som innvilges støtte er også gjennomgående større enn for noen år tilbake.

Tabell 5.19 Søknader om IBU-midler

	1999	2008	2010	2015	2016
Antall søknader	9 315	1 632	1 721	1 248	1 242
Antall innvilgede søknader	8 527	1 379	1 489	1 127	1 060
Andel innvilget, i %	91	84	87	90	85

Kilde: Innovasjon Norge

Innovasjon Norge (IN) har i en del år bidratt med rentestøtte til investeringslån. IN ga tilsagn om en låneramme, som er et uttrykk for hvor stort lån (oftest i privat bank) som IN ville være med å subsidiere med rentestøtte. Det var bare selve rentestøtten som var IBU-midler. I jordbruksavtalen 2015 ble det vedtatt å avvikle ordningen med rentestøtte slik at IBU fra og med 2016 bare omfatter tilskudd. Tabell 5.20 viser en oversikt over tildeling av IBU-midler og lånerammer for beregning av rentestøtte.

IBU-tilskudd til tradisjonelt jord- og hagebruk økte med 20 mill. kr, mens tilskudd til andre IBU-tiltak ble redusert med 5 mill. kr. Ordningen med utrednings- og tilretteleggingsmidler gjennom fylkesmannen fortsetter, men er nå skilt fra IBU-midlene.

Tabell 5.20 Tildeling av IBU-midler, mill. kr

	1999		2010	2015		2016	
	IBU-tilskudd	IBU-tilskudd	Låneramme	IBU-tilskudd	Låneramme	IBU-tilskudd	
Tradisjonelt jord- og hagebruk	220	308	949	439	1 222	459	
Grøfting	32						
Andre IBU-tiltak	343	101	78	91	91	86	
Forvaltet av Fylkesmannen		71		41			
Sum	595	480	1 027	571	1 313	544	

Kilde: Innovasjon Norge

Tabell 5.21 viser den fylkesvise fordelingen av midlene i 1999, 2015 og 2016. Tallene for 2016 fraviker mye fra året før, i hovedsak på grunn av at ordningen med rentestøtte er avviklet og at midler forvaltet av fylkesmannen er skilt fra IBU-midlene.

Tabell 5.21 Fylkesvis tildeling av IBU-midler. Mill. kr¹⁾

	1999		2015		2016	
	Jord- og hagebruk	Andre tiltak	Jord- og hagebruk	Andre Tiltak	Jord- og hagebruk	Andre tiltak
Østfold	8,2	15,6	62,9	7,5	14,6	4,9
Akershus/Oslo	6,6	13,9	56,4	15,8	13,8	3,9
Hedmark	16,9	22,4	127,6	18,5	27,8	9,3
Oppland	18,8	24,6	127,3	19,9	37,9	8,2
Buskerud	9,6	17,7	73,2	16,1	20,5	5,5
Vestfold	6,7	11,8	58,1	3,5	11,8	3,8
Telemark	7,1	16,5	35,1	7,7	18,1	1,0
Aust-Agder	5,3	12,1	38,1	9,8	11,2	1,8
Vest-Agder	6,2	13,3	50,5	11,1	16,8	1,5
Rogaland	14,9	23,5	119,9	5,8	42,0	5,3
Hordaland	12,7	22,5	94,1	11,9	27,0	3,6
Sogn og Fjordane	17,8	27,6	124,3	3,0	34,7	5,7
Møre og Romsdal	16,8	24,7	146,3	6,3	42,7	2,5
Sør-Trøndelag	15,1	23,2	141,2	2,9	38,1	4,5
Nord-Trøndelag	21,0	25,7	164,4	7,4	39,9	9,9
Nordland	15,9	20,4	131,4	21,6	35,7	8,1
Troms	12,0	15,9	81,8	9,9	21,8	5,5
Finnmark	8,4	11,6	28,5	3,6	4,5	0,7
FMLA				40,7		
Sum	220,0	343,0	1 660,7	223,2	458,8	85,6

1) Både IBU-tilskudd og låneramme for beregning av rentestøtte inngår i tallene for 2015, mens det i 2016 bare inngår IBU-tilskudd.

Kilde: Innovasjon Norge

5.8 Tilleggsnæringer

Det er gjennom en årrekke satset på å utvide næringsgrunnlaget med basis i jordbruksbedrifter, blant annet gjennom bygdeutviklingsmidlene (kapittel 5.7).

I Meld. St. 31 (2014–2015) *Garden som ressurs – marknaden som mål*, skrives det om vekst og gründerskap innen landbruksbaserte næringer. Det sies videre at det er markedspotensiale og gode muligheter både for videre utvikling av eksisterende landbruksbaserte næringer og utvikling av nye produkter og tilbud. Meldingen påpeker at det er viktig at landbruksnæringen tar tak i disse mulighetene som grunnlag for å øke verdiskapingen og skape stabile arbeidsplasser på både små og store jordbruksbedrifter.

Både landbruksundersøkelsene og -tellingene fra SSB har spørsmål om tilleggsnæringer. Det må bemerkes at i disse undersøkelsene svarer bøndene på et ja/nei-spørsmål om de har tilleggsnæring eller ikke. Det er ikke noen vurdering av omfanget på tilleggsnæringen eller krav om at aktiviteten er skattemessig registrert som egen næring. I Tabell 5.22 viser vi fylkesvis antall enheter med tilleggsnæring, og en fordeling av noen sentrale aktiviteter og arbeidsforbruk. Bearbeiding av eget skogsvirke, bortfeste av tomter og utleie av jordbruksareal er aktiviteter med relativt stort omfang som ikke er spesifisert i tabellen. I Statistisk sentralbyrås materiale regnes pelsdyrnæringen som en tilleggsnæring, mens i Totalkalkylen for jordbruket inngår pelsdyrproduksjonen i jordbruket.

Andelen jordbruksbedrifter som har tilleggsnæring var 41 prosent i 1999, 55 prosent i 2013 og 54 prosent i 2016. På en jordbruksbedrift kan det være aktiviteter som faller inn under flere ulike grupper av tilleggsnæring.

Leiekjøring og utleie av jakt/fiske er den vanligste tilleggsnæringen, i tillegg til samleposten «annet». På landsbasis drev 44 prosent av de som hadde tilleggsnæring i 2016 med leiekjøring.

Leiekjøring er vanlig over hele landet, men har aller størst utbredelse i Nordland. Utleie av jakt og fiskerettigheter er relativt hyppigst i Buskerud, mens camping, hytteutleie og annen gardsturisme har høyest andel i Sogn og Fjordane. Utleie av bygninger for øvrig er vanligst i Akershus.

**Tabell 5.22 Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæringer og tilhørende arbeidsforbruk.
Fylkesvis utbredelse av de ulike tilleggsnæringene 2016**

	Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæring						Arbeid, årsverk
	Antall i alt	Antall					
		Leie- kjøring	Utleie jakt- og fiskerett	Camping, hytteutleie, gards- turisme	Utleie av drifts- bygning og våningshus	Annet	
<i>Landet, 1999</i>	29 097	14 076	5 851	3 106	3 490	12 096	4 357
<i>Landet, 2010</i>	26 610	10 834	10 289	2 448	5 937	14 252	4 062
<i>Landet 2013</i>	24 146	9 914	9 422	2 307	6 078	12 655	3 323
<i>Landet 2016*</i>	22 007	9 661	8 122	2 030	5 454	13 816	*
Østfold	1 166	526	185	28	397	864	
Akershus/Oslo	1 301	620	368	45	527	623	
Hedmark	1 760	816	722	199	522	959	
Oppland	2 549	1156	1329	212	583	1339	
Buskerud	1 569	705	872	232	452	1218	
Vestfold	860	443	263	38	237	609	
<i>Østlandet</i>	9 205	4266	3739	754	2718	5612	
Telemark	889	381	199	115	207	736	
Aust-Agder	378	158	79	51	42	324	
Vest-Agder	595	304	50	12	99	499	
<i>Agder og</i>	1 862	843	328	178	348	1559	
<i>Rogaland</i>	1 870	636	442	160	551	1120	
Hordaland	1 367	525	292	129	321	862	
Sogn og Fjordane	1 348	461	492	232	238	735	
Møre og Romsdal	1 334	621	675	172	244	690	
<i>Vestlandet</i>	4 049	1607	1459	533	803	2287	
Sør-Trøndelag	1 766	698	954	134	322	1083	
Nord-Trøndelag	1 841	849	910	147	416	1227	
Trøndelag	3 607	1547	1864	281	738	2310	
Nordland	869	491	168	79	203	609	
Troms	431	214	122	40	61	278	
Finnmark	113	57	0	6	30	41	
Nord-Norge	1 413	762	290	125	294	928	

Kilde: SSB. Jordbrukstellingen 1999, landbrukstellingen 2010 og landbruksundersøkelsen 2013 og 2016

*Foreløpige tall for 2016. Har ikke foreløpige tall for arbeidsforbruk.

Tabell 5.23 nedenfor viser tilsvarende tall fordelt på kommuneklasser og virkeområder for distriktpolitiske virkemidler. (Disse geografiske inndelingene er nærmere beskrevet i kapitlene 5.1.2 og 5.1.3.)

Tabell 5.23 Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæringer. Geografisk fordeling 2013

	Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæring					Annet
	Antall i alt	Leie- kjøring	Utleie jakt- og fiskerett	Camping, hytteutleie, gardsturisme	Utleie av driftsbygning, våningshus	
<i>Landet, 2010</i>	26 610	10 834	10 289	2 448	5 937	14 252
<i>Landet, 2013</i>	24 146	9 914	9 422	2 307	6 078	12 655
Sone I	8 518	3 559	2 399	356	2 901	4 744
Sone II	1 759	703	666	120	489	898
Sone III	13 869	5 652	6 357	1 831	2 688	7 013
Klasse 1	3 937	1 461	2 133	498	763	1 971
Klasse 2	4 602	1 716	1 994	564	870	2 303
Klasse 3	3 388	1 319	1 148	349	687	1 916
Klasse 4	3 645	1 619	1 477	508	843	1 847
Klasse 5	6 202	2 674	1 973	272	2 065	3 412
Klasse 6	710	349	164	59	153	378
Klasse 7	1 662	777	532	58	697	829

Kilde: SSB. Landbrukstellingen 2010 og landbruksundersøkelsen 2013

Driftsgranskingene registrerer driftsoverskudd for næringsvirksomhet og deler denne i jordbruk, skogbruk, tilleggsnæringer og annen næring. Driftsgranskingene omfatter jordbruksbedrifter «der en vesentlig del av inntektene kommer fra bruket» uten at de er rekruttert spesielt med tanke på tilleggsnæringer. For de 908 jordbruksbedriftene som inngikk i denne undersøkelsen i 2015, ga tilleggsnæringer et driftsoverskudd på kr 60 500 i gjennomsnitt per bedrift. Det er nesten fire ganger mer enn skogbrukets bidrag, og det utgjør 14 prosent av jordbrukets driftsoverskudd i 2015.

Tabell 5.24 viser at tilleggsnæringene er en betydelig inntektskilde i alle bruksstørrelser i driftsgranskingsmaterialet.

Tabell 5.24 Driftsoverskudd i jordbruk, skogbruk, tilleggsnæring og annen næring. 2015. 1 000 kr

Arealgruppe, dekar	Jordbruk	Skogbruk	Tilleggsnæring	Annen næring
0–49	390,0	6,5	115,8	26,3
50–99	203,0	6,4	53,3	56,9
100–199	252,3	10,8	41,9	46,9
200–299	358,1	7,9	45,0	29,4
300–499	494,2	18,0	60,3	34,4
>500	696,0	27,8	90,9	49,9
Alle jordbr.bedrifter	445,5	15,5	60,5	39,0

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene 2015

Fra og med regnskapsåret 2005 ble det gjort grundigere undersøkelser av tilleggsnæringer i Driftsgranskingene.

I 2015 hadde 62 prosent (563 bruk) omsetning over kr 20 000 i tilleggsnæring, som er en noe høyere andel enn året før. (Omsetning er definert som salgsinntekter av varer og tjenester.)

På 84 prosent av de 908 jordbruksbedriftene, dvs. 767 bruk, er det registrert driftsoverskudd på tilleggsnæring. Mange jordbruksbedrifter har registrert driftsoverskudd på flere tilleggsnæringsaktiviteter.

Tabell 5.25 presenterer resultater fra disse 767 brukene, og viser gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning og arbeidstimer i ulike tilleggsnæringsaktiviteter og i gjennomsnitt per jordbruksbedrift. Kolonnene merket n viser hvor mange observasjoner som ligger til grunn for tilhørende gjennomsnitt. Når en splitter opp i driftsgrener får en et betydelig større antall observasjoner enn om en ser på hele gruppen under ett. Dette er på grunn av at mange jordbruksbedrifter driver med flere ulike typer tilleggsnæring, og hvert bruk kommer dermed med i flere undergrupper.

Driftsoverskudd i tilleggsnæringen er i gjennomsnitt kr 67 800 på disse jordbruksbedriftene. Dette er kr 5 700 mindre enn året før. Det var registrert omsetning på noen færre jordbruksbedrifter enn de som har beregnet driftsoverskudd. Dette kommer av at flere jordbruksbedrifter kun har kostnader på tilleggsnæring eller kun balanseverdier og derav avskrivninger, noe som medfører at de får beregnet negativt driftsresultat uten å ha omsetning.

Tabell 5.25 Gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning og arbeidstimer i ulike tilleggsnæringsaktiviteter og i gjennomsnitt per jordbruksbedrift. 2015

	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeidstimer	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Utleie	547	29 814	496	56 569	380	26
Maskinkjøring	576	35 082	564	93 919	557	139
Vareproduksjon	229	14 102	156	127 010	156	243
Utmarksnæring	330	20 725	291	24 287	157	12
Turisme	16	45 253	13	204 079	14	584
Annen tjenesteyting	85	55 410	79	160 238	78	355
Gj.snitt per jordbr.bedr.	767	67 800	39	166 741	95	234

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene 2015

De jordbruksbedriftene som har registrert arbeidsforbruk i tilleggsnæringen har et gjennomsnitt på 234 timer per bruk i 2015. Det er brukerne selv som oppgir arbeidsforbruket og for en del er det vanskelig å skille helt nøyaktig mellom timer i jordbruket og tilleggsnæring. Det er derfor knyttet noe mer usikkerhet til registreringene av arbeidstimer enn til de økonomiske tallene.

Vi ser at det er maskinkjøring og utleie som er de mest utbredte tilleggsnæringsaktivitetene, og at det er turisme og annen tjenesteyting som gir høyest gjennomsnittlig driftsoverskudd. Annen tjenesteyting omfatter blant annet «Inn på tunet», landbruksverksted, klauvskjæring med mer. Turisme er den mest arbeidskrevende tilleggsnæringen, med gjennomsnittlig 584 timer per jordbruksbedrift, men der er det kun 14 bruk som er med i beregningene.

Driftsoverskuddet fra tilleggsnæring utgjorde i gjennomsnitt 6 prosent av samlet inntjening på alle 908 driftsgranskingsbruk i 2015. I hele perioden etter 2005 har andelen fra tilleggsnæringer vært på 6-7 prosent av samlet inntjening. Bidraget varierer naturlig nok med ulike regioner og ulike tilleggsnæringer. I 2015 hadde bidrag fra tilleggsnæringer mest betydning i «andre bygder» i Agder og Rogaland, med 9 prosent.

6 Miljø og ressursvern

I Prop.1S (2015-2016) sies det at «*For å sikre at befolkninga i dag og framtidige generasjonar har tilgang til nok og trygg mat, tømmer og treprodukt, energi og andre varer og tenester, må landbruket ha eit langsiktig perspektiv for vern og berekraftig bruk av areal og ressursgrunnlaget i landbruket*».

En partssammensatt arbeidsgruppe la i februar 2015 fram rapporten «Helhetlig gjennomgang av miljøvirkemidler i jordbrukspolitikken». Der presenteres nasjonale miljømål, herunder følgende mål for jordbruket:

- Kulturlandskap
- Biologisk mangfold
- Kulturminner og kulturmiljøer
- Friluftsliv og tilgjengelighet
- Avrenning til vann
- Utslipp til luft
- Plantevernmidler

Budsjettnemndas resultatkontroll for miljø- og ressursvern bygger på denne rapporten, samt på resultatene fra LMDs miljøarbeid som dokumenteres i rapporten «Jordbruk og miljø» fra Statistisk sentralbyrå, og i Landbruksdirektoratets miljøstatistikk.

6.1 Miljøprogram i jordbruket

Langsiktig ressursforvaltning og ivaretagelse av miljøet er viktige hensyn i landbrukspolitikken. Hovedutfordringen er å sikre en bærekraftig ressursforvaltning der miljøhensyn i næringsvirksomheten, vern om areal og ressurser i et langsiktig perspektiv og utvikling av miljøgodene i jordbruket står i fokus.

Ved jordbruksoppgjøret 2003 ble det derfor bestemt at det skulle innføres miljøprogram i jordbruket. Hovedhensikten var å øke miljøarbeidet i jordbruket, og gjøre miljøordningene og miljøinnsatsen mer synlig. Fra 2013 ble nytt Nasjonalt miljøprogram satt i verk¹⁶. Her legges det vekt på økt miljøretting av de regionale miljøtilskuddene.

Miljøprogram i jordbruket er delt på tre nivå:

- 1. Nasjonalt miljøprogram** ble innført fra 2004, og har som hovedmål å sikre et åpent og variert jordbruks- og kulturlandskap, og sikre at særprega landskapstyper (som bla verdifulle biotoper og kulturmiljø) blir ivarettatt. Det skal også medvirke til at jordbruksproduksjonen fører til minst mulig forurensing og tap av næringsstoffer, og ivareta internasjonale plikter. Det nasjonale miljøprogrammet legger de sentrale målene, sikrer helheten og legger rammene for de regionale og kommunale miljøordningene. Virkemidlene er areal- og kulturlandskapstilskudd, tilskudd til dyr på beite, tilskudd til bevaringsverdige storferaser, tilskudd til økologisk jordbruk, klima og miljøprogrammet og utvalgte kulturlandskap i jordbruket/verdensarvområdene.
- 2. Regionale fylkesvise miljøprogram (RMP)** ble innført fra 2005, og skal bidra til økt forankring av miljøarbeidet i landbruket på lokalt og regionalt nivå. Tilskuddsordningen blir evaluert hvert fjerde år. For fireårsperioden som startet i 2013 har RMP fått ny og enklere struktur. Det er gjennomført en harmonisering av tiltak på tvers av fylkesgrensene, med en felles tiltaksmeny for alle fylker, og fylkene kan velge tiltak fra denne menyen. De ulike tiltakene er fra og med 2013 delt inn i sju miljøtema.
- 3. Kommunale miljøordninger, blant annet SMIL-ordningene** ble innført fra 2004. SMIL er delt inn i en kulturlandskapsdel og en forurensingsdel, men det kan òg gis til planleggings- og tilretteleggingsprosjekt for å få en mer helhetlig og samordnet innsats på miljøområdet. Miljømidler over Landbrukets utviklingsfond (LUF) omfatter SMIL (spesielle miljøtiltak i jordbruket) og NMSK (nærings- og miljøtiltak i skogbruket). Saksbehandlingen skal bygge på kommunale

---

¹⁶ Nasjonalt miljøprogram 2012. Nasjonale prioriteringer og virkemidler i jordbrukets miljøinnsats, Landbruksdirektoratet

tiltaksstrategier, men også ta hensyn til prioriteringene i RMP for fylket. SMIL-ordningen retter seg mot jordbrukets kulturlandskap, og tiltaket må være tilknyttet en registrert landbrukseiendom.

Kravet om miljøplan for den enkelte gårdbruker opphørte fra og med 1.1.2015, men det er fremdeles et krav at det gjøres miljøregistreringer gjennom KSL.

Tabell 6.1 viser hvilke omfang de ulike miljøprogrammene har hatt i ulike år. Regionalt Miljøprogram (RMP) og spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL) utgjør de viktigste målrettede ordningene for å ivareta vassdrag, kulturlandskap og kulturminner, friluftsliv og biologisk mangfold. I tillegg er det særskilte avsetninger til spesielt utvalgte kulturlandskap og verdensarvområdene.

Tabell 6.1 Miljøtilskudd i jordbruket. Mill. kr

		2013	2014	2015	2016
Nasjonalt	AK-tilskudd	3 233,0	3 195,8	3 128,2	3 288,4
	Tilskudd til dyr på beite	742,0	787,3	790,5	801,3
	Tilskudd til bevaringsverdige storfe	4,9	5,3	5,1	6,5
	Tilskudd til økologisk landbruk	110,2	104,8	105,4	99,3
	Utviklingstiltak økologisk landbruk	45,1	36,1	32,4	34,8
	Klima og miljøprogrammet	13,8	16,2	11,9	12,4
	Utvalgte kulturlandsk. i jordbr./Verdensarvomr.	17,1	21,7	17,7	16,4
Regionalt	Regionalt miljøprogram	423,8	430,9	427,7	423,2
Kommunalt	Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL)	124,4	130,1	111,0	111,8
Sum		4 714,3	4 728,2	4 629,9	4 794,1

Kilde: Landbruksdirektoratet, regnskapsførte utbetalinger

6.2 Kulturlandskapet

I Prop. 1S (2015–2016), sies det følgende:

«Det er eit mål å ta vare på og utvikle landbruket sitt kulturlandskap». Og vidare: «Kulturlandskapet er i kontinuerleg endring, og er blitt til gjennom menneskeleg aktivitet. Aktiv drift i landbruket utviklar og held ved like kulturlandskapet. Eit variert og godt ivareteke kulturlandskap er attraktivt for turistnæringa, friluftsliv, rekreasjon, jakt og fiske. Det kan utgjere grunnlag for etablering av ny næringsverksemd og formidling av viktige verdiar, historie, tradisjonar og naturkunnskap. Særleg vil beitebruk ha stor nytte for å hindre gjengroing og for å utnytte förverdiane i både inn- og utmark».

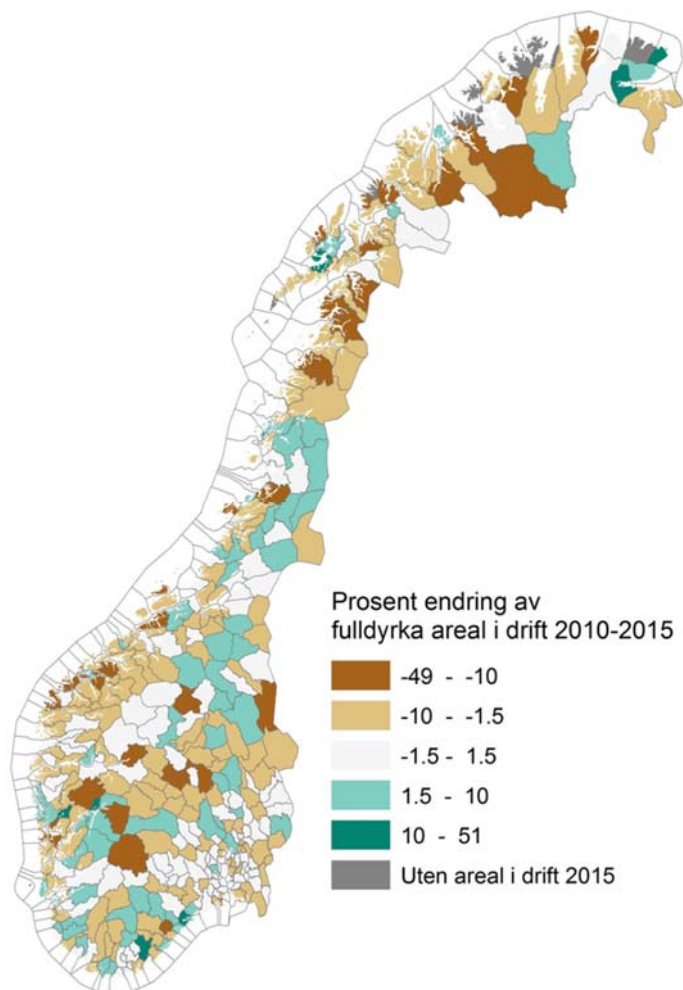
Det er etablert et program for overvåking av kulturlandskapet drevet av NIBIO, (tidligere Skog og landskap), 3Q-programmet. 3Q er «Tilstandsovervåking og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap ved hjelp av utvalgskartlegging». 3Q skal

måle endringene i jordbrukslandskapet ved hjelp av indikatorer for arealstruktur, biologisk mangfold, kulturminner og kulturmiljøer og tilgjengelighet. Fugler og karplanter inngår som indikatorer for biologisk mangfold.

3Q viser en moderat netto avgang av jordbruksareal på 1,5 prosent over 5 år. Nettotall skjuler imidlertid at det lokalt kan foregå større endringer, og dette varierer over landet. De største forskjellene med hensyn til totale endringer, finner vi mellom Nord-Norge og Sør-Norge. Størst arealendringer skjer det i Nord-Norge. Innen Sør-Norge så er det først og fremst skogtraktene på Sør- og Østlandet hvor det skjer relativt store endringer, og da først og fremst ved at areal går ut av drift.

NIBIO har sett på endringer i totalt jordbruksareal over 5 år. Datakilden er søknad om produksjonstilskudd i 2010 og 2015, og areal per kommune er beregnet ut fra hvor mye av arealet som ligger i kommunen. I Figur 6.1 viser den mørkeste brune fargen områder hvor fulldyrka areal har gått ned med mellom 10-49 prosent, og feltene med den mørkeste grønne fargen har økt tilsvarende. Kartet sier imidlertid ikke noe om størrelsen på arealet, dvs. at når økning eller nedgang har vært stor i en kommune, kan det være lite jordbruksareal i utgangspunktet.

Figur 6.1 Prosent endring av fulldyrka areal i drift over fem år per kommune i perioden 2010 til 2015.

Kilde: NIBIO og søknad om produksjonstilskudd fra Landbruksdirektoratet

Endring i kulturlandskapet kan også synliggjøres ved å se på utvikling av intensiv eller mer ekstensiv drift av arealene. En overgang fra et tydelig fulldyrka areal til areal med tydelig beitepreg, eller at arealet har blitt definert som i usikker drift er kategorisert som ekstensivering i Tabell 6.2. Arealet er oppgitt i prosent av jordbruksareal ved første periode, og gjelder endringer over 5 år. Intensivt bruk er arealer hvor beite blir definert som fulldyrka areal i andre omdrev, eller at areal i usikker bruk går over til å være definert som beite eller fulldyrka areal – det vil si i sikker bruk. Dette er endringer som kommer i tillegg til eventuell oppdyrking eller at areal går ut av drift.

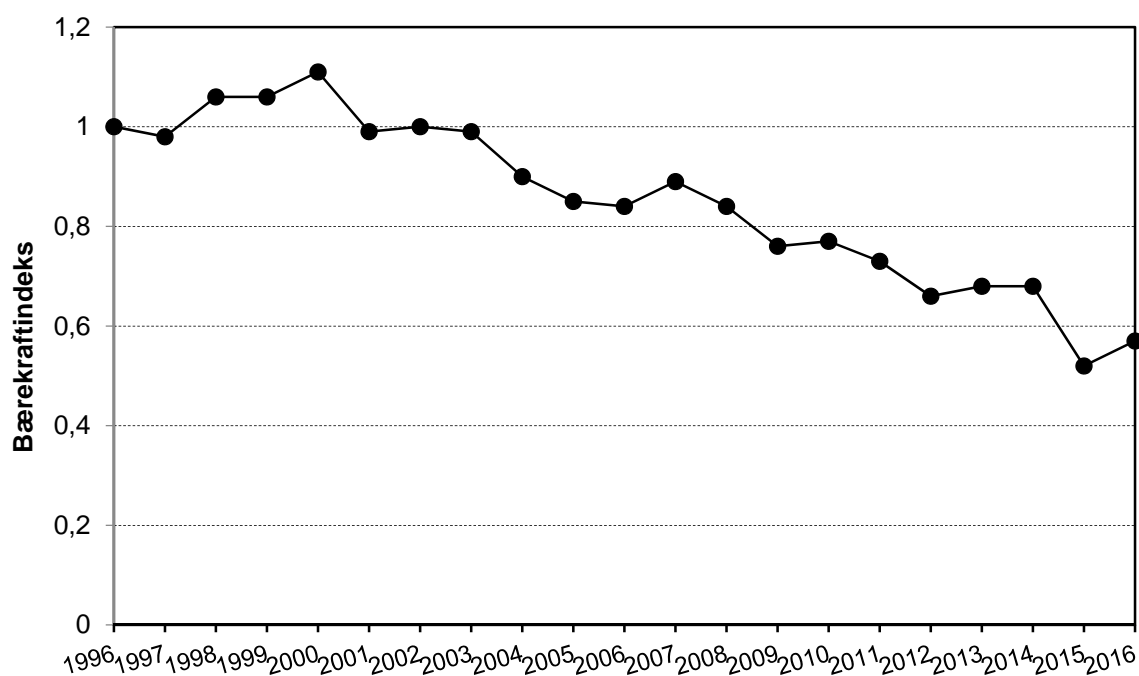
Tabell 6.2 Endring i bruk av jordbruksareal

	Lavlandet og kyst på Østlandet	Skogbygder Østlandet	Rogaland	Dal- og fjellbygder (foreløpig)	Sogn og Fjordane + Hordland	Troms
Ekstensivering	0,60	2,00	0,60	2,20	1,50	7,30
Intensivert bruk	0,30	0,90	1,00	0,50	0,40	0,60
Netto areal	-0,30	-1,10	0,50	-1,70	-1,10	-6,80

Kilde: NIBIO

Figur 6.2 viser indeks for bestandsutvikling for hekkende fugl i kulturlandskapet i perioden 1996–2016. Indeksen for kulturlandskap inkluderer 8 fuglearter som i Norge er knyttet til naturtyper vi finner på jordbruksarealer og i kulturlandskapet. Indeksen for kulturlandskap viser i hovedsak bestandsnedgang for de inkluderte arealene i perioden, selv om det har vært litt oppgang enkelte år.

Nedgangen er i samsvar med tilsvarende trend i Europa. Det er på denne bakgrunnen ikke mulig å anslå eksakt hvor stor påvirkning norsk landbruk har på bestandsutviklingen. Men bestandsutviklingen er klart forskjellig fra hva samme datasett viser for skogartene, noe som tyder på at nedgangen er knyttet spesifikt til redusert areal og/eller redusert habitatkvalitet for de inkluderte kulturlandskapsartene.

Figur 6.2 Indeks for bestandsutvikling for hekkende fugl i kulturlandskap, 1995–2016. 1996=100

Kilde: Miljødirektoratet/ NINA

Gjennom NIBIOs 3Q-program blir det også gjort registreringer av fugler. En sammenlikning av 12 vanlige kulturlandskapsarter i Europa og i 3Q-flatene viser ofte samme negative bestandsutvikling for flere av artene. Gjennom analyser av materialet har en funnet sammenheng mellom antall kulturlandskapsarter og størrelse på jordbruksareal. Resultatene viser at et godt jordbrukslandskap for fugler bør inneholde en variasjon av forskjellige typer jordbruksareal blandet med naturlig vegetasjonstyper, for å opprettholde flest mulig arter og flest individer av hver art. Antallet kulturlandskapsarter øker med økende jordbruksareal på 3Q-flatene, liker ikke store sammenhengende og ensartede areal. For arter som ikke er kulturavhengige er det tilsynelatende viktigere at jordbrukslandskapet inneholder den typen naturlige habitater som de er avhengig av.

Også mange rødlistearter¹⁷ har sine hovedleveområder i kulturlandskapet, og det finnes et spesielt stort biologisk mangfold i kulturmark som er skapt av de gamle driftsformene. Gjengroing av kulturlandskapet har stor negativ påvirkning på truede arter, særlig i artsrike naturtyper som slåttemyr, slåttemark og artsrike beitelandskaper. Av i alt 80 naturtyper som står på Norsk rødliste for naturtyper (2011), kan 10 regnes som mer eller mindre kulturpåvirkede. 24 prosent av artene på Norske rødliste for arter (2015) er truet på grunn av opphør av bruk og gjengroing.

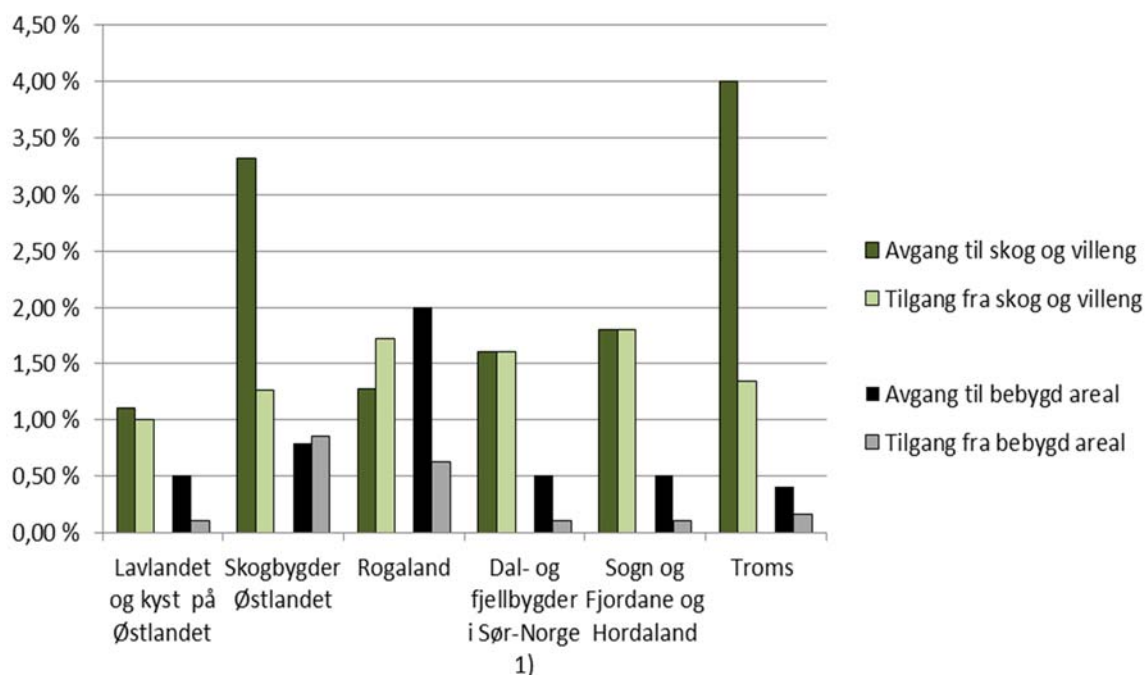
6.2.1 Kulturlandskap og gjengroing

Færre husdyr på beite, langt mindre utmarksslått, kraftig redusert og opphørt brenning av lyngheier og endringer i skogdriften gjør at gjengroingen er tydelig i store deler av utmarka. Klimaendringer påskynder gjengroingen i deler av landet, og det samme gjør nitrogennedfall fra langtransportert forurensning.¹⁸

Figur 6.3 viser avgang og tilgang til jordbruksareal fra ulike "naturlige" arealtyper, først og fremst villeng og skog basert på data fra 3Q-programmet. Figuren viser prosent av totalt jordbruksareal ved første tidspunkt, for endring over 5 år, og avgang og tilgang til bebygd areal. Bebygd areal er definert ganske vidt, det gjelder alle former for infrastruktur og utbygging, utviding av hager (tun), og inkluderer også traktorveier og tømmervelter.

¹⁷ Norsk rødliste for arter 2015 utarbeides av Artsdatabanken, samt miljøforhold og påvirkninger for rødlistearter.

¹⁸ Miljostatus.no

Figur 6.3 Tilgang og avgang av jordbruksareal over 5 år, i prosent av jordbruksareal i første omdrev

Kilde: NIBIO

1) Foreløpige tall. Mangler mest fra helt i sør, og i Hedmark og Trøndelag

6.2.2 Biologisk mangfold

Landbrukets mål under område biologisk mangfold er å opprettholde matvaresikkerhet og et bærekraftig landbruk gjennom bruk og vern av landbrukets genetiske ressurser. Mål under kulturlandskapet er også relevante her.

Under resultatområde «Naturmangfold» i Prop. 1S (2014–2015) fra KMD nevnes følgende nasjonale mål:

- *Økosystema skal ha god tilstand og levere økosystemtenester*
- *Ingen arter og naturtyper skal utryddast, og utviklinga til truga og nær truga arter og naturtyper skal betrast*
- *Eit representativt utval av norsk natur skal bevarast for kommande generasjonar*

Det åpne og artsrike kulturlandskapet er et resultat av menneskelig aktivitet, og er avhengig av slik aktivitet for å holdes ved like. Utrekninger gjennomført ved NIBIO indikerer at om lag 20 prosent av arealet i Sør-Norge viser klar påvirkning fra jordbruksvirksomhet. Engvegetasjon, som har oppstått som resultat av slått og/eller

beite, er blant de mest artsrike livsmiljøene i Norden. I Norge finnes det mellom 650 og 700 plantearter i slike enger, og om lag halvparten av dem finnes ikke andre steder¹⁹.

I 2011 begynte NIBIO (da Norsk institutt for skog og landskap) på en re-kartlegging av 569 analyseruter i beitemark og villeng (jordbruksareal ute av drift) for å kartlegge hvilke arealbruksendringer som har skjedd de siste 8-10 år og hvilke konsekvenser dette har hatt for arts mangfoldet i karplantefloraen. Karplanter er den viktigste organismegruppen for flesteparten av de landlevende dyregruppene – også for mennesker. 3Q-programmet til NIBIO overvåker utbredelsen til karplanter i jordbrukslandskapet i forhold til arealbruk.

På Østlandet viser utviklinga fra første til andre registrering stor grad av gjengroing. Flere beitetolerante arter som rødkløver, hvitkløver og løvetann er i klar tilbakegang. Samtidig øker utbredelsen av typiske skogarter på de tidligere jordbruksarealene. Dersom de karplanteartene som er avhengig av aktiv skjøtsel blir borte, vil mange andre arter som er avhengige av disse kunne få redusert overlevingssevne. Viktige grupper i faresonen er for eksempel pollinatorer som humler og bier, som har stor nytte i matproduksjonen.

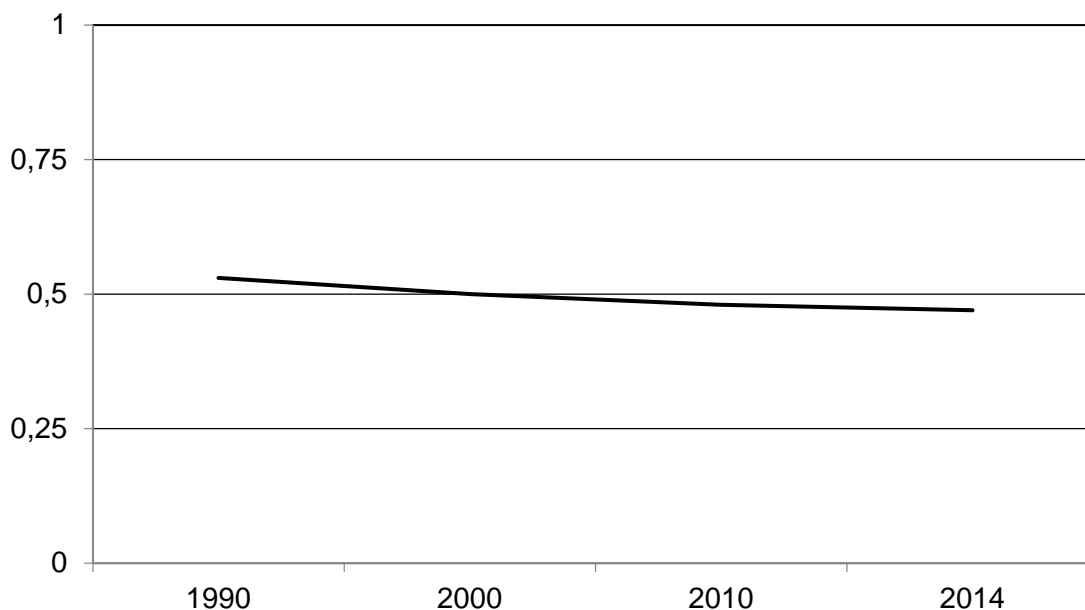
Basert på gjentaksregistreringene viser det seg at mer av arealet i Midt-Norge er i hevd i forhold til Østlandet, og gjengroingen er ikke like markant. Dette får også utslag på endringene i karplanteartene. Endringene i karplantesamfunnene har ikke like entydige nedganger blant de kulturavhengige artene.

For å skjøtte og utvikle biologisk mangfold gjennomføres det en rekke tiltak innenfor SMIL og RMP. I alle fylker gis det tilskudd til dette formålet. Av fremmede arter i Norge utgjør de fleste ingen trussel mot naturmangfoldet, men noen arter gjør stor skade i området de sprer seg til.

Miljødirektoratet er ansvarlig for utvikling og oppdatering av naturindekser, som måler tilstand og utvikling til det biologiske mangfoldet i hovedøkosystemene. Figur 6.4 viser naturindeksen i åpent lavland. Åpent lavland inneholder sjeldne naturtyper og arter. Åpent lavland finnes i områder med lite trær og busker under skoggrensa, oftest skapt av mennesker gjennom langvarig bruk med beitedyr, slått og brenning i utmarka. Nedgangen i kulturmarkstyper som bl.a. naturbeitemark og slåttemark, som finnes i det som er klassifisert som åpent lavland i naturindeksen, startet for alvor ved moderniseringen av jordbruket etter 1950. Som naturindeksverdien viser har utviklingen fortsatt etter 1990 og fram til 2014.

---

¹⁹ Prop 1S (2014-2015) KLM

Figur 6.4 Naturindeks i åpent lavland

Kilde: Miljødirektoratet, www.naturindeks.no

På møtet under Konvensjonen om biologisk mangfold i Nagoya i 2010 ble det vedtatt en ny strategisk plan (2011–2020) med globale mål for biologisk mangfold fram mot 2020, og en visjon for 2050 (Aichimålene). Aichimålene er FN's Internasjonale mål, og det kreves også at Norge har en strategi for å oppnå god tilstand i økosystemene. Regjeringens politikk for å følge opp dette blir beskrevet i Meld. St. 14 (2015–2016) Natur for livet - Norsk handlingsplan for naturmangfold.

6.3 Kulturminner og kulturmiljøer

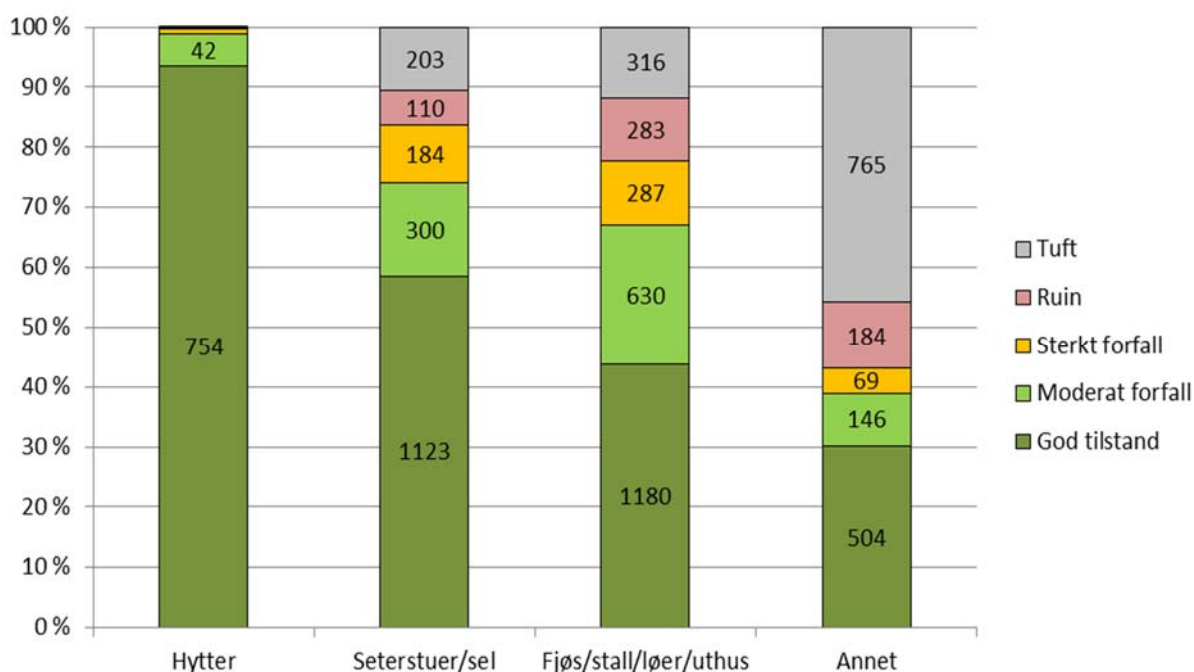
Landbrukets mål under dette område er å forvalte mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer i landbruket som grunnlag for kunnskap, opplevelser og verdiskaping.

De nasjonale målene her er ifølge Prop. 1S (2014–2015) fra KMD:

- *Tapet av verneverdige kulturminner skal minimeres. Innen 2020 skal det foreligge oversikter over verneverdige kulturminner og kulturmiljø for hver kommune som grunnlag for å prioritere et utvalg som skal tas vare på.*
- *Et prioritert utvalg automatisk freda og andre arkeologiske kulturminner skal ha et ordinært vedlikeholdsnivå innen 2020.*
- *Et representativt utvalg kulturminne og kulturmiljø skal være vedtaksfreda innen 2020.*
- *Freda bygninger, anlegg og fartøy skal ha et ordinært vedlikeholdsnivå innen 2020.*

I 2013 var totalt 54 km² kulturmiljø og 211 km² arkeologiske kulturminner fredet etter kulturminneloven.

Bygninger/tufter i seterlandskapet er kulturminner/miljøer hvor tilstanden blir registrert. NIBIO har i perioden 2009-2015 gjennomført et seterprosjekt basert på feltarbeid. I et tilfeldig utvalg var 300 flater à 5 x 5 km² oppsøkt og registrert. Figur 6.5 viser tilstanden til ulike typer seterbygninger. Halvparten av bygningene på setrene er i god tilstand, en fjerdedel er i forfall og den siste fjerdedelen består av tufter og ruiner. Totalt er det registrert 7 090 bygninger inkludert tufter.

Figur 6.5 Tilstanden på bygninger i seterlandskapet

Kilde: NIBIO

6.4 Friluftsliv og tilgjengelighet

Landbrukets mål her er å bidra til et rikt og variert friluftsliv for opplevelser og aktivitet. Områder av verdi for friluftslivet skal sikres og forvaltes slik at naturgrunnlaget blir tatt vare på, samtidig som allemannsretten blir holdt i hevd.

Klima- og miljødepartementet har en nasjonal strategi på området: «National strategi for et aktivt friluftsliv – En satsing på friluftsliv i hverdagen; 2014–2020» Der sies det at «Landbrukets kulturlandskap oppfattes av de fleste som rekreasjonsområder med stor tilgjengelighet. En spredt bruk av utmarka representerer sjelden noen problemer, verken for eier eller bruker. Et problem kan imidlertid oppstå dersom området ønskes åpnet med veier, som kan medføre større trafikk og mer organisert bruk av området. Grunneiere kan ha en økonomisk virksomhet i sine områder, og økt bruk kan føre til tap eller ulemper, som kan medføre krav om kompensasjon.»

I Meld. St. 18 (2015–2016) Friluftsliv, heter det at: «*Allemannsretten legger til rette for at alle kan bruke jordbruksarealer til friluftsliv, innenfor klare rammer, da innmark på grunn av matproduksjonen er mindre tilgjengelig for friluftsliv enn utmarksområder. Det er likevel gode muligheter for friluftsliv i jordbrukslandskapet. Jordbrukets kulturlandskap byr på store opplevelser med ulike produksjoner, ville arter, kulturminner og ulike anlegg.*»

Seterbruket er en sentral del av landbrukets kulturhistorie. Det har skapt unike og verdifulle bygningsmiljøer, plantesamfunn og landskap. NIBIO foretok i perioden 2009-2015 registreringer på seterbruk, for å belyse hvilke og hvor store endringer som har skjedd i setermiljøene. Det er lite aktiv drift igjen på mange av setrene, men områdene er likevel attraktive for annen type bruk.

Tilgjengelighet til seteranlegg er en mulighet for å gjøre jordbrukets kulturlandskap tilgjengelig for allmenheten, og tilgjengelighet har betydning for bruk, vedlikehold og utvikling. Det er lettest tilgjengelige setre på Østlandet og vanskeligst på Vestlandet. Det er bilvei helt fram til 64 prosent av setrene på Østlandet, til 56 prosent i Midt-Norge og til 26 prosent av setrene på Vestlandet. Innen 15 minutters gange kan man nå 87 prosent av setrene på Østlandet, 74 prosent av setrene i Midt-Norge og 42 prosent av setrene på Vestlandet. Mer enn en times gange er det til to prosent av setrene på Østlandet, til seks prosent i Midt-Norge og til 19 prosent av setrene på Vestlandet.

6.5 Avrenning til vann

I rapporten «Helhetlig gjennomgang av miljøvirkemidler i jordbrukspolitikken» sies det følgende: «*Verkemidla i nasjonalt og regionale miljøprogram skal bidra til at jordbruksproduksjonen fører til minst mulig forureining og tap av næringsstoff. Arbeidet med å redusere utslepp til jord, vatn og luft blir fulgt opp gjennom dei regionale miljøprogramma. Departementet legg opp til ei vidare satsing for å redusere forureininga av fosfor, nitrogen og erosjon til vassdrag og kystområde.*»

6.5.1 Tilførsler av næringsalter

Norge har gjennom EØS-avtalen tatt inn EUs Rammedirektiv for vann i norsk lov gjennom forskrift for vannforekomster (vannforskriften). Den har som mål at *alle vannforekomster innen 2021 skal oppnå eller opprettholde minst god kjemisk og økologisk tilstand.*

Avrenning av næringsstoffer og plantevernmidler, samt erosjon av partikler fra jordbruket er med på å påvirke vannkvaliteten i vassdrag og hav. I ferskvatn er det viktigst å redusere tilførslene av fosfor, som kan øke algeveksten i innsjøene.

I 2010 ble de første forvaltningsplanene etter vannforskriften godkjent. De omfatter ca. 20 prosent av alle vannområdene. Tiltakene for disse områdene skal gjennomføres

fram til 2015. For øvrige vannområder skal forvaltningsplanene foreligge i 2015, og gjennomføres fram til 2021.

Som et grunnlag for videre arbeid blir det gjennomført en risikovurdering av alle vannforekomster. Per Oktober 2016 er mer enn 28 000 vannforekomster risikovurdert. Ifølge rapporten *Jordbruk og miljø 2017/04* fra SSB oppgir Miljødirektoratet ingen risiko for 61 prosent av de norske vannforekomstene. Når det gjelder overflatevann gjenstår det å klassifisere i overkant av 5 prosent. Av det som er klassifisert har 71 prosent god eller svært god tilstand, mens 29 prosent har moderat eller dårligere tilstand. I Nord-Norge har mer enn 80 prosent av de klassifiserte vannforekomstene god eller særst god tilstand. Dårligst tilstand er det i Agderfylkene hvor bare en fjerdedel av vannforekomstene har god eller særst god tilstand.

Helhetlig forvaltning av vannet der det renner fra fjell til fjord forutsetter samarbeid i vannområdene som ofte går på tvers av kommune- og fylkesgrenser. Alle sektorer som bruker og påvirker vann må delta med sin kunnskap, målformuleringer og løsninger. Ved prioritering av tiltak ses effekt opp mot kostnad ved at de mest kostnadseffektive tiltakene prioriteres.

NIVA har beregnet utslipp av fosfor (Tabell 6.3) til kysten for ulike regioner og utslippskilder. Totalt utgjorde jordbrukets andel 5,9 prosent av samlet fosforutslipp i 2014. Dette er 1,2 prosentpoeng lavere enn året før. For Glomma og Vest-Viken er jordbruket største utslippskilde, med henholdsvis 49 og 46 prosent. For Agder og Rogaland er jordbrukets andel henholdsvis 9 og 11 prosent, mens de øvrige regionene til sammen har 3 prosent andel fra jordbruket.

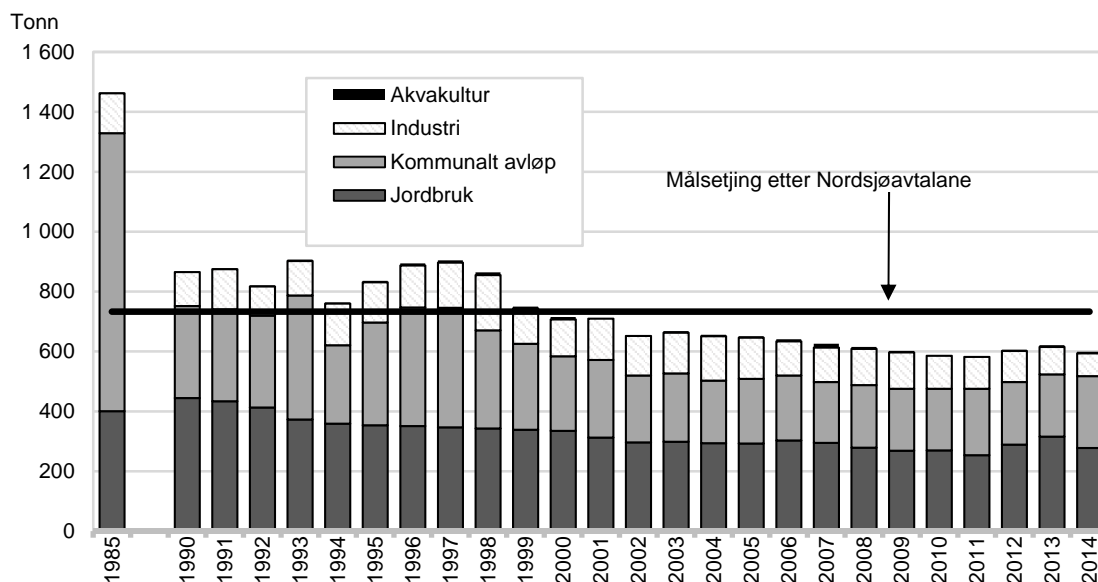
Tabell 6.3 Utslipp av fosfor i tonn til vannregionene i 2014. Tonn P

	Jordbruk	Komm. avløp	Industri	Akvakultur	Sum
Glomma	188	145	49	0	382
Vest-Viken	81	70	24	0	175
Agder	17	40	8	120	185
Rogaland	100	161	61	594	916
Hordaland	32	234	20	1 716	2 002
Sogn og Fjordane	42	49	6	833	930
Møre og Romsdal	56	147	42	1 028	1 273
Trøndelag	158	162	54	2 068	2 442
Nordland	32	158	42	1 824	2 056
Troms	16	76	3	1 024	1 119
Finnmark	2	41	4	718	765
Sum	724	1 283	313	9 925	12 245

Kilde: NIVA og SSB

En viktig del av Norges innsats for å bedre miljøforholdene i norske kystfarvann har vært styrt av Nordsjødeklarasjonen (Nordsjøavtalen) hvor Norge har forpliktet seg til å redusere utslipp av fosfor og nitrogen til Nordsjøen og Skagerak med 50 prosent fra

nivået i 1985. For fosfor (Figur 6.6) har utslippene gått nedover siden 1997 og har vært mindre enn målsettinga siden år 2000. Samlet utslipp av fosfor har blitt redusert med 59 prosent, fra 1 465 tonn i 1985 til 598 tonn i 2014. Jordbrukets andel ble redusert fra 401 tonn i 1985 til 254 tonn i 2011. I 2014 utgjør jordbrukets andel 278 tonn, som tilsvarer 46 prosent av de menneskeskapte tilførslene av fosfor til dette havområdet.

Figur 6.6 Tilførsel av fosfor (tot-P) til området Svenskegrensa-Lindesnes i tonn

Kilde: NIVA

Selv om målsettingen for Nordsjøavtalen ikke er nådd, var det en betydelig reduksjon i tilførselen av nitrogen fra 1985 til 2005. For 2006–2014 er utslippene noe høyere. I 2014 var samlet menneskeskapt utslipp ca. 21 300 tonn. Dette er 34 prosent mindre enn i 1985 og 8 prosent mindre enn i 2013. I 2014 kom 11 084 tonn (52 prosent) av totalt nitrogenutslipp i dette havområdet fra jordbruket. Jordbrukets relative andel av totalt nitrogenutslipp har økt fra 45 prosent i 1985. Utslippet fra jordbruket er redusert med 24 prosent fra 1985.

I tillegg til avrenning fra jordbruket er det også gassutslipp av ammoniakk, som kan ha forsurende virkning i jord og vatn. Jordbruket står for ca 92 prosent av samlet utslipp av ammoniakk.

De viktigste økonomiske virkemidlene med hensyn til avrenning fra jordbruket er tilskudd gjennom de regionale miljøprogrammene (RMP), tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) og sentrale og lokale/regionale miljøkrav. RMP-midlene går til årlige tiltak som å la åkeren ha plantedekke (stubb) over vinteren eller å så fangvekster. SMIL-midlene går til vedlikehold eller bygging av mer faste installasjoner som for eksempel reparasjon av rør og kummer og bygging av fangdammer.

Landbruksdirektoratet oppgir i sin nye miljøstatistikk på nettet at det for 2016 ble gitt 151 mill. kr i tilskudd gjennom RMP og 39 mill. kr gjennom SMIL til tiltak mot avrenning. Dette er henholdsvis 4 mill. kr mindre enn året før for RMP og 1 mill. kr mer for SMIL. I tillegg finnes ulike juridiske virkemidler, og en betydelig innsats ved FoU-tiltak og informasjon/rådgivning innenfor vannområdet.

Den nye miljøstatistikken på nettet fra Landbruksdirektoratet viser prosentandelen kornareal som ikke blir pløyd om høsten var 35 prosent i 2016. Dette er en nedgang på 7 prosentpoeng fra 2015 og 20 prosentpoeng fra 2011. Høstpløying øker erosjon i løpet av vinteren.

Resultatene fra Program for jord- og vannovervåking (JOVA) ved NIBIO har gitt nyttig informasjon for arbeidet med å redusere utslipp til vann. JOVA programmet overvåker 10–11 nedbørsfelt som representerer viktige jordbruksområder i landet. Ved noen av feltene har det vært gjort registreringer av partikler, plantenæringsstoffer og rester av plantevernmidler helt siden 1992.

6.5.2 Jordarbeiding og erosjon

Sentralt for å redusere avrenning og erosjon fra jordbruksarealene, er å nytte en praksis ved jordarbeiding som minsker risikoen for avrenning/erosjon fra arealene og til vassdrag. Det er åpenåkerarealet som er særlig utsatt for avrenning/erosjon. Andelen åpenåkerareal (inkludert hage) økte fram til 1990-tallet, men har siden i hovedsak gått ned, slik det går fram av Tabell 6.4 og Figur 6.8.

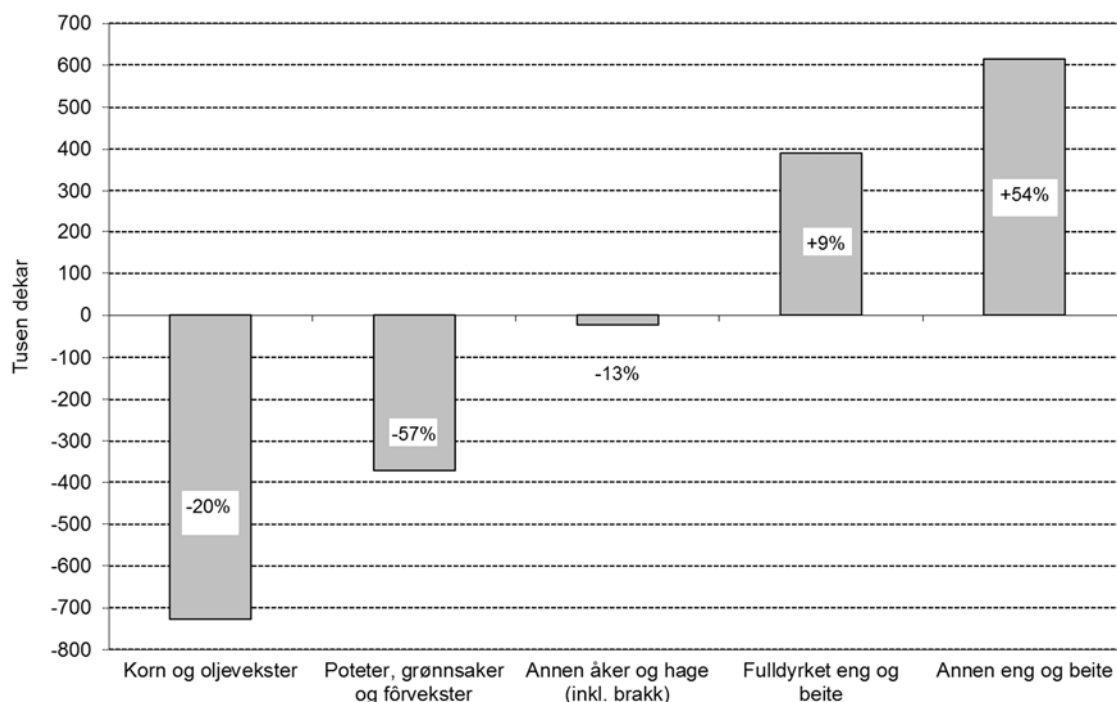
Tabell 6.4 Utviklingen i åpenåker- og kornarealet 1970–2016

	1970	1980	1990	2006	2010	2015	2016*
Åpenåkerareal i % av fulldyrket areal	45,5	49,0	50,5	43,2	42,6	40,8	41,2
Kornareal i % av åpenåkerareal	70,5	78,6	81,3	87,0	86,8	86,7	86,8

*Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket og Statistisk Sentralbyrå

Nedgangen i andelen av åpenåkerareal av fulldyrket areal fra 1990 henger sammen med at korn- og potetarealet har blitt redusert mer enn det fulldyrkede arealet.

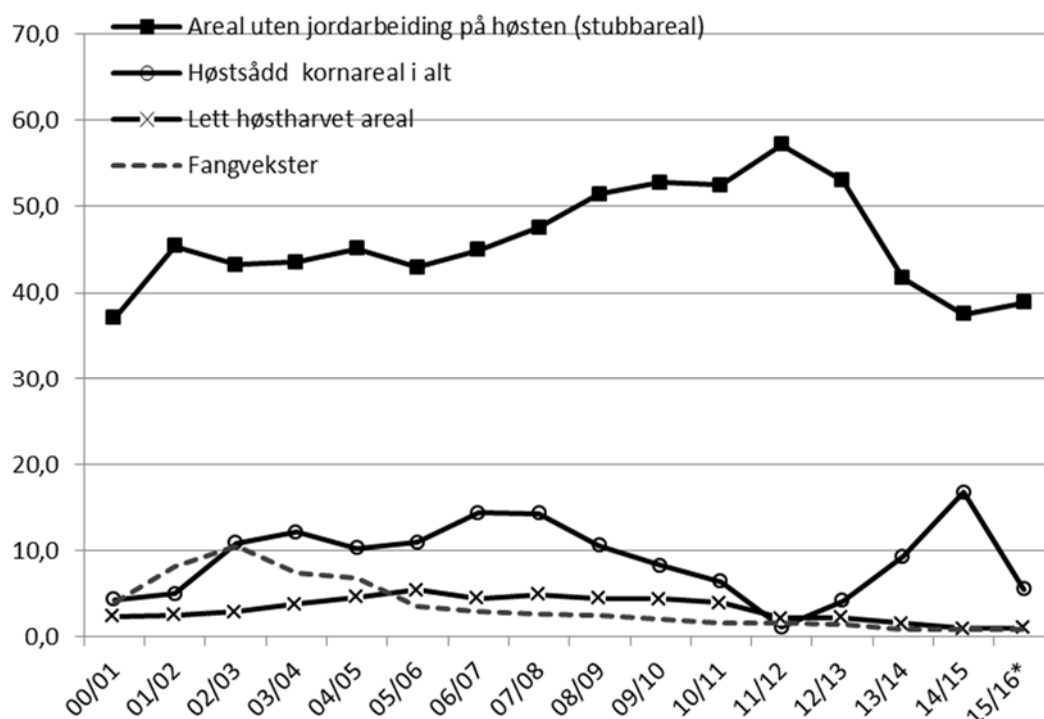
Figur 6.7 Endring i arealbruken fra 1990–2016

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Figur 6.8 viser utviklingen i korn- og oljevekstareale i landet fordelt etter jordarbeidingsmetode og tidspunkt for såing.

Åkerareal i stubb regnes å ha en reduserende, det vil si positiv effekt på arealavrenningen. Dyrking av høstkorn (som blir sådd om høsten) regnes for å være mer positivt med hensyn til arealavrenningen enn høstpløying. Det var minst høstsådd areal høsten 2011, med 1,2 prosent av kornarealet. Høstsådd areal var på topp i 2015, da 16,8 prosent av kornarealet i 2015 ble sådd høsten 2014. I 2016 gikk arealet ned til 5,5 prosent igjen.

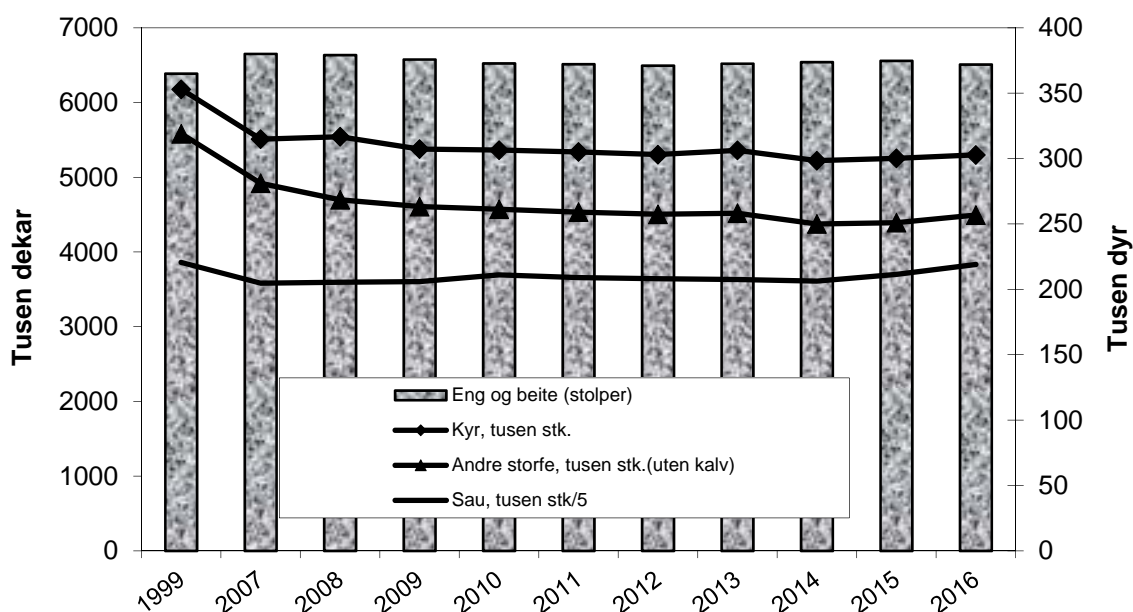
RESULTATKONTROLL FOR GJENNOMFØRING AV LANDBRUKSPOLITIKKEN
Budsjettnemnda for jordbruket, 2016

Figur 6.8 Metode for jordarbeiding og tidspunkt for såing for korn og oljevekster

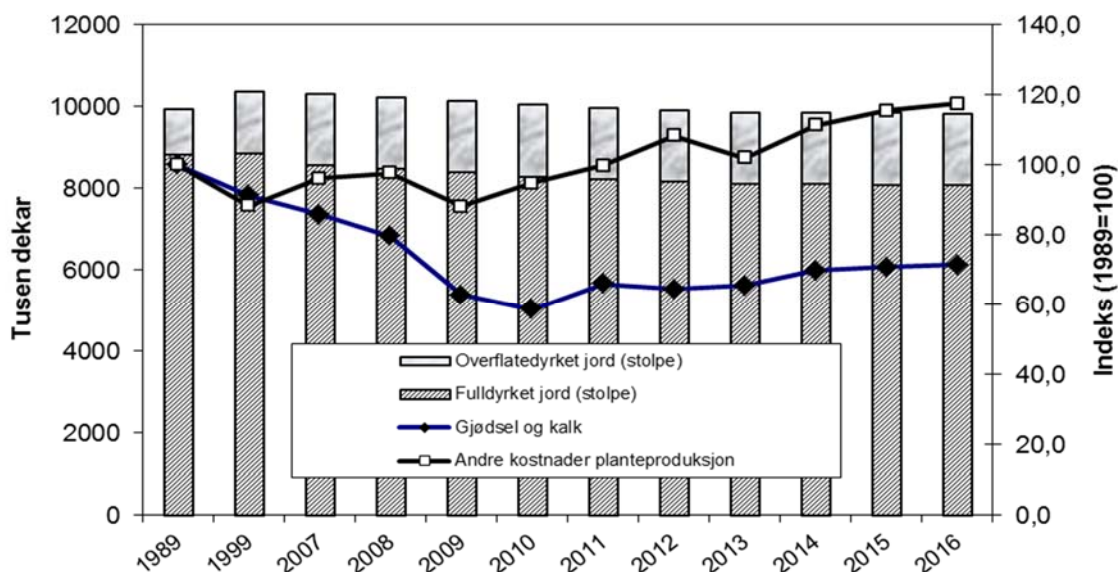
Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 6.9 viser utviklingen i antall grovfôrdyr sammen med utviklingen i grovfôrareal, og Figur 6.10 viser volumendring av innsatsfaktorer sammen med arealutviklingen. Figurene indikerer at det de siste årene er en tendens til ekstensivering av arealbruken.

Figur 6.9 Utviklingen i eng- og beiteareal og grovfôrdyr

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Figur 6.10 Utvikling i areal og volumendringer av innsatsfaktorer

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

6.5.3 Gjødselforbruk

Riktig gjødning, det vil si samsvar mellom næringstilførsel og næringsopptak, er viktig for å unngå avrenning av næringsalter. Riktigere gjødning skjer ved forbedrede gjødningstyper, gjødningplanlegging og rett valg av spredetidspunkt.

Tabell 6.5 viser at forbruket av mineralgjødning per dekar var 23 prosent lavere i 2016 enn i 1985. Dette skyldes redusert fosforgjødning og at det gjennomgående brukes gjødningstyper med større nitrogeninnhold. N-forbindelsen i de fleste gjødningsslag har en forurende virkning på jordsmonnet. Forbruket av mineralgjødning per daa jordbruksareal var synkende fra 2005 til og med 2010, men har vært i overkant av 46 kg per dekar de siste årene.

Grovt regnet trengs 1 kg kalk, tilsvarende 2 kg kalksteinsmel, for å nøytralisere virkningen av 1 kg N i fullgjødning. Tilførselen av kalk, gjennomsnittet av alle kalkslag, var knapt 22 kg per dekar i 2016, jf. Tabell 6.5. For å opprettholde pH-nivået i vanlig jord trengs imidlertid 50–100 kg kalksteinsmel per dekar. Dette skyldes effekten av den generelle forureningen. Kalkingsbehovet varierer ellers mye landet over og er foruten selve gjødningen avhengig av jordart, klima og vekster.

Tabell 6.5 Mineralgjødning og kalk i mill. kg og kg per dekar jordbruksareal

	1985	1999	2005	2010	2015	2016*
Mineralgjødning:						
Totalt, mill. kg	590	516	511	384	457	456
Kg/daa jordbruksareal	60,2	49,4	49,3	38,2	46,4	46,3
Kalk:						
Totalt, mill. kg	340	275	206	168	175	214
Kg/daa jordbruksareal	40,8	26,5	19,9	16,7	17,7	21,7

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

På grunn av gjødning som betydelig kostnadspost, har utviklingen i forbruket av gjødning hatt spesiell oppmerksomhet. Forbruket av næringsstoffer pr daa har fra 2008/09 vist en jevn økning, med mest markant økning for nitrogen, men de siste årene har nivået vært relativt stabilt for alle gjødningsarter (Tabell 6.6). Det kan forklares med større oppmerksomhet om riktig gjødsling i kombinasjon med husdyrgjødsling og oppdaterte gjødselnormer.

Tabell 6.6 Næringsforbruk av nitrogen, fosfor og kalium brukt i jordbruket¹

	Jordbr. areal 1000 daa	Nitrogen, N		Fosfor, P		Kalium, K		Verdistoff Tonn
		Tonn	Kg/daa	Tonn	Kg/daa	Tonn	Kg/daa	
2004/05	10 354	106 882	10,3	12 660	1,2	45 926	4,4	165 468
2005/06	10 345	104 088	10,1	12 431	1,2	45 359	4,4	161 878
2006/07	10 320	107 588	10,4	12 155	1,2	45 253	4,4	164 996
2007/08	10 245	101 882	9,9	11 526	1,1	43 324	4,2	156 732
2008/09 ²	10 143	92 781	9,1	8 465	0,8	32 907	3,2	134 154
2009/10 ²	10 060	83 982	8,3	7 831	0,8	31 943	3,2	123 756
2010/11	9 989	95 522	9,6	8 779	0,9	34 694	3,5	138 995
2011/12	9 929	94 454	9,5	8 121	0,8	32 792	3,3	135 368
2012/13	9 871	95 706	9,7	8 475	0,9	32 699	3,3	136 880
2013/14	9 868	101 933	10,3	8 974	0,9	33 645	3,4	144 552
2014/15	9 883	102 933	10,4	9 284	1,0	34 043	3,4	146 280
2015/16	9 864	102 514	10,4	9 090	0,9	34 162	3,5	145 766
2016/17	9 856	103 478	10,5	9 059	0,9	33 722	3,4	146 258

1) Korrigert for forbruk til grøntanlegg og hager

2) Inkl. verdistoff av 55 000 tonn gjødning i 2008/09 og 10 000 tonn gjødning i 2009/10 hamstret fra 2007/08

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Mest mulig spredning av gjødning i vekstsesongen er viktig for en bedre utnyttelse av næringsstoffene. Samtidig reduseres risikoen for avrenning. I kornproduksjonen er våronna det dominerende tidspunkt for gjødsling. Delt gjødsling (gjødsling både i våronn og seinere i vekstperioden) er stort sett aktuelt kun ved dyrking av mathvete. Arealet med

delt gjødsling i kornproduksjonen er dermed avhengig av omfanget av hvetedyrkingen, hvor delt gjødsling er betinget av økonomien i dyrkingen.

SSB gjennomførte i 2013 en kartlegging av gjødsel og gjødsling i norsk jordbruk. Kartlegginga viste at om lag 3,8 mill. dekar jordbruksareal ble tilført husdyrgjødsel i 2013.

6.6 Utslipp av klimagasser

I Prop.1S (2015–2016) sies det at «*Gjennom metodar for berekraftig produksjon skal landbruket bidra til redusert forureining og utslepp av klimagassar, leggje til rette for auka opptak av klimagassar og for nødvendig tilpassing av produksjonen til klimaforholda i framtida*».

Landbruket er den viktigste kilden til utslipp av metan (CH₄) og lystgass (N₂O). I tillegg bidrar også forbruk av mineralsk gjødsel indirekte med CO₂ og N₂O-utslipp. 90 prosent av metanutslippene kommer fra dyrenes fordøyelse, resten kommer fra håndtering av husdyrgjødsel. Lystgass dannes ved nedbryting av nitrogenforbindelser i jord og lagret husdyrgjødsel under oksygenfattige forhold. Økt tilførsel av nitrogen-forbindelser, for eksempel ved gjødsling, øker dannelse og utslipp av lystgass. Utslipp av CO₂ stammer fra bruk av traktorer, maskiner og oppvarming, men utgjør en liten andel av landbrukets utslipp av klimagasser.

Fra planteproduksjonen kommer det klimagassutslipp som N₂O ved fremstillingen av mineralgjødsel, og som resultat av gjødselbruk, arealbruksendringer og avrenning. En stor del av planteproduksjonen er fôrproduksjon til husdyrhold. Fordøyelse av grovfôr medfører betydelig utslipp av CH₄, og bruk av husdyrgjødsel i planteproduksjon fører til utslipp av både CH₄ og N₂O.

Når det gjelder lystgass er det usikkerhet knyttet til beregninger av utslipp og effekter av tiltak. Det kan forekomme store episodiske utslipp av lystgass som et resultat av kompliserte sammenhenger mellom temperatur, nedbør, drenering og nitrogentilgang. NIBIO har påvist mangedoblet utslipp fra dårlig drenert jord under i nedbørsperioder sammenlignet med moderat drenert jord.

Tabell 6.7 viser status for utslipp av klimagassene metan (CH₄) og lystgass (N₂O) fra landbrukssektoren omregnet til 1 000 tonn CO₂-ekvivalenter. Landbrukets utslipp var i 2015 på totalt 4,5 mill. CO₂-ekvivalenter. Jordbruket er den viktigste kilden til utslipp av metan og lystgass, med henholdsvis 50 og 72 prosent av landets samlede utslipp.

CO₂-utslipp i jordbruket vises ikke i Tabell 6.7. Utslipp av CO₂ stammer fra bruk av fossilt drivstoff til traktorer, maskiner og oppvarming, men utgjør en liten andel av landbrukets utslipp av klimagasser.

	1990		2000		2005		2014		2015	
	CH ₄	N ₂ O	CH ₄	N ₂ O	CH ₄	N ₂ O	CH ₄	N ₂ O	CH ₄	N ₂ O
Husdyrtarmgass	2 422		2 365	-	2 358		2 288	-	2 312	
Husdyrgjødsel	247	645	237	635	239	667	264	654	264	657
Mineralgjødsel		516	-	502		500	-	478	-	488
Jordbruk annet		727	-	720		708	-	723	-	735
Sum	2 669	1 888	2 602	1 857	2 597	1 875	2 552	1 855	2 576	1 880

Kilde: SSB

Utslipp av CO₂ og N₂O fra produksjonsprosessen av mineralgjødsel og stasjonær forbrenning av mineralgjødsel inngår ikke i utslippene fra jordbrukssektoren i sektorregnskapet fra SSB vist i Tabell 6.7. Disse utslippene utgjorde 791 tusen tonn CO₂ og 377 tusen tonn CO₂-ekvivalenter N₂O i 2015. Utslippene fra jordbruk har vært relativt stabile fra år til år. Tabell 6.7 viser en nedgang på 2 prosent fra 1990 til 2015. Utslippene fra jordbruket i Tabell 6.7 utgjorde 8 prosent av samtlende klimagassutslipp i 2015.

I tillegg til utslippene vist i Tabell 6.7 er det også et tap av CO₂ fra dyrket jord. Globalt utgjør dette ca. 20 prosent av de totale menneskeskapt klimagassutslippene. I Norge er dette tapet hovedsakelig knyttet til tap fra dyrket myr og mineraljord. Tall fra NIBIO sier at myr utgjør 9 prosent av landarealet i Norge og inneholder 3,5 mrd. tonn CO₂. Dette tilsvarer 66 års norske klimautslipp. Beregning av tap fra jord er vanskelig og metodene er under stadig bedring. For myrjord har NIBIO beregnet det årlige tapet fra dyrket myr til ca. 1,8 tonn CO₂ per dekar og år, totalt ca. 1,3 mill. tonn CO₂. I tillegg til CO₂ er dyrket myr også en viktig kilde til utslipp av lystgass (N₂O). NIBIO har i sin modell for beregning av CO₂-tap fra mineraljord, også tatt med binding eller tap i grasmark. Det årlige tapet fra mineraljord er nå beregnet til 0,14 mill. tonn CO₂.

Siden 1920-tallet har avvirkingen av norsk skog vært lavere enn tilveksten. Det innebærer større opptak enn utslipp av CO₂ i skogen. Beregninger fra Institutt for skog og landskap viser netto opptak av klimagasser i 2011 til 32,4 mill. tonn CO₂. Dette tilsvarer omtrent 60 prosent av de totale klimagassutslippene de siste årene.

6.7 Plantevernmidler

Landbrukets mål for dette område er å redusere avhengigheten av plantevernmidler og å redusere helse- og miljørisikoen ved bruk av plantevernmidler.

Forsvarlig håndtering og bruk av plantevernmidler har betydning både for den enkelte bruker, brukerens nærmiljø og for å unngå rester i mat og fôr. Forhold vedrørende plantevernmidler er regulert i Lov om matproduksjon og mattrygghet mv. (av 19.12.2003 nr. 124) med tilhørende forskrifter. Mattilsynet er ansvarlig godkjenning-myndighet for plantevernmidler i Norge. Det kreves dokumentert at nye midler er like gode eller bedre enn allerede godkjente preparater eller metoder, og det kreves autorisasjon for omsetning og yrkesmessig bruk av plantevernmidler.

Forskrift om plantevernmidler (ikrafttredelse 1.6.2015) setter krav om at det ved yrkesmessig bruk skal føres sprøytejournal, og at det kun skal brukes spredeutstyr som er godkjent ved en funksjonstest. Endring i forhold til forrige forskrift er at det nå skal inn en vurdering knyttet til integrert plantevern og det skal beskrives hvilke alternative behandlinger som er vurdert.

Nedenfor (Tabell 6.8) er forbruket av plantevernmidler i landbruket angitt i mill. kr sammen med omsatt mengde virksomt stoff av plantevernmidler. Tallene for omsatt mengde gjelder salg fra importør til distributør/forhandler, og gir dermed ikke det faktiske salget av det enkelte preparat fra forhandler hvert år. Noe av dette vil dessuten gå til sektorer utenom jordbruket. Mengden av virksomt stoff er ikke direkte sammenlignbar fra ett år til et annet. Det skyldes at det er stadig utskifting av preparater med ulik konsentrasjon og virkningsgrad. Omsetningsstatistikken vil også være preget av endringer i avgiftssystemet.

Total omsetning av virksomt stoff i kilo i 2014 var det høyeste registrerte etter 1999. Omsetningen av yrkespreparater var høyere enn på lenge, mens omsetningen av hobbypreparater ble lavere enn de fire foregående årene.

I 2015 ble det omsatt betydelig lavere mengde virksomt stoff. Dette kan skyldes at enkelte preparater fikk endret/høyere miljøavgift som følge av ny vurdering av preparatene. Dette førte til at det i 2014 ble kjøpt inn preparater for bruk flere år framover. I 2016 er det en økning på nesten 50 tonn virksomt stoff fra 2015.

Tabell 6.8 Forbruk av plantevernmidler i mill. kr, og omsatt mengde av ulike stoffer

	1985	1990	1999	2010	2014	2015	2016
Mill. kr ¹⁾	388,0	362,3	385,2	300,8	377,3	349,8	385,7
<i>Omsatt mengde virksomt stoff, 1 000 kg²⁾</i>							
Ugrasmidler	1 236,2	965,1	448,7	577,7	692,3	467,5	524
Soppmidler	138,4	1 53,0	219,9	87,5	121,9	93,0	109,3
Skadedyrmidler	38,7	19,0	23,8	5,7	6,9	6,3	7,4
Andre midler	116,1	46,4	103,9	65,9	62,2	82,9	57,8
<i>Totalt, 1 000 kg²⁾</i>	<i>1 529,3</i>	<i>1 183,5</i>	<i>796,3</i>	<i>736,8</i>	<i>883,3</i>	<i>649,7</i>	<i>698,5</i>

1) Verdi av plantevernmidler brukt i jordbruket omregnet til faste 2016-kroner

2) Total grossistomsetning

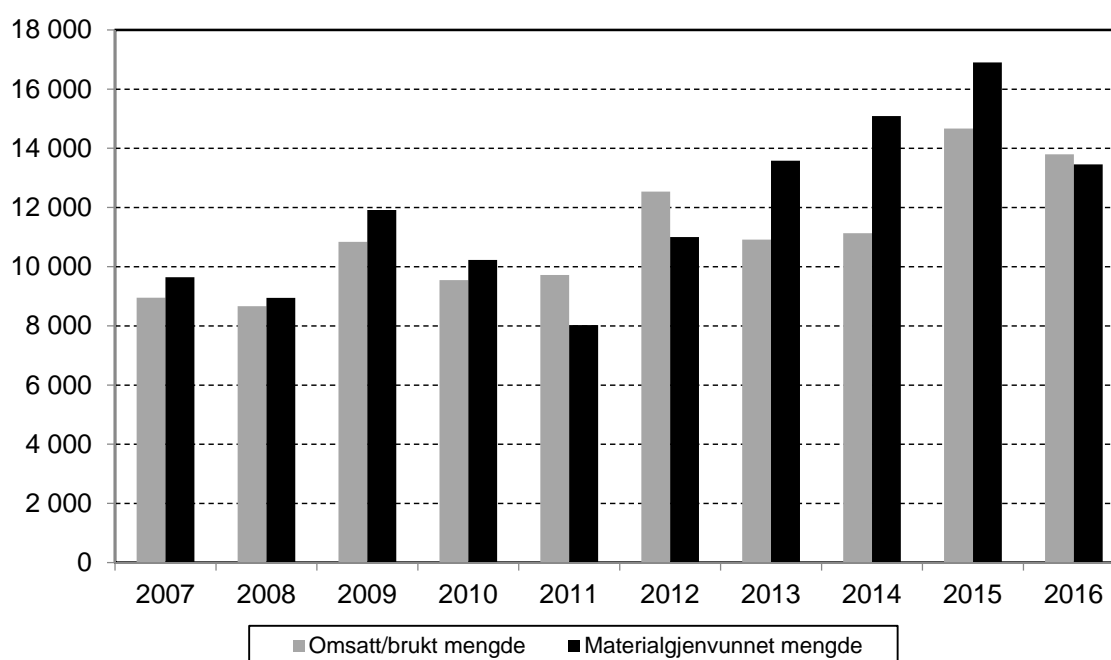
Kilde: Totalkalkylen for jordbruket og Mattilsynets omsetningsstatistikk for plantevernmidler

6.8 Innsamling av landbruksplast

Et nasjonalt mål på dette området er at mengden avfall til gjenvinning skal være om lag 80 prosent, basert på at mengden avfall til gjenvinning skal økes i tråd med det som er et samfunnsøkonomisk og miljømessig fornuftig nivå.

Landbruket er en stor forbruker av ulike plastprodukter. Systemet med returordning av plast finansieres ved at importører og produsenter av plast betaler et emballasjevederlag. Vederlagssatsen økte i 2015 fra kr 1,15 til kr 1,35 per kg. Det kan ventes ytterligere økning for å nå målet om at emballasjevederlaget skal dekke alle kostnader knyttet til innsamling og gjenvinning. Grønt Punkt Norge AS står for innkreving av dette vederlaget. Innsamling av landbruksplast organiseres lokalt av bønder i samarbeid med lokale innsamlere. Det finnes ca. 230 leveringssteder for landbruksplast.

Figur 6.11 viser omsatt/brukt og gjenvunnet landbruksfolie ifølge Grønt Punkt. Dette gjelder folie til rundballer, rundballenett, solfangerfolie, plansilofolie, dekkfolie og plastsekker brukt i jord- og hagebruk. I 2016 ble det brukt 13 795 tonn plastfolie til jord- og hagebruket, og materialgjenvunnet 13 454 tonn. Grønt Punkt forklarer den forholdsvis store forskjellen mellom omsatt og materialgjenvunnet mengde i enkelte år med blant annet lageroppbygging i noen år og lagernedbygging i andre år. For 2016 oppgis det ikke noe lagerendring. I vekten av gjenvunnet mengde inngår også forurensinger, dvs. jord, stein og is. For 2016 er dette beregnet til 1 909 tonn. Over tid vil mengdene som gjenvinnes nærme seg omsatt mengde. Eventuell differanse kan skyldes at plast som ikke egner seg til gjenvinning brukes til produksjon av energi, og at noe plast blir behandlet ulovlig.

Figur 6.11 Fakturert omsatt/brukt og materialgjenvunnet jordbruksfolie 2007–2016. Tonn

Kilde: Grønt Punkt Norge AS

7 Inntekter, økonomiske forhold og levekår

I Innst. 385S (2014–15) sies det at «Komiteen viser til at gode inntektsmuligheter er en forutsetning for økt matproduksjon og at dyktige næringsutøvere, og ikke minst ungdom, skal se på jordbruk som en interessant arbeidsplass for fremtiden. Komiteen mener det er avgjørende at utøverne i landbruket skal kunne ha en inntektsutvikling og sosiale vilkår på linje med andre grupper, slik Stortinget har forutsatt.».

7.1 Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for Totalkalkylens normaliserte regnskaper

Tabell 7.1 viser utviklingen i resultatmålet «Vederlag til arbeid og egenkapital»²⁰ ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskaper. Det er normaliserte regnskaper som legges til grunn i jordbruksforhandlingene.

Tabell 7.1 Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge normaliserte og registrerte regnskaper. Kr/årsverk. Løpende kroner, avrundet

	2002	2005	2010	2014	2015	2016*
Normaliserte regnskaper:						
Nivå	153 600	153 200	241 900	276 000	317 400	336 900
Endring fra foregående år	-2 900	-2 000	29 900	21 000	41 400	19 500
Registrerte regnskaper:						
Nivå	151 400	152 200	232 000	283 100	325 700	364 200
Endring fra foregående år	800	3 000	29 700	30 100	42 600	38 500

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

²⁰ Resultatmålet viser hva som står igjen til arbeid og egenkapital etter at alle inntekter er fratrukket ikke-varige produksjonsmidler, kapitalkostnader og realrentekostnadene på den lånte delen av kapitalen

Hovedårsaker til forskjeller mellom normaliserte og registrerte regnskaper er:

- I normaliserte regnskaper forutsettes et «normalår» med blant annet normalårsavlinger i planteproduksjonen, mens registrerte regnskaper bygger på faktiske registreringer, blant annet for avlinger.
- Andre viktige forskjeller er rentekostnadene hvor det regnes gjennomsnitt av siste tre år i normalisert regnskap.

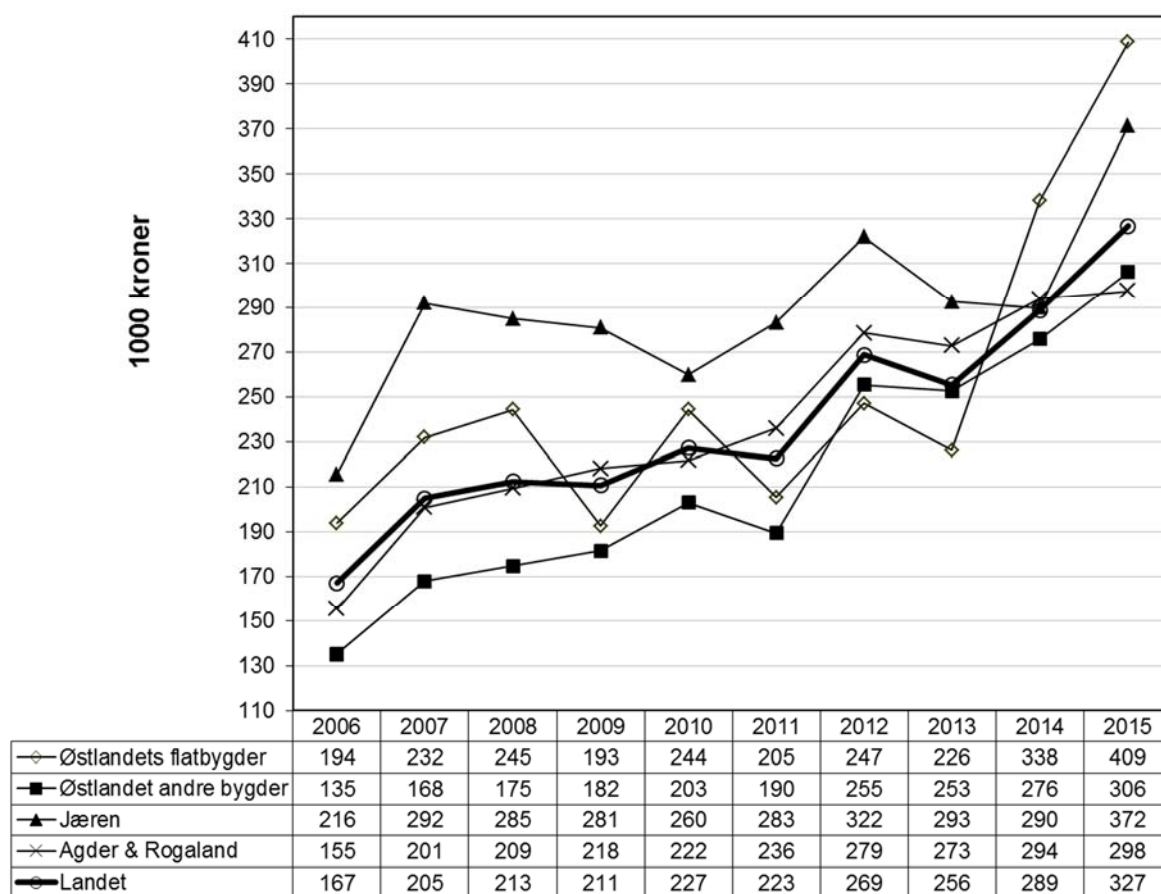
7.2 Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for de enkelte områdene, driftsformene og størrelsesgruppene

Dette kapitlet bygger på Driftsgranskingene som er en regnskapsundersøkelse for 800–900 jordbruksbedrifter der «en vesentlig del av de samlede inntektene til familien kommer fra jordbruket». Driftsgranskingene dekker hele landet og grupperer jordbruksbedriftene etter område, produksjon og størrelsesgrupper.

7.2.1 Inntekt etter område

Figur 7.1a viser utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for jordbruksbedrifter i de sørlige og østlige delene av landet slik det går fram av Driftsgranskingene. I figuren ligger det også inne en linje for hele landet. Resultatet for jordbruksbedrifter i Østlandets «andre bygder» ligger ofte lavest i undersøkelsen. Dette blant annet på grunn av at brukene med best resultat (korn/svin) ligger på flatbygdene, og at de fleste sauebrukene, som har dårligere resultat, ligger i «andre bygder».

De to siste årene har stort sett alle landsdeler hatt framgang i lønnsomheten. Framgangen skyldes blant annet gode vekstvilkår over hele landet, som har gitt økte avlinger av god kvalitet. I tillegg økte produksjonen og produktprisene. I 2013 var lave grovfôravlinger, nedgang i melkepris og nedgang i inntekter fra svinehold hovedårsakene til nedgangen.

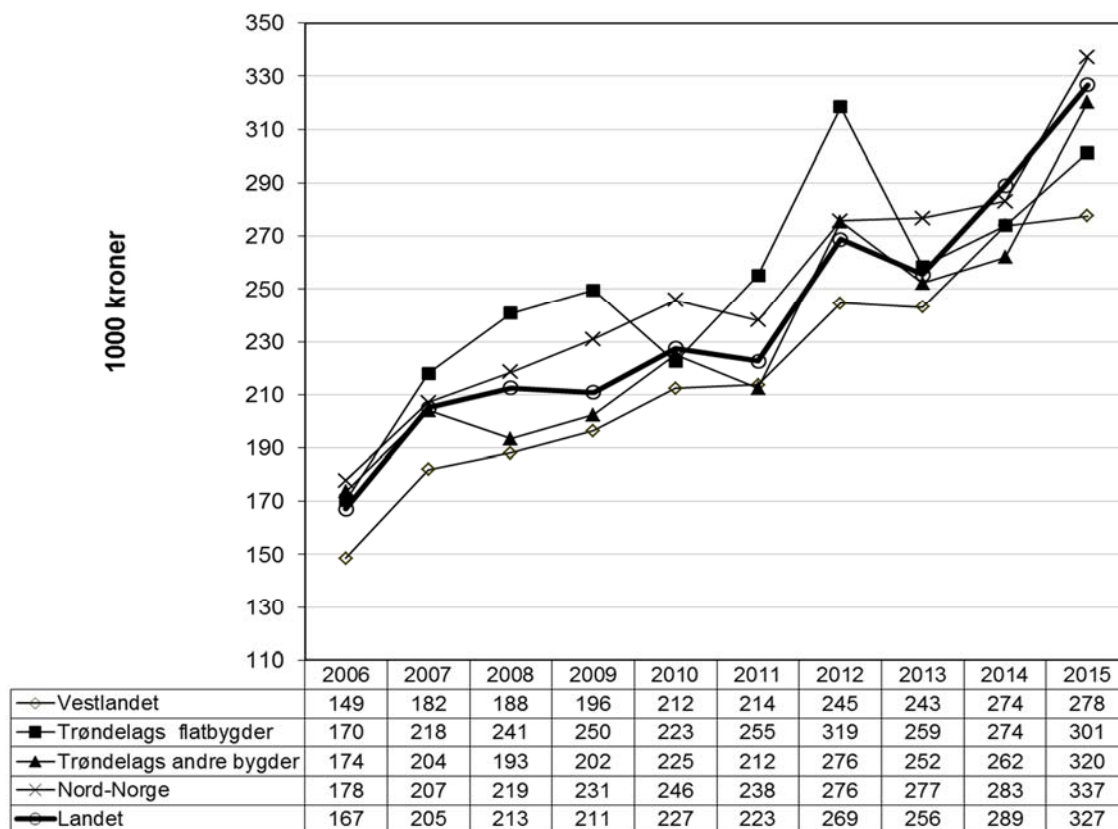

Figur 7.1a Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for områder i det østlige og sørlige Norge. Nominelle 1 000-kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

Figur 7.1b viser utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for jordbruksbedrifter i det vestlig, midtre og nordlige Norge. I likhet med Figur 7.1a har også denne med linje for hele landet. I disse landsdelene dominerer grovførbaserte produksjoner, og variasjonene mellom år er ikke så store. De aller fleste år har jordbruksbedrifter i Trøndelags flatbygder et resultat som ligger godt over landsgjennomsnittet, mens jordbruksbedrifter på Vestlandet hvert år har av de svakeste resultatene i undersøkelsen. Forklaringen på nedgang i 2013 og økning i 2014 og 2015 er den samme som for Figur 7.1a.

RESULTATKONTROLL FOR GJENNOMFØRING AV LANDBRUKSPOLITIKKEN
Budsjettnemnda for jordbruket, 2016

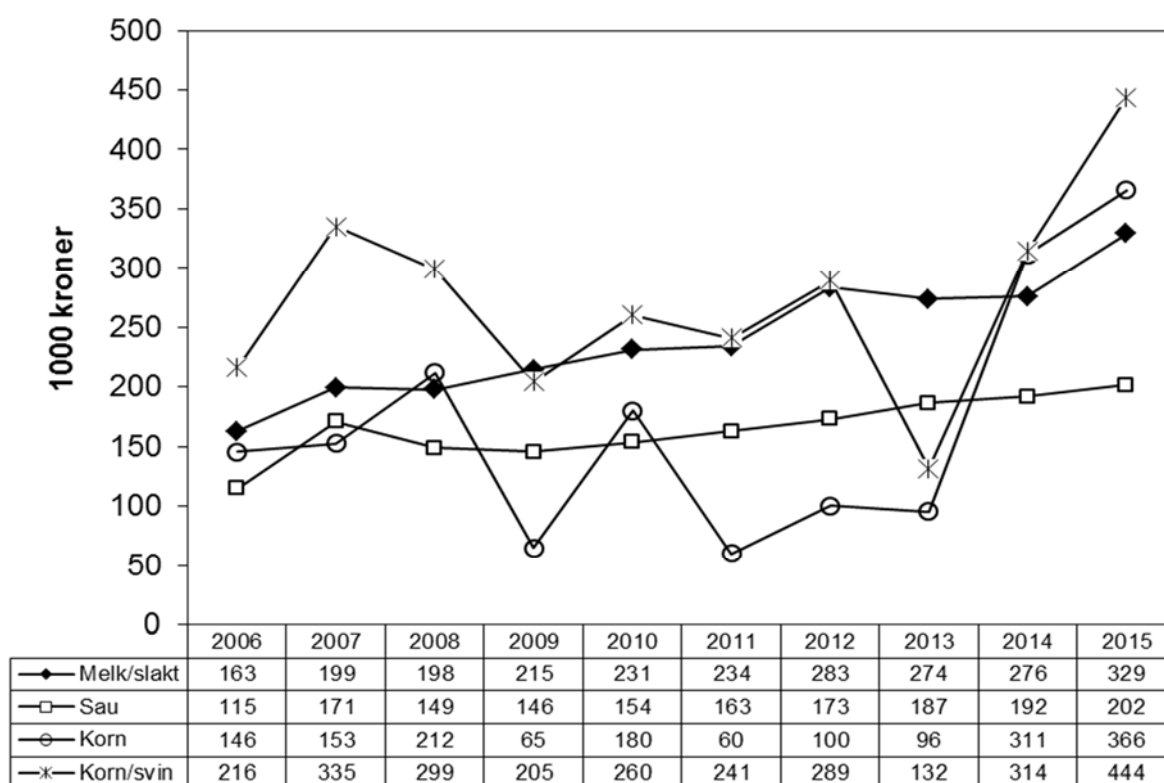
Figur 7.1b Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for områder i Vest-Norge, Midt-Norge og Nord-Norge. Nominelle 1 000-kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

7.2.2 Inntekt etter produksjon

Figur 7.2 viser utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital siste 10 år for en del utvalgte driftsformer i Driftsgranskingene. Driftsformer med korn varierer mye med de meteorologiske forholdene, mens grovfôrbaserte produksjoner har mye mindre variasjoner.

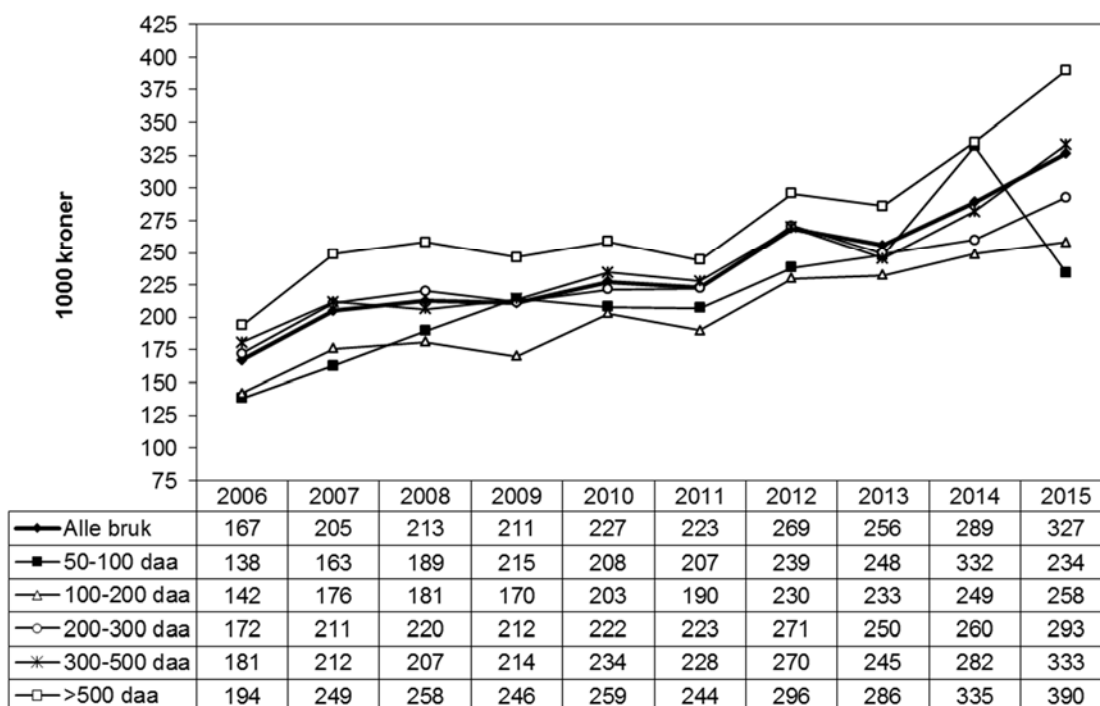
Figur 7.2 Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for utvalgte produksjoner.
Nominelle 1 000 kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

7.2.3 Inntekt etter bruksstørrelse

Figur 7.3 viser endringen fra år til år i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for forskjellige arealgrupper i Driftsgranskingene.

Gruppene over 300 dekar har større årlig variasjon enn de mindre brukene, noe som blant annet skyldes at store bruk i gjennomsnitt har stort kornareal. Årsvariasjonen på inntektskurven for gruppene over 300 dekar har ganske godt samsvar med årsvariasjonen i kornavlingene. Gruppen med 50-100 dekar hadde en markant nedgang i resultat i 2015. I denne gruppen er det en stor andel gårdsbruk med fruktproduksjon, og 2015 var et spesielt dårlig fruktår på Vestlandet.

Figur 7.3 Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for arealgrupper. Nominelle 1 000 kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

7.3 Alminnelig inntekt

Alminnelig inntekt omfatter alle skattepliktige inntekter, der de viktigste er lønn, pensjoner, overskudd fra næringsvirksomhet, renteinntekter og andre kapitalinntekter. Fra summen av inntekter trekkes alle fradrag, blant annet minstefradrag (kun i lønnsinntekt), fagforeningskontingent, premie til egen pensjonsforsikring, renteutgifter og jordbruksfradrag.

Tabell 7.2 til Tabell 7.8 viser utviklingen i alminnelig inntekt fordelt etter jordbruksareal, brukers alder, kornareal, antall melkekyr og antall sauer. Tabell 7.2 og Tabell 7.3 har samme innhold, men den ene viser tall kun for bruker og den andre tall for bruker med eventuell ektefelle/samboer. Det samme gjelder Tabell 7.4 og Tabell 7.5. Tabell 7.6 til Tabell 7.8 (som viser alminnelig inntekt inndelt etter kornareal, antall melkekyr og antall sauer) viser totaltall for bruker og eventuell ektefelle/samboer.

Det var 73 prosent av brukerne som hadde ektefelle/samboer i 1995, og fra og med 2008 har andelen vært ca. 77 prosent. Det blir derfor inntektene for ektefellene/samboerne til denne andelen som regnes med i statistikken sammen med inntektene til det totale antall brukere. Det er ikke tatt hensyn til hvorfra ektefellene henter sin inntekt. Fylkesvis fordeling av alminnelig inntekt vises på <http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>.

Legg merke til at det kan være flere produksjoner på samme jordbruksbedrift i grupperingene i tabellene. Brukene i den største arealgruppa har hele tiden hatt størst alminnelig inntekt.

Fra 2014 til 2015 har alminnelig inntekt økt med henholdsvis ca. 10 og 9 prosent for bruker og for bruker og ektefelle/samboer.

Tabell 7.2 Alminnelig inntekt for bruker fordelt etter jordbruksareal. 1 000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2010	2014	2015
0– 99	136,7	155,0	195,2	292,4	366,1	396,6
100–199	166,1	176,8	208,8	282,1	353,5	372,4
200–299	190,1	205,4	222,0	277,7	337,3	375,3
300–499	209,0	249,3	259,4	300,1	345,2	387,4
> 500	274,9	348,1	473,2	372,3	456,6	559,4
Alle	154,2	174,3	214,5	293,2	362,1	399,3

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.3 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter jordbruksareal. 1 000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2010	2014	2015
0– 99	195,8	222,4	291,9	473,1	589,3	633,4
100–199	240,8	259,2	314,0	462,2	573,5	607,6
200–299	281,8	303,5	337,7	464,3	567,9	620,8
300–499	303,1	357,9	396,4	502,8	581,2	645,3
>500	385,8	488,7	628,6	604,4	736,9	877,6
Alle	222,6	252,6	321,0	481,5	592,6	647,7

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.4 viser alminnelig inntekt etter brukers alder. For både bruker og bruker med ektefelle/samboer har hovedtendensen vært at de over 70 år har lavest alminnelig inntekt.

Tabell 7.4 Alminnelig inntekt for bruker fordelt etter brukers alder¹⁾. 1 000 kr

Aldersgruppe	1992	1995	1999	2010	2014	2015
< 39	144,1	164,9	190,6	260,7	284,6	314,1
40–49	171,6	195,1	235,6	317,5	375,9	413,9
50–59	164,6	187,8	234,1	311,4	386,7	422,7
60–65	153,6	159,8	203,9	278,2	389,7	447,5
66–69	130,7	130,9	164,7	254,2	369,6	411,7
> 70	101,2	112,7	147,0	218,8	317,9	328,8

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.5 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter brukers alder¹⁾. 1 000 kr

Aldersgruppe	1992	1995	1999	2010	2014	2015
< 39	195,4	220,0	272,2	416,0	462,1	501,3
40–49	263,7	294,8	359,5	521,7	632,9	692,2
50–59	243,1	284,5	357,8	520,5	638,5	696,6
60–65	216,7	229,8	306,9	461,4	631,2	706,8
66–69	176,1	181,3	246,8	414,1	566,5	633,0
> 70	127,3	145,4	189,5	328,4	474,8	490,7

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.6 viser alminnelig inntekt for bruker med eventuell ektefelle/samboer i forhold til kornareal. Også her ser vi at trenden er økt alminnelig inntekt med økt areal. Alle størrelsesgrupper hadde økning i alminnelig inntekt fra 2014 til 2015.

Tabell 7.6 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter kornareal¹⁾. 1 000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2010	2014	2015
1–99	219,3	255,1	338,1	516,3	637,7	665,2
100–199	239,5	297,5	379,6	548,2	681,0	712,0
200–299	282,5	337,5	453,9	564,9	692,3	775,1
300–499	312,4	402,4	485,6	618,1	761,5	885,5
> 500	407,4	574,9	561,4	707,6	910,3	1 117,2

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.7 viser hvordan alminnelig inntekt varierer med antall melkekyr. I hele perioden øker alminnelig inntekt for bruker og ektefelle/samboer med antall kyr.

Tabell 7.7 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter antall melkekyr¹⁾. 1 000 kr

Besetningsstørrelse	1992	1995	1999	2010	2014	2015
1–9	218,7	228,8	279,2	349,1	438,0	464,4
10–19	271,3	275,6	307,4	402,4	473,4	519,3
20–39	330,4	350,3	366,2	465,1	515,7	606,2
>40	380,7	399,3	424,0	569,4	539,1	617,8

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015. Bøndernes inntekt og formue

Tabell 7.8 viser alminnelig inntekt for bruker med eventuell ektefelle/samboer på bruk med sau, gruppert etter besetningsstørrelse. I alle år har brukene med mer enn 200 sauer hatt høyest alminnelig inntekt. På sauebrukene ser vi ikke en så klar tendens til at økende besetningsstørrelse gir økende alminnelig inntekt.

Tabell 7.8 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter antall sauer per 1. juni¹⁾. 1 000 kr

Besetningsstørrelse	1992	1995	1999	2010	2014	2015
1–49	200,9	217,1	283,7	449,0	550,4	595,2
50–99	224,2	231,9	291,1	442,0	536,8	574,1
100–199	212,7	231,6	288,9	438,7	544,6	584,4
>200	237,5	241,2	342,5	504,0	677,4	719,2

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015. Bøndernes inntekt og formue

I Tabell 7.9 har vi delt den alminnelige inntekten i intervaller. Tabellen viser hvor stor andel av henholdsvis bruker og bruker pluss eventuell ektefelle/samboer som ut fra skatteligningen 2015 havnet i de ulike intervallene. Brukere som har alminnelig inntekt over kr 300 000 utgjør 52,5 prosent i 2015, mot 48,5 prosent i 2014.

Tabell 7.9 Andel brukere og brukere pluss evt. ektefelle/samboer fordelt etter alminnelig inntekt, prosent, 2015

Alminnelig inntekt i 1 000 kroner	Uten eller negativ	1– 100	100– 200	200– 300	300– 400	400– 500	500– 750	Over 750
Kun bruker	5,4	9,1	15,4	17,6	16,9	12,6	14,0	9,0
Bruker og evt. ektefelle/samboer	2,9	3,6	6,6	8,9	11,2	11,6	26,3	28,9

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015. Bøndernes inntekt og formue. Levekår

7.4 Levekår

7.4.1 Næringsinntekt og jordbruksfradrag

I Prop.1S (2015–2016) sies det at «*Regjeringa vil styrkje bruk som har ressursgrunnlag til å vere heiltidsbruk.*»

Tabell 7.10 nedenfor viser den relative betydningen av inntekt fra jordbruket. Grunnlaget er selvangivelsesdata og post 2.7.1 i selvangivelsen: Næringsinntekter ifølge næringsoppgave i jordbruk, gartneri mv. Den sammenlignes med bruttoinntekten for bruker og ektefelle/samboer. Bruttoinntekt er lønnsinntekter, næringsinntekter, pensjoner og kapitalinntekter. Tabell 7.10 til Tabell 7.14 inkluderer også jordbruksbedrifter under 5 dekar.

Av bruk med selvangivelsesdata var 27,8 prosent uten positiv næringsinntekt fra jordbruket i selvangivelsen i 2015. Totalt for landet henter 19,6 prosent av alle brukere over halvparten av bruttoinntekta fra næringsinntekt i jordbruket. I 1999 var tilsvarende andel 35 prosent.

Tabell 7.10 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt¹⁾. Tall for bruker og ektefelle/samboer. Prosentandel fylkesvis 2015, og landstall 2014, 2010 og 1999

	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	<10	10–49	50–89	>90	>50
Østfold	2 135	26,6	24,7	32,4	13,7	2,7	16,4
Akershus/Oslo	2 059	28,3	25,4	34,8	10,2	1,3	11,5
Hedmark	3 160	27,3	18,8	34,1	16,0	3,8	19,8
Oppland	4 366	27,2	18,2	32,5	17,1	4,9	22,0
Buskerud	2 148	27,7	25,2	34,5	10,8	1,8	12,6
Vestfold	1 385	30,6	22,6	30,0	13,8	3,0	16,8
Telemark	1 385	40,6	25,3	25,1	7,4	1,5	8,9
Aust-Agder	658	38,3	21,3	26,1	12,3	2,0	14,3
Vest-Agder	1 030	39,6	19,9	26,2	11,3	3,0	14,3
Rogaland	4 015	19,1	19,6	35,8	19,2	6,4	25,6
Hordaland	2 983	36,7	25,9	26,2	8,4	2,8	11,2
Sogn og Fjordane	2 839	25,1	20,6	37,2	13,1	3,9	17,0
Møre og Romsdal	2 503	30,6	17,9	30,8	15,7	5,1	20,8
Sør-Trøndelag	2 756	29,8	15,3	31,5	18,7	4,7	23,4
Nord-Trøndelag	2 955	23,3	18,6	30,9	20,9	6,3	27,2
Nordland	2 041	21,7	14,5	34,0	21,1	8,8	29,9
Troms	890	22,5	14,9	37,1	16,3	9,2	25,5
Finnmark	292	31,2	16,4	28,4	15,1	8,9	24,0
<i>Hele landet, 2015</i>	<i>39 600</i>	<i>27,8</i>	<i>20,3</i>	<i>32,3</i>	<i>15,2</i>	<i>4,4</i>	<i>19,6</i>
<i>Hele landet, 2014</i>	<i>40 557</i>	<i>26,9</i>	<i>21,0</i>	<i>33,2</i>	<i>14,7</i>	<i>4,2</i>	<i>18,9</i>
<i>Hele landet, 2010</i>	<i>43 615</i>	<i>23,8</i>	<i>20,8</i>	<i>33,1</i>	<i>17,2</i>	<i>5,1</i>	<i>22,3</i>
<i>Hele landet, 1999</i>	<i>69 910</i>	<i>26,4</i>	<i>14,2</i>	<i>24,3</i>	<i>20,9</i>	<i>14,1</i>	<i>35,0</i>

1) Sum lønnsinntekt, næringsinntekt, pensjoner og kapitalinntekt

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015

Tabell 7.11 viser tilsvarende fordeling ut i fra jordbruksareal i drift. I størrelsesgruppen fra 5 til 49 dekar er 56,7 prosent av brukerne uten næringsinntekt, og bare 4,0 prosent av brukerne henter mer enn 50 prosent av bruttoinntekten fra jordbruket. Med unntak av den minste gruppen øker andelen brukere som henter mer enn 50 prosent av bruttoinntekten fra jordbruket, med økende bruksstørrelse.

På landsbasis er det 4,4 prosent av brukene som henter mer enn 90 prosent av inntekta fra jordbruket i 2015, og det er en nedgang fra 14 prosent i 1999.

Tabell 7.11 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt¹⁾. Tall for bruker og ektefelle/samboer. Prosentandel for ulike arealgrupper. 2015

Arealgruppe, dekar	Antall Brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	<10	10–49	50–89	>90	>50
< 5	1 003	27,5	15,8	30,6	20,5	5,6	26,1
5–49	3 962	56,7	25,2	14,1	3,0	1,0	4,0
50–99	7 059	47,9	28,7	19,1	3,3	1,0	4,3
100–199	11 098	29,3	25,6	33,0	9,4	2,7	12,1
200–299	6 885	15,5	17,0	42,8	18,7	6,0	24,7
300–499	6 037	9,5	10,5	42,0	29,4	8,6	38,0
>500	3 556	6,4	5,8	40,0	38,4	9,5	47,9
<i>Alle</i>	<i>39 600</i>	<i>27,8</i>	<i>20,3</i>	<i>32,3</i>	<i>15,2</i>	<i>4,4</i>	<i>19,6</i>

1) Sum lønnsinntekt, næringsinntekt, pensjoner og kapitalinntekt

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015

Tabell 7.12 viser en tilsvarende fordeling etter alder på bruker. Med unntak av de over 70 år, hvor bare 3,5 prosent henter mer enn 50 prosent av inntekten fra jordbruket, er det ikke store forskjeller mellom aldersgruppene. Vedlikehold og avskrivninger vil påvirke næringsinntekten. Det er derfor ikke urimelig at de yngste i etableringsfasen og de eldste der en del har trappet ned drifta, vil ha flere brukere uten positiv næringsinntekt.

Tabell 7.12 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt¹⁾. Tall for bruker og ektefelle/samboer. prosentandel for ulike aldersgrupper. 2015

Alders-Gruppe	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	0–10	10–49	50–90	>90	>50
< 30	1 318	35,2	13,7	28,1	15,3	7,6	22,9
30–39	5 282	30,6	17,7	30,8	15,4	5,5	20,9
40–49	10 580	26,4	20,3	31,6	16,2	5,4	21,6
50–59	11 929	25,3	20,4	32,2	17,4	4,7	22,1
60–69	8 122	27,7	21,6	34,2	13,9	2,6	16,5
> 70	2 369	37,0	24,5	35,0	3,5	0,0	3,5
<i>Alle</i>	<i>39 600</i>	<i>27,8</i>	<i>20,3</i>	<i>32,3</i>	<i>15,2</i>	<i>4,4</i>	<i>19,6</i>

1) Sum lønnsinntekt, næringsinntekt, pensjoner og kapitalinntekt

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Skattestatistikk 2015

St.meld. nr. 19 (1999–2000) gikk inn for å «bruke skatt i inntektspolitikken i jordbruket, innføre fradrag i positiv næringsinntekt i jordbruket som kompensasjon for reduserte målpriser.» Det generelle fradraget er på 63 500 kr. Det gis ytterligere fradrag på 38 prosent beregnet av den delen av næringsinntekt i jord- og hagebruk som ligger mellom 63 500 og 334 290 kr, slik at maksimalt fradrag i 2015 blir 166 400 kr. Maksimalt jordbruksfradrag kan gi opp til 46 592 kr i spart skatt.

Fradraget gjelder for beregning av alminnelig inntekt og har ingen virkning på personinntekten.

Tabell 7.13 viser omfanget av brukere som vil kunne benytte fradraget. Grunnlaget for fradraget vil i tillegg til det som føres i næringsoppgaven, også inkludere sykepenger fra jordbruket. Det blir et tillegg til næringsinntekten i tabellen, men forskjellen blir liten.

Av tabellen går det fram at 25,6 prosent av jordbruksbedriftene hadde inntekt på mer enn 334 290 kr fra jordbruket i næringsoppgaven i 2015, og dermed lå an til å utnytte jordbruksfradraget maksimalt etter reglene for 2015.

Tabell 7.13 Inntektsposisjon i forhold til jordbruksfradraget. Tall for bruker og ektefelle/ samboer inndelt etter næringsinntekt per bedrift, fylkesvis, 2015

	Antall Brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1 – 63 500	63 501– 199 999	200 000 – 334 289	334 290 og mer
Østfold	2 135	26,6	15,3	23,2	8,8	26,2
Akershus/Oslo	2 059	28,3	15,4	23,6	10,1	22,6
Hedmark	3 160	27,3	15,2	19,3	10,3	27,9
Oppland	4 366	27,2	14,6	21,3	11,5	25,4
Buskerud	2 148	27,7	18,1	25,3	10,7	18,2
Vestfold	1 385	30,6	15,7	20,4	8,3	25,1
Telemark	1 385	40,6	21,8	17,8	8,4	11,4
Aust-Agder	658	38,3	18,5	16,6	8,2	18,4
Vest-Agder	1 030	39,6	17,1	15,9	8,9	18,4
Rogaland	4 015	19,1	14,0	21,0	10,7	35,2
Hordaland	2 983	36,7	21,9	19,1	9,1	13,2
Sogn og Fjordane	2 839	25,1	17,8	23,5	12,7	21,0
Møre og Romsdal	2 503	30,6	14,7	18,9	10,3	25,5
Sør-Trøndelag	2 756	29,8	12,8	17,6	10,0	29,8
Nord-Trøndelag	2 955	23,3	14,0	18,5	10,1	34,1
Nordland	2 041	21,7	12,8	19,5	11,4	34,7
Troms	890	22,5	13,5	21,8	12,8	29,4
Finnmark	292	31,2	18,2	11,6	7,9	31,2
<i>Hele landet</i>		<i>27,8</i>	<i>15,8</i>	<i>20,4</i>	<i>10,3</i>	<i>25,6</i>
<i>Antall</i>	<i>39 600</i>	<i>11 023</i>	<i>6 255</i>	<i>8 078</i>	<i>4 093</i>	<i>10 151</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2015

Tabell 7.14 viser tilsvarende etter størrelsesgrupper. Vi ser at andelen som vil kunne utnytte maksimalt fradrag (dvs. at de har inntekt på minimum 334 290 kr) øker med økende bruksstørrelse over 50 dekar.

Tabell 7.14 Inntektsposisjon i forhold til jordbruksfradraget. Tall for bruker og ektefelle/ samboer inndelt etter inntektsnivå fra jordbruket og arealgruppe. 2015

Arealgruppe, Dekar	Antall brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1– 63 500	63 501– 199 999	200 000– 334 289	334 290 og over
< 5	1 003	27,5	13,9	15,3	7,8	35,6
5– 49	3 962	56,7	23,6	11,4	3,7	4,6
50– 99	7 059	47,9	25,8	17,5	4,5	4,3
100–199	11 098	29,3	19,6	27,0	10,5	13,5
200–299	6 885	15,5	10,8	26,3	15,3	32,1
300–499	6 037	9,5	5,7	17,6	15,8	51,4
> 500	3 556	6,4	2,5	10,3	10,8	70,1
<i>Alle</i>	<i>39 600</i>	<i>27,8</i>	<i>15,8</i>	<i>20,4</i>	<i>10,3</i>	<i>25,6</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2015

7.4.2 Helse og arbeidsmiljø

Arbeidstilsynet har registrert fire dødsulykker i landbruket i 2016. Dette er vesentlig færre enn i treårsperioden før, da det var et snitt på åtte arbeidsskadedødsfall per år. Tre av de fire omkomne i landbruket i 2016 omkom i leirraset i Sørumsund i november.

Fra 2014 er den tidligere Landbrukets HMS-tjeneste (LHMS) blitt en del av Norsk Landbruksrådgivning (NLR). De oppgir medlemstallet per 31.12.2016 til totalt 9 669 medlemmer, herav 7 046 hovedmedlemmer (foretak) og 2 623 tilleggsmedlemmer. Sammenlignet med tilsvarende tall for utgangen av 2014 er det en nedgang på 273 hovedmedlemmer, 84 færre tilleggsmedlemmer, totalt 357 færre medlemmer. Det er tidligere opplyst at det alltid er en del bevegelse i medlemstallet rundt nyttår. Medlemstallet må også vurderes ut i fra nedgangen i antall landbruksforetak, og at det ikke er krav om bedriftshelsetjeneste i landbruket.

Ved siden av å få bistand til kartlegging av arbeidsmiljø og hjelp med arbeidsmiljøspørsmål på gården, blir medlemmene i LHMS / NLR-HMS innkalt til en helseundersøkelse ca. hvert tredje år. I forbindelse med helseundersøkelsen har medlemmene svart på et spørreskjema om miljø og helse. Svarene har Arbeidsmedisinsk avdeling ved St. Olavs Hospital i Trondheim brukt som grunnlag for årlige rapporter «Arbeidsmiljø og helse hos bønder» fram til og med 2014.

Norsk Landbruksrådgivning har gjennomført betydelig og krevende endringer i organisasjonen de siste par årene. Med bakgrunn i dette er det ikke foretatt spørreundersøkelse, og dermed heller ikke laget rapport for 2015. NLR opplyser at både helseundersøkelsene og spørreundersøkelse ønskes videreført for kommende år. Utforming og spørsmålsstilling i spørreundersøkelsen vil bli vurdert.

Resten av dette kapitlet er basert på «Arbeidsmiljø og helse hos bønder i 2014» og er det samme som sto i Resultatkontrollen 2016.

I 2014 møtte 2 644 medlemmer fram til helseundersøkelse hos en bedriftshelsetjeneste tilsluttet NLR-HMS, og som i den sammenheng svarte på spørsmål i spørreskjemaet om miljø og helse. Antall som har svart på det enkelte spørsmål varierer noe.

Gårdbrukerne har vurdert standard på driftsbygninger, maskinpark og orden og renhold med henholdsvis 94,5, 98,4 og 98,3 prosent som god eller middels god. Blant deltakerne i helseundersøkelsen i 2014 som hadde opplysning om region og medlemstype var 1 988 gårdbrukere og 169 avløserne. 79 prosent av de som svarte på spørsmålet «Hvordan er helsa di for tida?» vurderte egen helse som god eller svært god. Dette er 2 prosentpoeng mer enn året før. Men samtidig er det til sammen søkt behandling for muskel og skjelettplager 914 ganger som hadde sammenheng med arbeid i landbruket.

Videre oppgis 645 tilfeller av hudplager og/eller luftsvogsplager som hadde sammenheng med arbeid i landbruket. Rapporten sier at det er litt bemerkelsesverdig at mer enn hver fjerde gårdbruker har hørselsskade grad II eller III. Det er fortsatt nødvendig med fokus på systematisk forebygging av hørselsskader. 2 517 medlemmer hadde fått foretatt lungefunksjonsundersøkelse. Den viser at gårdbrukerne har dårligere lungefunksjon enn normaltallene.

6 prosent av gårdbrukerne og 9 prosent av avløserne oppgir at de i løpet av det siste året har hatt en skade som har medført problemer med å utføre arbeidet. 73 prosent av gårdbrukerne og 66 prosent av avløserne har vært sykemeldt det siste året. Ca. 47 prosent av dette sykefraværet hadde sammenheng med arbeid i landbruket. Alle gårdbrukerne rapporterte at de i løpet av det siste året hadde gjort arbeidsmiljøforberedende tiltak på gården.

Tabell 7.15 viser resultatene om hvordan bøndene opplever hverdagen.

Tabell 7.15 Utsagn om egen arbeidssituasjon. Helt eller delvis enig i følgende utsagn. Prosent

Påstand	2006	2008	2010	2012	2013	2014
Jeg har et variert og interessant arbeid	98	99	98	99	99	99
Å være min egen herre betyr mye for meg	94	94	94	94	95	95
Arbeidet gir meg liten eller ingen utfordring/ utvikling	17	16	16	13	14	15
Skriftlig dokumentasjon er nødvendig for å forbedre og kvalitetssikre drifta	81	76	79	79	79	80
Papir og formaliteter dreper arbeidslysten	66	65	66	69	68	66
Jeg savner ferie og fritid	61	63	61	59	59	54
Jeg har god tilgang til avløsning for ferie og fritid	69	62	68	68	68	68
Dagens rammebetingelser gjør videre drift av gården umulig	28	29	32	30	29	26
Jeg ser positivt på muligheter for utvikling og videre drift av gården	81	84	86	87	86	87
Arbeidet som bonde gjør meg ensom	48	43	45	40	41	39
Det betyr mer at noen overtar, ikke hvem	70	68	70	68	70	71
Jeg er i tvil om noen av i familien vil drive gården videre	50	44	50	50	48	47

Kilde: Norsk Landbruksrådgivning

For de fleste av forholdene i tabellen over er det små forskjeller fra 2006 til 2014. Størst endring er det på påstanden «Arbeidet som bonde gjør meg ensom.» Her er det en

nedgang på 9 prosentpoeng fra 2006. Også påstandene «Jeg savner ferie og fritid» og «Jeg ser positivt på muligheter for utvikling og videre drift av gården» har positiv utvikling med henholdsvis 7 og 6 prosentpoeng fra 2006 til 2014. Svakheten med denne undersøkelsen er at det er usikkert hvor representativ den er for norske bønder, i og med at utvalget er trukket fra medlemmene i NLR-HMS.

7.4.3 Velferd og avløsning

Undersøkelsen fra Landbrukshelsen viste at mange savnet ferie og fritid. Avløsertilskudd skal sikre husdyr-, plante- og honningprodusenter avløsning ved sykdom, svangerskap, fødsel med videre²¹. Husdyrprodusenter kan gis tilskudd hele året, mens plante- og honningprodusenter kan få tilskudd for perioden 15. april til 1. oktober etter nærmere regler. Det kan også gis tilskudd til avløsning ved ferie og fritid. Formålet er å hjelpe husdyrbrukere til ferie, ordnet fritid og avlastning i onnetider ved å bidra til finansiering av leid arbeid.

Landbruksvikarordningen skal avløse bøndene ved sykdom og krisesituasjoner. I 2015 var det 17 kommuner som var uten landbruksvikar, men de fleste av disse har ingen eller svært få foretak med husdyrproduksjon. Det er derfor mindre behov for landbruksvikar i disse kommunene. Landbruksdirektoratet har i 2015 fordelt 240 årsverk til landbruksvikarstillinger på fylkene, og videre har fylkene fordelt disse videre på de ulike avløserlagene. Landbruksdirektoratet betaler ut 270 200 kr i tilskudd per årsverk. Tabell 7.16 viser utbredelse og omfang av landbruks-vikarordningen.

Tabell 7.16 Landbruksvikarordningen, omfang og finansiering

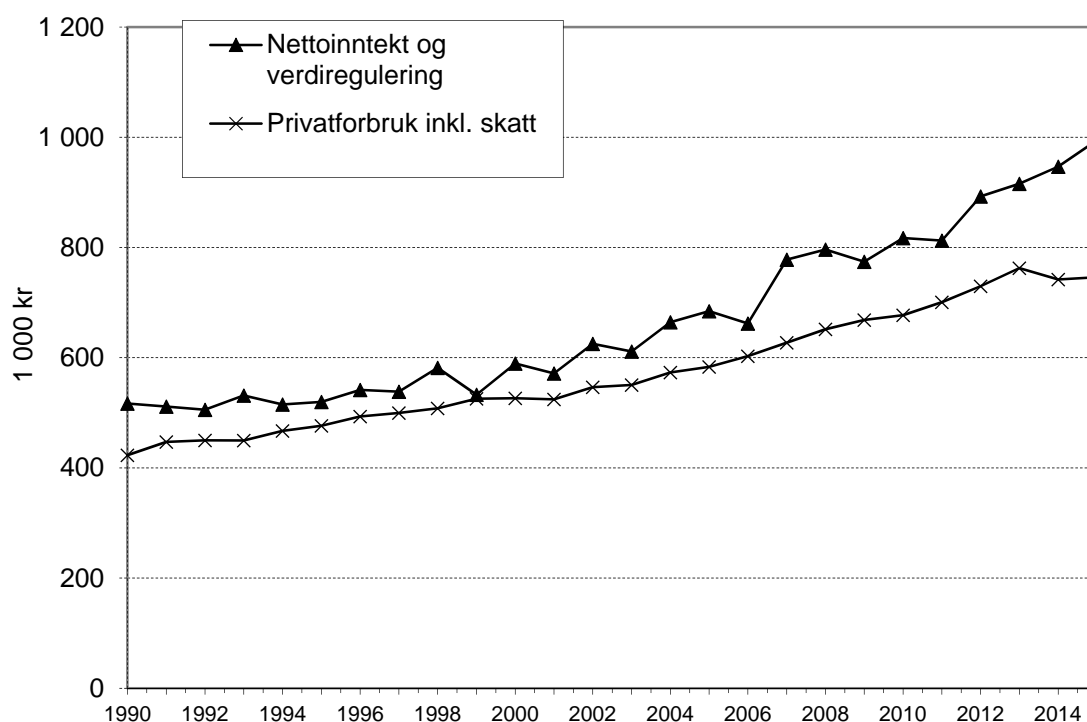
	1999	2009	2010	2014	2015
Antall med i ordningen:					
Kommuner	284	398	400	406	411
Jordbruksbedrifter	5 655	2 494	2 663	2 553	2 438
Finansiering mill. kr:					
Stat	18	60	60	65	61
Kommuner	36	0	0	0	0
Brukere:	41				
Betaling for sykdomsavløsning	17		47	44	39
Betaling for annen avløsning	8		18	22	25
Finansiering i alt	97	112	115	131	125

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Landbruksdirektoratet

²¹ Landbruks- og matdepartementet (LMD) fastsatte 19. desember 2014 ny «forskrift om tilskot til avløsning ved sykdom og fødsel mv.». Forskriften trådte i kraft 1. januar 2015

7.5 Utvikling i egenkapital, gjeld, inntekt og forbruk

Figur 7.4 nedenfor viser endring i jordbruksfamiliens samlede inntekt og privatforbruk etter år 1990. Tallene er hentet fra Driftsgranskingene og er representative bare for hushold «der en vesentlig del av de samlede inntektene til familien kommer fra jordbruket». Driftsgranskingene har ikke tall for hele husholdet, men for «familien», det vil si bruker og eventuell partner og deres barn under 17 år. Som Figur 7.4 viser har privatforbruket hele tiden vært lavere enn inntektene. Fra 2013 til 2015 har privatforbruket gått noe ned. Høye inntekter i gode avlingsår vil ofte bli brukt til å styrke egenkapitalen. Utskifting av bruk i driftsgranskingene vil bidra til variasjon i slike serier. (Utskiftingene er på ca. 10 % per år.)

Figur 7.4 Utvikling i nettoinntekt og privatforbruk i gjennomsnitt for brukerfamilien. 2015-kroner. 1 000 kr

Kilde: NIBIO. Driftsgranskingene

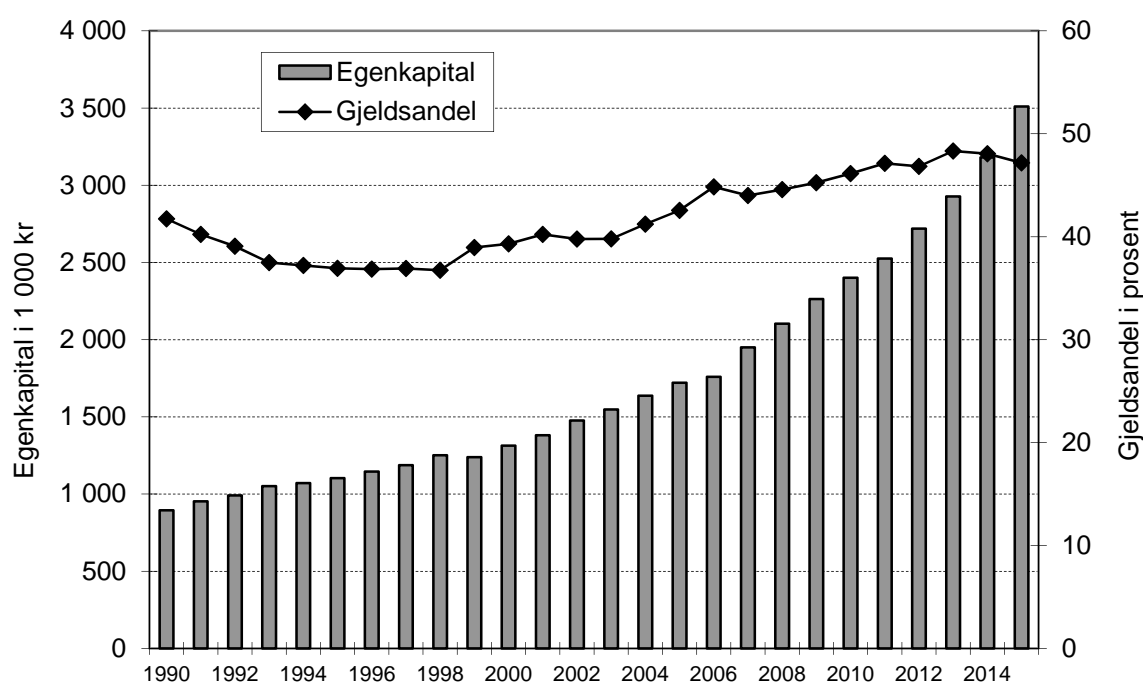
«Nettoinntekt og verdiregulering» er nettoinntekt og skattefrie inntekter, dvs. driftsoverskudd fra jordbruk, skogbruk og eventuelle andre næringer, lønnsinntekter, aksjeutbytte, sykepenger, pensjoner, renter og en innsatt verdi for familiens arbeid på nyanlegg. Fra dette trekkes gjeldsrenter og kårytelser. Skattefrie inntekter kan være barnetrygd og andre skattefrie trygdeytelser, mottatt arv eller gave, pengegevinster, visse former for forsikringsutbetalinger og noen erstatninger.

«Privatforbruket inklusiv skatt» er vanlig forbruk, avskrivninger på private eiendeler (inkludert bolig) og skatt betalt i året (forskuddsskatt, forskuddstrekk og restskatt minus tilbakebetalt skatt).

Figur 7.5 viser utvikling i gjeldsandel og egenkapital i jordbruket etter 1990. Gjeldsandel er familiens totale gjeld, dvs. både langsiktig og kortsiktig gjeld, sett i forhold til totalkapitalen. Gjeldsandelen var 47 prosent i 2015. Totalkapitalen består av alle eiendeler, dvs. både bankinnskudd, verdipapirer og krav, i tillegg til eiendeler i både landbruk, evt. andre næringer og privat.

«Egenkapitalen» viser differansen mellom bokført verdi av familiens samlede eiendeler og familiens totale gjeld. I 2015 er 84 prosent av gjelda langsiktig.

Utviklingen etter 1990, viser at egenkapitalen på driftsgranskingsbrukene har økt, også i verdifaste kroner. Gjelda har økt noe mer enn totalkapitalen, noe som gjør at gjeldsandelen har økt i perioden, selv om det har vært en liten nedgang de siste to årene. Lånt kapital og rentekostnader er også behandlet i kapittel 8.4 og utviklingen i en del innsatsfaktorer inklusive rentekostnader på lånt kapital og i produksjonsinntektene er vist i figur 8.5 i kapittel 8.6.

Figur 7.5 Utvikling i gjeldsgrad og egenkapital i 1 000 kr. 2015-kroner

Kilde: NIBIO. Driftsgranskningene

7.6 Lønnsutvikling etter næring

Tabell 7.17 viser prosentvis lønnsvekst fra året før og lønnsnivå for 2015 og 2016 for enkelte inntektsgrupper. Det er også vist lønnsøkning i de to siste femårsperiodene. Tallene er hentet fra Det tekniske beregningsutvalg for inntektsoppgjørene.

Statistisk sentralbyrå benytter norsk Standard for næringsgruppering (SN2007) i sine næringsstatistikker. Standarden samsvarer med EU sin nye standard NACE Rev. 2. Dette bidrar til sammenlignbarhet på tvers av landegrensene.

Tabell 7.17 Beregnet lønnsvekst i prosent for noen store forhandlingsområder de siste 10 år, og deres årslønn i kroner i 2015 og 2016

	2014– 2015	2015– 2016	2006– 2011	Gj.sn. per år 06–11	2011– 2016	Gj.sn. per år 11–16	Årslønn 2015	Årslønn 2016
Industriarbeidere ¹⁾	2,5	2,0	25,3	4,6	16,0	3,0	442 400	452 500
Sum industrien ²⁾	2,5	1,9	26,8	4,9	16,8	3,2		582 000
Off. forvaltning ³⁾	3,1	2,4	26,5	4,8	17,5	3,3	504 200	516 500
Statsansatte ⁴⁾	2,8	2,4	27,5	5,0	17,3	3,2	548 500	561 400
Kommuneansatte ^{5,6)}	3,3	2,5	26,5	4,8	18,0	3,4	477 500	489 500
Varehandel ¹⁾	3,3	2,5	19,8	3,7	17,7	3,3	472 900	494 500
Forretn. & sp.banker ²⁾	4,3	2,5	26,3	4,8	21,0	3,9	686 900	631 100
<i>Alle grupper³⁾</i>	<i>2,8</i>	<i>1,7</i>					<i>518 100</i>	<i>524 600</i>
<i>Kun heltidsansatte⁷⁾</i>							<i>537 200</i>	<i>554 900</i>

- 1) Lønnsveksttallene er for heltidsansatte.
- 2) Heltidsansatte i medlemsvirksomheter (arbeidsgivermedlemmer) i Finans Norge utenom ledere. Det er utarbeidet en revidert tidsserie for finanstjenester. Endringer i bonusutbetalinger påvirker lønnsveksten i enkelte år.
- 3) Et vektet gjennomsnitt av veksttallene for statsansatte, kommuneansatte og ansatte i helseforetakene. Antall årsverk i hver gruppe er brukt som vekter.
- 4) Eksklusiv de statlig eide helseforetakene. Fra og med 2015 er datagrunnlaget basert på A-ordningen. Årslønnsveksten i 2016 for gruppene på avtalen med LO Stat, Unio og YS Stat er beregnet til 2,2 prosent. Årslønnsveksten for gruppene på avtalen med Akademikerne er beregnet til 2,5 prosent. Utvalget viser for øvrig til nærmere omtale i mars-rapporten 2017 fra Statistikk- og beregningsutvalget i staten (SBU).
- 5) Omfatter ansatte i kommunene, fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS, herunder bedriftsmedlemmer. Tallene omfatter også stillinger med hovedsakelig lokal lønnsdannelse og undervisningsstillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse.
- 6) For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunkter forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2014 ned med 0,2 prosentpoeng i hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. Konflikten har trukket opp årslønnsveksten i 2015 for kommuneansatte med 0,2 prosentpoeng og for undervisningsansatte med 0,9 prosentpoeng. For øvrige ansatte ble ikke årslønnsveksten påvirket.
- 7) Beregnet på grunnlag av Statistisk sentralbyrås lønnsstatistikk for alle ansatte, som er en sammenstilling av de næringsvise lønnsstatistikkene.

8 Bruken av innsatsfaktorer i jordbruket – kostnadsutviklingen

Gjennom landbrukspolitikken skal det legges til rette for at det potensielle landbruket har for en økt produktivitet og effektiv ressursbruk blir utnyttet.

Nedenfor er det gitt en oversikt over utviklingen i bruken av innsatsfaktorer i jordbruket. I tillegg er priser på jordleie og renter på lånt kapital tatt med. Innsatsfaktorene er inndelt i kategoriene varige og ikke-varige. Mhp. de varige innsatsfaktorene sier næringskomiteen i Innst. 385 S (2014–2015) at «... gode investeringsordninger er nødvendige for å få en mer konkurransedyktig og fremtidsrettet landbruksproduksjon over hele landet. Investeringsordningene skal også bidra til utvikling av ny næringsvirksomhet på landbrukseiendommene, med mål om økt sysselsetting. Gjennom investeringer og moderniseringer i driftsapparatet og bruk av ny teknologi oppnås økt effektivitet og produktivitet. Komiteen mener at dette er særlig viktig for rekrutteringen til landbruket.»

8.1 Ikke - varige innsatsfaktorer

8.1.1 Verdier og indekser

Tabell 8.1 og Tabell 8.2 viser kostnadene til to av de viktigste ikke-varige produksjonsmidlene, kraftfôr og mineralgjødsel/kalk samt summen av de totale ikke-varige produksjonsmidlene.

Fra 2010 til 2016 har kraftfôrkostnaden økt med 24,8 prosent. Dette skyldes økt volum, økte norske kornpriser, økte importpriser og endret råvaresammensetning. Kostnadene til mineralgjødsel og kalk har økt betydelig etter 2008 pga. prisoppgang på det internasjonale markedet. Summen av kostnader til ikke-varige produksjonsmidler har økt med 19,5 prosent fra 2010 til 2016.

Tabell 8.1 Bruken av noen ikke-varige innsatsfaktorer i jordbruket, målt i løpende mill. kr

	1989	1999	2005	2010	2015	2016*
Kraftfôr	5 614	4 539	4 418	5 829	7 198	7 276
Mineralgjødning og kalk	1 232	1 142	1 124	1 143	1 802	1 876
Andre ikke-varige kostnader ¹⁾	5 670	6 058	8 153	9 526	11 156	11 382
Sum ikke-varige produksjonsmidler ¹⁾	12 516	11 739	13 695	16 498	20 156	20 534

* Foreløpige tall

1) Summen av kostnadspostene: innkjøpte melkeprodukter til fôr, annet innkjøpt fôr, såfrø og planter, energi og smøremidler, andre kostnader og vedlikehold

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

I Tabell 8.2 er utviklingen uttrykt i form av volum- og prisindekser. Prisindeksen for mineralgjødning og kalk viser den kraftigste økningen de siste årene. Prisen på kraftfôr er den eneste innsatsfaktoren som er direkte påvirket gjennom jordbruksavtalen.

Tabell 8.2 Bruken av ikke-varige innsatsfaktorer i jordbruket, landet. Volum- og prisutvikling. 1985=100

	1985	1989	1999	2005	2010	2015	2016*
Kraftfôr							
Volumindeks	100	109,6	120,1	118,1	126,2	137,2	137,6
Prisindeks	100	114,8	84,7	83,8	103,5	117,5	118,5
Mineralgjødning og kalk							
Volumindeks	100	95,7	87,3	83,2	56,2	67,8	68,4
Prisindeks	100	110,1	111,8	115,5	173,8	227,3	234,4
Sum ikke-varige prod.midler ¹⁾							
Volumindeks	100	104,1	100,8	102,9	100,0	108,0	107,6
Prisindeks	100	117,7	113,5	129,3	160,5	182,8	186,9

* Foreløpige tall

1) Summen av kostnadspostene mineralgjødning og kalk, innkjøpt kraftfôr, innkjøpte melkeprodukter til fôr, annet innkjøpt fôr, såfrø og planter, energi og smøremidler, andre kostnader og vedlikehold

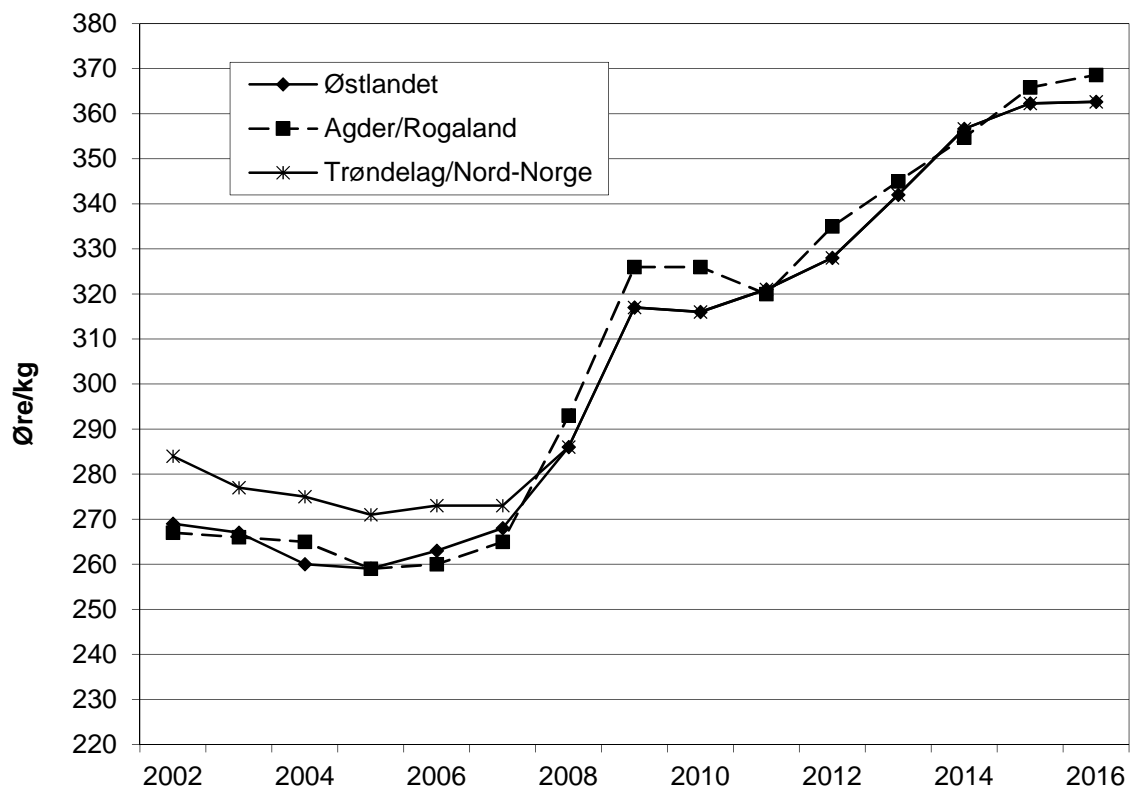
Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

8.1.2 Kraftfôrpriser

Figurene 8.1–8.3 viser utviklingen i de regionale kraftfôrprisene. Fra og med 2000 ble Felleskjøpet Østlandet og Vestlandet slått sammen, slik at grafen kalt «Østlandet» da representerer begge landsdelene. Fra 2008 er FK Trondheim slått sammen med FKØV til FK Agri. Derfor er det fra 2008 kun to regioner med ulik kraftfôrpris, Agder/Rogaland og resten av landet.

Figur 8.1 viser at prisene på kraftfôr til drøvtyggere i 2016 var 6 øre/kg høyere i Agder/Rogaland enn i resten av landet. For svinefôr (Figur 8.2) var prisene i

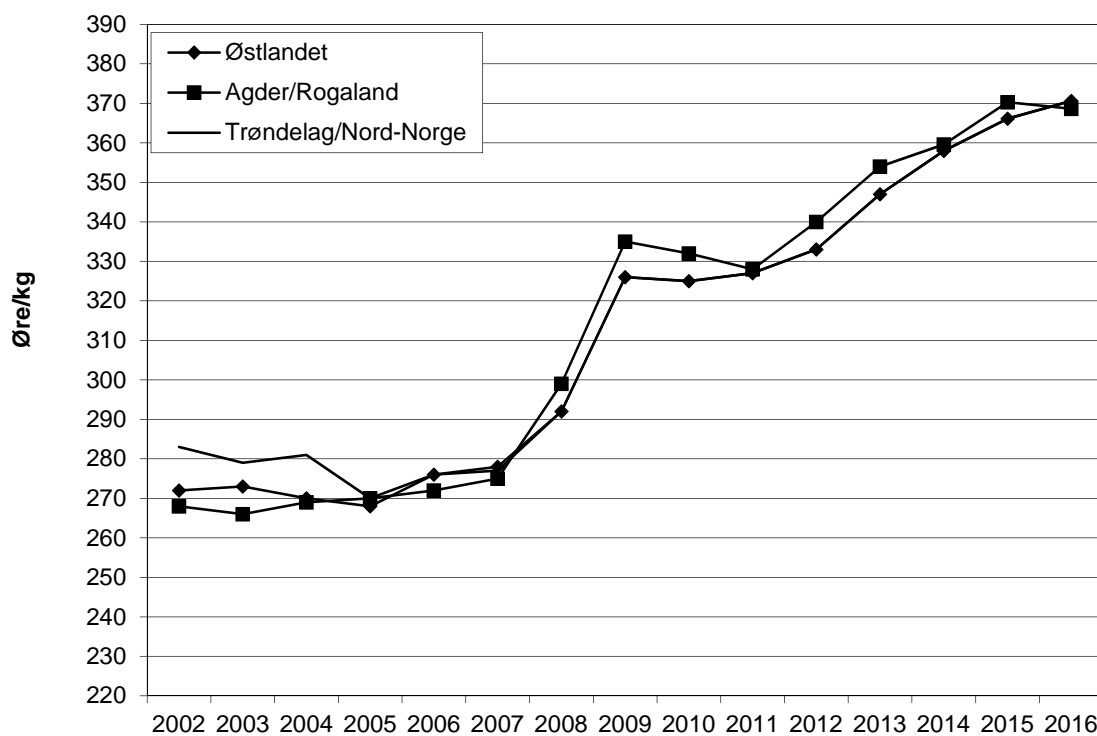
Agder/Rogaland 2 øre/kg lavere enn i resten av landet. For fjørfefôr (Figur 8.3) var prisene like i hele landet.

Figur 8.1 Utvikling i priser på drøvtyggerfôr i alt for ulike distrikter. Øre per kg

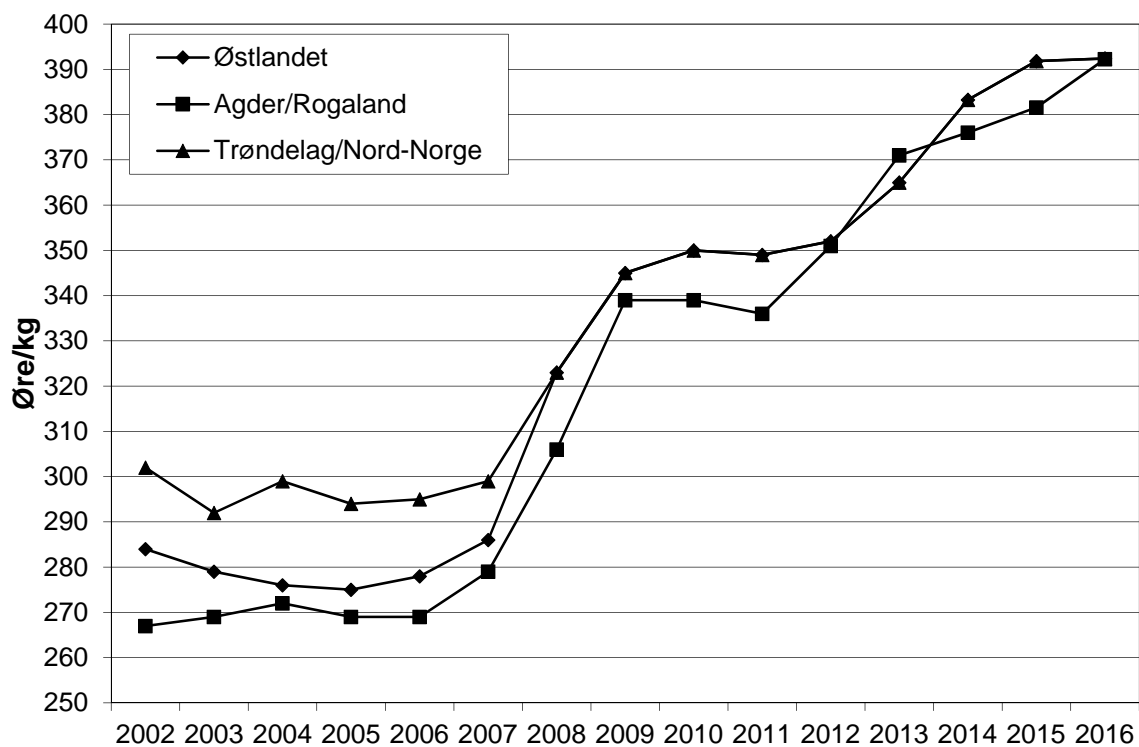
Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

RESULTATKONTROLL FOR GJENNOMFØRING AV LANDBRUKSPOLITIKKEN
Budsjettnemnda for jordbruket, 2016

Figur 8.2 Utvikling i priser på svinefôr for ulike distrikter. Øre per kg

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Figur 8.3 Utviklingen i priser for fjørfefôr i ulike distrikter. Øre per kg

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

8.2 Varige innsatsfaktorer

Tabell 8.3 viser de årlige utleggene (investeringene) som gjøres for å anskaffe, eller utbedre varige driftsmidler. Det er også med oversikt over kostnadene til leasing i jordbruket, dvs. leie av maskiner gjennom finansieringsselskaper.

I faste kroner var investeringene i maskiner og redskaper høyest i 1985.

Tabell 8.3 Totale investeringer i bygninger og maskiner/redskaper, traktorinvesteringer og leasingkostnad. Løpende og faste priser, mill. kr

	1985	1989	1999	2010	2015	2016*
Bygninger:						
Løpende priser	1 474	2 309	1 758	4 536	4 023	4 230
Faste 2015-priser	4 921	5 568	3 142	5 286	4 023	4 114
Maskiner/redskaper:						
Løpende priser	2 557	1 993	2 665	2 674	2 250	2 376
Faste 2015-priser	6 909	3 991	4 161	3 112	2 250	2 273
Herav traktorer (4 hjulstraktor):						
Antall traktorer	7 910	2 672	2 987	2 596	2 226	2 156
Løpende priser	1 052	495	904	1 081	1 281	1 310
Faste 2015-priser	2 363	854	1 324	1 278	1 281	1 241
Leasing av maskiner¹⁾:						
Løpende priser			90	982	1 487	1 606
Faste 2015-priser			123	1 053	1 487	1 551

* Foreløpige tall

¹⁾ Normalisert regnskap

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Tabell 8.4 gir et inntrykk av investeringsfrekvensen per produksjon etter bygningsinvesteringer.

Tabell 8.4 Jordbruksbedrifter med bygningsinvesteringer etter produksjon

	2008		2011		2014	
	i prosent	1 000 kr	i prosent	1 000 kr	i prosent	1 000 kr
Alle driftsformer	14	496	15	555	13	601
Korn og oljevekster	9	264	10	301	7	360
Storfe – melkeproduksjon	16	438	20	659	18	681
Storfe - kjøttproduksjon	13	330	14	452	14	658
Sau	10	191	10	300	11	299
Svin og fjørfe	33	1 010	31	1 025	21	972
Andre driftsformer	17	587	17	587	13	684

Kilde: SSB

Utviklingen i kostnadene ved det faste produksjonsutstyret i jordbruket er vist ved kapitalslit på bygninger, maskiner/redskaper og totalt kapitalslit (Tabell 8.5). Totalt kapitalslit omfatter i tillegg til bygninger, maskiner og redskaper også biler, grøfter og hydrotekniske anlegg.

Tabell 8.5 Kapitalslit, løpende priser. Mill. kr

	1985	1989	1999	2010	2015	2016*
Bygninger	1 435	1 885	1 988	2 761	3 304	3 475
Maskiner og redskaper	2 205	2 711	2 806	2 739	2 697	2 740
Sum kapitalslit	3 971	5 002	5 203	5 908	6 387	6 609

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Volum- og prisindeksene for kapitalslit i Tabell 8.6 presenterer utviklingen sett fra en annen synsvinkel. For bygninger har volumindeksen økt etter en nedgang fra 80-tallet. Volumindeks for maskiner og redskaper har gått ned i hele perioden.

Prisindeksen som er felles for alt kapitalslit har hatt en kraftig øking fra 1985 og fram til 2016.

Tabell 8.6 Kapitalslit. Volum- og prisutvikling. 1985=100

	1985	1989	1999	2010	2015	2016*
Prisindeks	100	130,0	165,5	208,3	226,1	234,2
Volumindeks:						
Bygninger	100	101,0	83,7	92,4	101,8	103,4
Maskiner og redskaper	100	94,6	76,9	59,6	54,1	53,1
Sum kapitalslit	100	96,9	79,2	71,4	71,1	71,1

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Endringer i kapitalslitet vil følge endringer i investeringene og prisutviklingen. Det vil imidlertid være et etterslep, med en utjevning i kapitalslit i forhold til utviklingen i investeringer.

8.3 Priser på jordleie

Landbruksdirektoratet gir tall for jordleiepriser inndelt geografisk, etter jordbruksvekst og jordkvalitet (god og dårlig). Våren 2016 ble 332 kommuner spurt om jordleiepriser, og det kom svar fra 257 av dem, noe som er 36 kommuner mer enn i 2015.

Årets resultat viser økning i leieprisene totalt, men med ulik utvikling i ulike deler av landet. Når en skiller mellom ulike geografiske områder og produksjonsformer, ser en at ulikt

tallgrunnlag gir seg utslag i store prisendringer sammenlignet med enkelte områder i fjor. Prisene på god jord til grønnsakproduksjon ligger høyest, og det var også de prisene som økte mest fra 2015 til 2016. Prisene på jord til korndyrking hadde også en stor økning i 2016. Stort press på areal i enkelte områder i Rogaland og Trøndelag fører til ekstra høye priser i noen kommuner, og høy variasjon i disse geografiske områdene. Leieprisene i Rogaland ligger høyest i landet for de fleste produksjonsformer, bortsett fra jord til grønnsaks- og potetdyrking, der prisen i Trøndelag også ligger høyt.

Tabell 8.7 og Tabell 8.8 gjengir laveste og høyeste leiepris i tillegg til middelveiden i parentes. Tabellen gjengir kun betalt leie, gratisleie er ikke med. Innrapporteringene til Landbruksdirektoratet tyder på at en stadig større del av jordbruksarealene leies ut gratis, og flere steder er det i det hele tatt vanskelig å få noen til å drive jorden. Jordleie som kompenseres gjennom naturalytelser (f.eks. gjerdehold, snøbrøyting og ved) ser det ut til å være mindre av enn tidligere, men det er fortsatt en del av det i Trøndelag og nordover.

Tabell 8.7 Jordleiepriser på god jord 2016. Kr per dekar. Laveste–høyeste (middel)

	Gras	Korn	Grønnsaker/bær	Poteter	Kulturbeite
Østlandet	50–650 (315)	200–500 (368)	300–1 800 (998)	230–1200 (626)	0–200 (75)
Telemark/Agder	75–300 (188)	80–500 (200)	200–900 (482)	150–500 (388)	0–80 (17)
Rogaland	200–600 (408)	500–700 (616)	800–1 150 (1 011)	500–800 (685)	50–260 (147)
Vestlandet	0–500 (177)	-	150–1 000 (530)	150–400 (353)	0–100 (38)
Trøndelag	50–700 (237)	150–850 (368)	200–1 500 (1 052)	250–1 200 (761)	0–150 (75)
Nord-Norge	0–250 (89)	-	0–500 (154)	0–400 (199)	0–50 (15)
Landet	0–700 (273)	80–850 (361)	0–1 800 (901)	0–1 200 (606)	0–260 (72)

Kilde: Landbruksdirektoratet

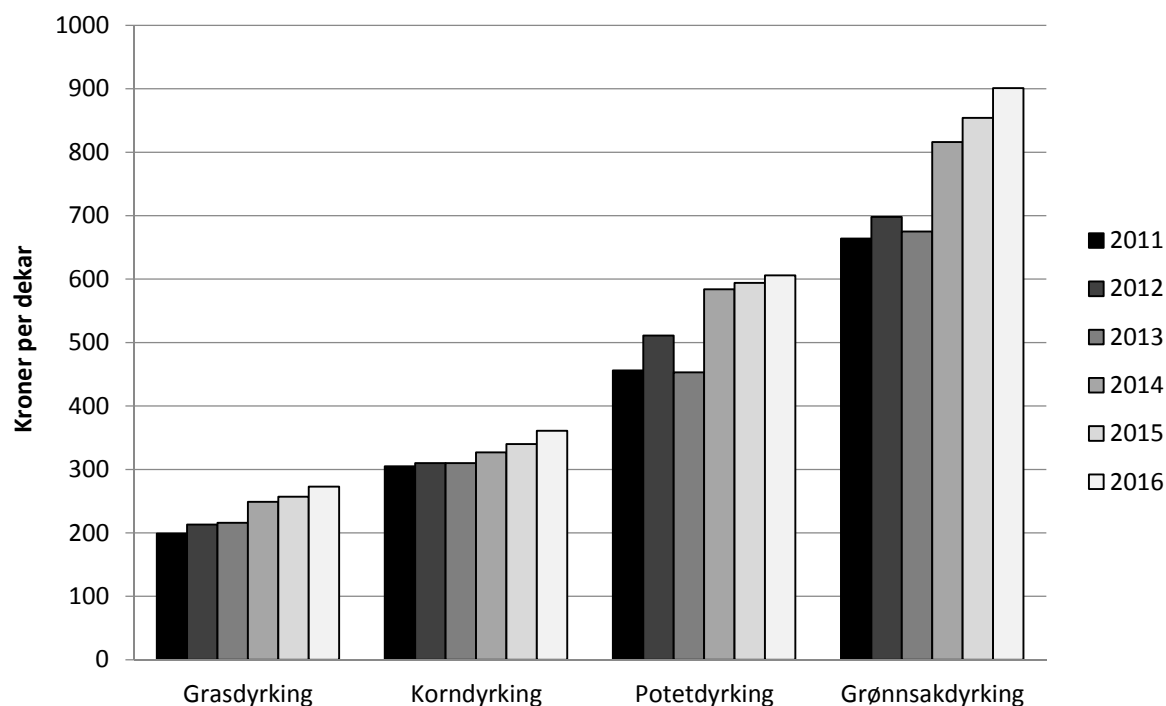
I mange kommuner blir det ikke betalt for dårlig jord (med unntak av Rogaland), så det blir ikke oppdaterte tall for alle produksjoner (Tabell 8.8).

Tabell 8.8 Jordleiepriser på dårlig jord 2016. Kr per dekar. Laveste–høyeste (middel)

	Gras	Korn
Østlandet	0–400 (130)	50–350 (204)
Telemark/Agder	0–200 (63)	0–200 (69)
Rogaland	50–300 (163)	300–500 (461)
Vestlandet	0–150 (69)	-
Trøndelag	0–200 (100)	50–300 (185)
Nord-Norge	0–100 (34)	-
Landet	0–400	0–500

Kilde: Landbruksdirektoratet

Figur 8.4 viser utviklingen av jordleiepriser fra 2011 til 2016, basert på middelveidene for god jord. Fra og med 2014 er ikke prisene direkte sammenlignbare med årene før. Prisene fra kommunene er da vektet sammen til gjennomsnittspriser i de ulike regionene, basert på leid areal i hver kommune.

Figur 8.4 Jordleiepriser 2011–2016, basert på middelverdiene for god jord

Kilde: Landbruksdirektoratet

Tabell 8.9 viser utviklingen i indeksen for jordleiepris for landet som helhet. Fra og med 2014 er indeksene vektet, mens det i årene før er brukt et flatt snitt. Indeksen er basert på leieprisen på god jord, og gratis leie av jord inngår ikke i beregningen. Selv om enkelte indekser har blitt redusert noen år, så er hovedtrenden økte leiepriser på jord.

Tabell 8.9 Indeks jordleie på god jord, 2002–2016. Kroner per dekar. Basisår 2000=100

	2002	2005	2008	2010	2014	2015	2016
Grasdyrking	81	86	89	92	117	121	128
Korndyrking	96	105	105	112	125	130	138
Grønnsakdyrking	85	99	99	103	142	149	157
Potetdyrking	91	105	115	112	147	149	152
Kulturbeite	92	96	71	79	83	91	93

Kilde: Landbruksdirektoratet

8.4 Renter og gjeld

Tabell 8.10 viser at til tross for lave renter i mange år har økende lånevolum gitt økte rentekostnader fram til 2015, men viser en nedgang i 2016.

I nominelle kroner har lånt kapital per jordbruksforetak blitt mer enn firedoblet fra 1999 til 2016 mens rentekostnader er mer enn doblet.

Tabell 8.10 Nominell rentekostnader for lånt kapital. Løpende kroner

	1989	1999	2010	2015	2016*
Gjennomsnittlig rentesats, %	11,57	6,44	3,92	3,6	3,2
Lånt kapital i jordbruket. Mill. kr	22 481	24 513	44 599	56 325	57 697
Lånt kapital per foretak, kr	226 200	346 500	956 600	1 340 497	1 405 051
Nom. rentekostn. næringsgjeld. Mill. kr	2 600	1 578	1 749	2 027	1 844
Nom. rentekostnad per foretak, kr	26 200	22 300	37 500	48 246	44 903

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

Tabell 8.11 viser utviklingen i lånt kapital per jordbruksforetak i faste 2015-kroner.

Tabell 8.11 Lånt kapital i jordbruket i faste 2015-kroner¹. Mill. kr

	1985	1989	1999	2010	2015	2016
Lånt kapital i jordbr., mill. kr	35 159	39 090	33 499	48 408	56 326	55 693
Lånt kapital per foretak, kr	330 800	393 300	473 500	1 038 300	1 340 500	1 351 000

* Foreløpige tall

¹ Deflatert med konsumprisindeksen

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

8.5 Tap på utlån i landbruket

I Tabell 8.12 viser tap på utlån til landbruket fra Landkreditt og Innovasjon Norge.

Tabell 8.12 Konstaterte tap på utlån fra Landkreditt og Innovasjon Norge

	1985	1990	1999	2010	2014	2015	2016
<i>Innovasjon Norge</i>							
Utlån, mill. kr	7 445	8 151	4 371	3 956	5 085	4 870	4 644
Tap på utlån, mill. kr	1,4	15,4	6,9	1,6	1,0	1,5	5,1
Tap på utlån, % av utestående	0,02	0,19	0,16	0,04	0,02	0,03	0,11
<i>Landkreditt</i>							
Utlån, mill. kr	2 760	4 538	5 677	8 502	9 592	10 484	11 807
Tap på utlån, mill. kr	0	0	0,2	0,0	0,0	7,0	6,8
Tap på utlån, % av utestående			0,00	0,00	0,28	0,0	0,06
<i>Sum tap på utlån, % av utestående</i>	0,01	0,12	0,07	0,01	0,20	0,01	0,07

Kilde: Landkreditt og Landbruksbanken/SND/Innovasjon Norge

Innovasjon Norge har over tid redusert sine utlån til landbruket, mens Landkreditt har en kraftig økning i slike utlån.

Innovasjon Norge sine tall gjelder rentebærende lån. Disse lånene er i all hovedsak gitt innenfor 90 prosent av landbrukstakst. Konstaterte tap var 5 050 000 kr (0,11 %).

Innovasjon Norge har i tillegg ikke rentebærende BU-lån til landbruket, men disse er ikke med i tabellen over. BU-lån var i 2016 på totalt 250 mill. kr. Tap på disse lånene var 1 600 000 kr (0,6 %) i 2016. Dette tapet er heller ikke med i Tabell 8.12. Tabellen viser konstaterte tap når saken er endelig avsluttet og pantesikkerheten realisert. Tapene er da som oftest avsatt, og også bokført, flere år tidligere.

Landkreditt Bank AS er en forretningsbank eid 100 prosent av kredittforeningen Landkreditt, og yter alle typer banktjenester til alle slags kunder. For 2016 var utlån til landbruk 11 807 mill. kr, og det var konstatert tap på 6 823 000 kr (0,06 %). Samlet tap på utlån til landbruket for disse to utlånerne var dermed 0,07 prosent i 2016.

Konsernet Landkreditt har i tillegg leasing som finansiering til landbruket gjennom Landkreditt Finans AS. Dette var på 586 mill. kr i 2016.

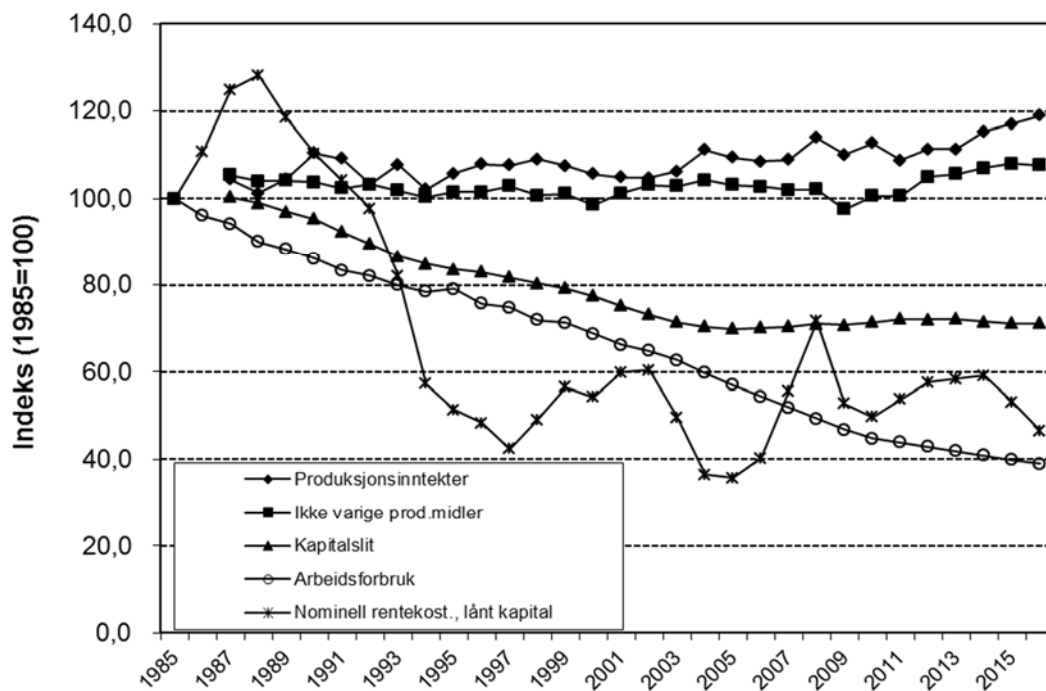
En må være oppmerksom på at det er de bankene som stiller de strengeste krav til sikkerhet som er representert her. Det er vanskelig å få spesifiserte data for utlån til landbruket hos andre banker.

8.6 Innsatsfaktorer i relasjon til produksjon

I Figur 8.5 er volumindeksene for fem ulike kostnads- og inntektsposter i totalkalkylen presentert samlet. Indeksen for rentekostnader på lånt kapital er fremkommet ved først å deflatere nominelle rentekostnadene til 1985-kroner, og deretter regne om disse verdiene til indekstall.

Arbeidsforbruket har sunket i hele perioden. Figur 8.5 antyder en økende produktivitet i jordbruket, med et nokså stabilt produksjonsvolum og et avtagende kostnadsvolum over flere år.

RESULTATKONTROLL FOR GJENNOMFØRING AV LANDBRUKSPOLITIKKEN
Budsjettnemnda for jordbruket, 2016

Figur 8.5 Produksjon og innsatsfaktorer i jordbruket. Volumutvikling. Indeks

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket

9 Priser

I dette kapitlet tar en for seg prisutviklingen for viktige jordbruksprodukter og matvarer. En har også sammenlignet med andre forbruksvarer og tjenester og foretatt en prissammenligning med noen andre europeiske land.

Utvikling i konsumprisindeksen for matvarer er vist i Tabell 9.1. Figur 9.1–Figur 9.8 viser utviklingen i produsent-, engros- og forbrukerpriser for noen av de viktigste jordbruksproduktene. Figurene viser utviklingen i enhetspriser for de forskjellige produktene.

Forbrukerprisene er hentet fra Statistisk Sentralbyrå sine registreringer på konsumprisindeksen, mens engrosprisene er hentet fra flere kilder. For grønnsaker er engrosprisene beregnet på grunnlag av Landbruksdirektoratet sine registreringer gjennom året. For disse produktene finnes bare engrospriser for salg fra førstehåndsgrossist til distribusjonsgrossist, ikke for salg til detaljist. For melk og melkeprodukter, kjøtt og egg har en hentet engrosprisene fra 1980 og senere fra NIBIOs (tidligere NILFs) løpende prisundersøkelser.

Produsentprisene er hentet fra totalkalkylen for jordbruket. For planteproduktene er dette avlingsårspriser. Dette forklarer en del av avviket i forhold til de registrerte forbrukerprisene. For hagebruksprodukter og poteter kan både produsent- og forbrukerprisene variere mye fra år til år etter størrelsen på produksjon og etterspørsel. Engros- og produsentprisene er eksklusive merverdiavgift, mens forbrukerprisene er inklusive merverdiavgift. I den forbindelse bør det nevnes at merverdiavgiftssatsen på matvarer ble satt ned fra 24 til 12 prosent fra 1.7.2001, til 11 prosent fra 1.1.2005, til 13 prosent fra 1.1.2006, og til 14 prosent fra 1.1.2007. Fra 1.1.2012 er merverdiavgiften 15 prosent.

Produsentprisene er basert på målprisene i jordbruksavtalen. Målprisene er de priser jordbruket reelt skal kunne oppnå som gjennomsnitt for året, ut fra balanserte markedsforhold og fastsatt importvern. Prisfastsettelsen gjennom målprissystemet er et hovedvirkemiddel for å regulere jordbruksvaremarkedene. Målprisene er knyttet til representantvarer. Dersom prisene på representantvarene overstiger målprisen med mer enn 10 prosent to uker på rad (12 % for grøntsektoren), iverksettes tiltak for å bringe prisene ned til målprinsnivå. Det kan også iverksettes tiltak dersom det ser ut til at gjennomsnittsprisen for avtaleåret overstiger målprisen. For korn er det en øvre prisgrense på inntil 10 prosent over målpris.

Målprisene er lagt på engrosnivå og er eksklusive merverdiavgift. Mål-/avtaleprisen gjelder for avtaleåret, fra 1/7 til 30/6 året etter. Engrosprisene i figurene er gjennomsnittspriser for kalenderåret. For at målprisene skal kunne sammenlignes med engrosprisene har en beregnet gjennomsnittlig målpris/avtalepris for kalenderåret.

Tallene som ligger til grunn for figurene, se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

9.1 Prissammenligninger og matvarenes andel av forbruket

Tabell 9.1 viser konsumprisindeksen for matvarer og alkoholfrie drikkevarer. Tabellen viser at mens matvareprisene totalt økte med 32,3 prosent fra 1999 til 2016, økte konsumprisindeksen med 41,5 prosent i perioden.

Fra 1999 til 2016 er det mineralvann/leskedrikker/juice og oljer/fett som har steget mest med hhv. 86,8 og 77,6 prosentpoeng. Varegruppen oljer/fett hadde også den største prisøkningen fra 2015 til 2016, med 13,8 prosentpoeng økning. Frukt hadde en reduksjon på 1,7 prosentpoeng.

Tabell 9.1 Konsumprisindeksen for matvarer og totalt. 1998=100

	1999	2001	2003	2010	2015	2016
Kjøtt	102,7	101,8	102,8	109,1	108,6	111,4
Fisk	106,8	113,5	114,6	128,9	150,6	161,7
Melk, ost og egg	101,3	98,3	101,0	136,5	143,1	144,9
Oljer og fett	103,2	103,2	110,7	152,9	167,0	180,8
Brød og kornprodukter	102,5	100,4	102,7	127,1	137,1	140,8
Frukt	103,7	108,7	103,6	109,9	131,9	130,2
Grønnsaker, inkl. poteter	104,4	104,3	112,3	127,5	137,8	138,9
Sukker, sjokolade, andre sukkervarer	104,4	107,1	109,6	117,9	121,2	123,7
Andre matvarer	103,7	102,4	98,5	116,5	122,9	129,2
Kaffe, te og kakao	92,8	87,2	77,8	92,4	111,9	111,6
Mineralvann, leskedrikker og juice	104,2	107,9	112,9	146,3	182,3	191,0
Matvarer og alkoholfrie drikkevarer	102,9	102,8	104,5	122,4	132,7	136,1
<i>Årlig prosentvis endring</i>		-1,9	+3,5	-0,1	2,9	2,6
Konsumpris, indeks total	102,3	108,7	112,8	128,8	139,8	144,8
<i>Årlig prosentvis endring</i>		+3,0	+2,5	+2,5	2,1	3,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Tabell 9.2 viser sammensetningen av forbruket i husholdningene i prosent basert på løpende priser. Siste tilgjengelige tall her er for 2012. I følge SSB kommer neste oppdatering av Forbruksundersøkelsen i 2022.

Tabell 9.2 Utgift per husholdning og år etter vare- og tjenestegruppe. prosent

	1999	2001	2003	2007	2009	2012
Matvarer og alkoholfrie drikkevarer	11,7	11,4	11,5	11,3	11,8	11,8
Alkoholdrikker og tobakk	3,1	2,9	2,9	2,7	2,6	2,7
Klær og skotøy	5,9	5,9	5,3	5,4	5,3	5,4
Bolig, lys og brensel	24,8	25,1	26,7	29,2	31,2	31,2
Møbler og husholdningsartikler	6,2	6,6	7,0	6,3	5,9	5,6
Helsepleie	3,1	2,9	2,8	2,8	2,5	2,6
Transport	19,0	19,5	17,3	18,2	16,3	18,7
Post- og teletjenester	2,5	2,2	2,5	2,1	1,9	1,9
Kultur og fritid	12,3	12,5	12,6	12,0	12,5	10,0
Utdanning	1,1	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
Restaurant- og hotelltjenester	4,1	4,0	3,9	3,6	3,4	3,6
Andre varer og tjenester	6,2	6,6	7,2	6,1	6,3	6,2
I alt	100,0	99,9	100,0	100,0	100,0	100,0
Tallet på husholdninger i utvalget	1 193	3 368	3 279	3 170	3 420	3 363
Personer per husholdning	2,13	2,21	2,18	2,21	2,19	2,12

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Forbruksundersøkelsen 2012

Tabell 9.3 nedenfor viser prisnivået i 2015 for diverse matvarer, drikkevarer og tobakk i noen utvalgte europeiske land, målt i indekser. En fullstendig matvareundersøkelse blir gjennomført tredje hvert år, siste gang i 2015. De mellomliggende årene brukes framskrivninger basert på konsumprisindeksen. Vi ser at prisnivået på matvarer i Norge i sum er 60,3 prosent høyere enn hva som er gjennomsnittet i EU-28. Av tabellen ser vi at Norge har det høyest prisnivået på de fleste varer, mens Danmark er høyest på enkelte produkter. Polen har billigere mat enn EU-28 på alle matvarer. Tyskland har laveste pris på alkoholholdige drikkevarer.

Tabell 9.3 Prisenivåindekser for matvarer, drikkevarer og tobakk i utvalgte land. 2015. EU28=100

	Norge	Sverige	Danmark	Finland	Island	Tyskland	Polen
Matvarer	158,1	124,9	142,3	118,9	131,6	103,8	61,2
Brød og kornprodukter	149,5	130,1	161,3	124,8	135,6	100,6	60,9
Kjøtt	156,5	130,3	136,1	123,9	138,6	116,4	54,1
Fisk	116,9	115,4	130,0	110,7	108,6	109,9	64,5
Melk, ost og egg	175,9	115,8	127,6	118,1	139,4	91,2	64,8
Matoljer og – fett	145,5	127,8	148,0	94,7	103,7	102,8	73,9
Frukt, grønnsaker og potet	155,2	136,2	132,9	126,6	129,4	111,4	61,6
Andre matvarer	179,8	118,4	170,4	114,5	141,3	96,5	66,9
Alkohol frie drikkevarer	181,4	112,9	167,7	123,9	114,9	101,0	77,8
Alkoholholdige drikkevarer	249,5	141,4	138,2	172,1	225,6	83,8	84,9
Tobakk	220,2	118,4	106,0	99,5	147,3	100,9	61,7
Mat og alkohol frie drikkevarer	160,3	123,5	144,7	119,4	129,7	103,4	62,6
Sum privat konsum ¹⁾	137,0	121,0	137,0	120,0	125,0	100,0	55,0

1) Omfatter både varer og tjenester til privat konsum

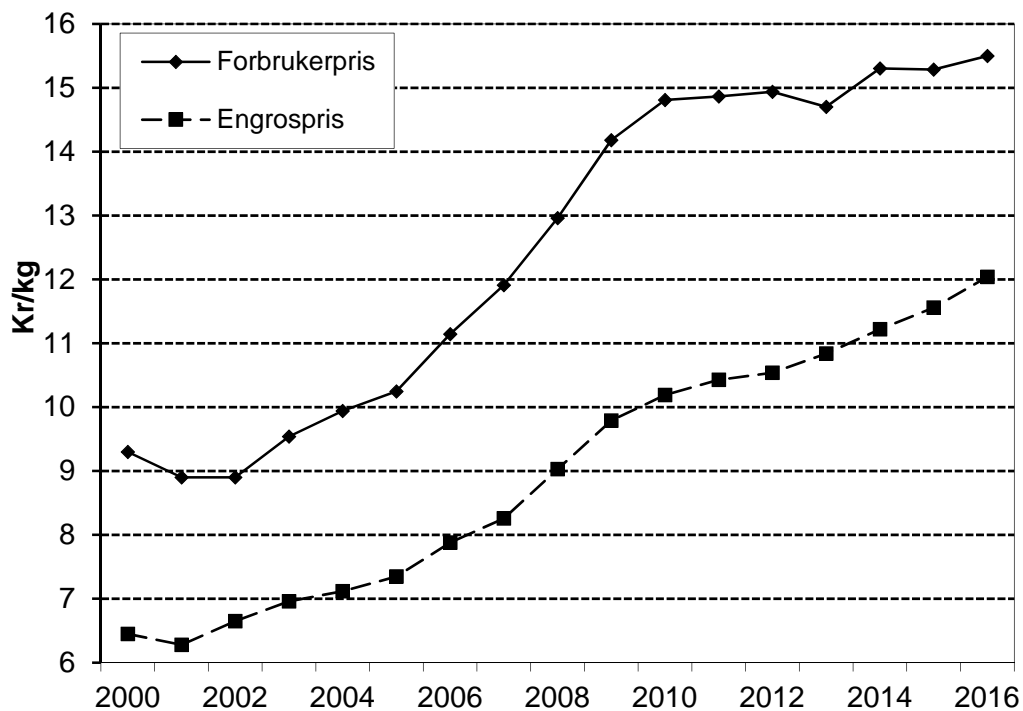
Kilde: Eurostat, SSB

9.2 Melk og melkeprodukter

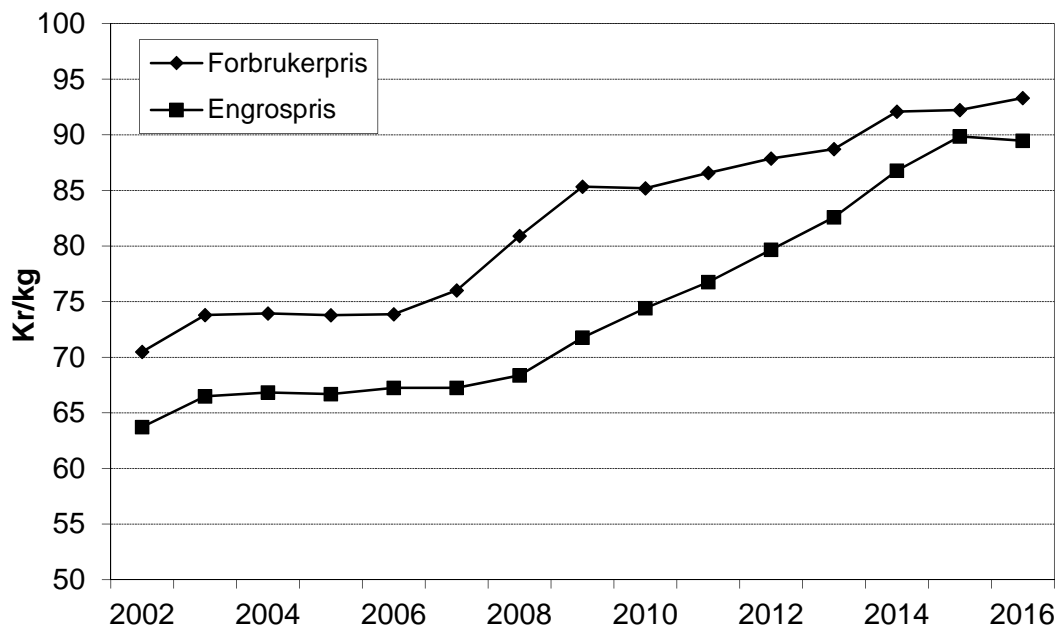
Prisutviklingen mellom 2000 og 2016 må sees på bakgrunn av flere endringer i merverdiavgiftssatsen for matvarer, jf. innledningen for kap. 9.

Satsendringer i prisutjevningsordningen for melk vil over tid påvirke endringen i prisene til kurvene i figurene for melkeproduktene. Mens engrosprisene på lettmelk økte med 18 prosent fra 2010 til 2016, var økningen 20 prosent for Norge i samme tidsrom. I denne perioden ble tilskuddet til ost redusert mer enn økningen i avgift på drikkemelk.

Figur 9.1 til Figur 9.4 viser utviklingen i forbruker- og engrospriser for lettmelk, Norge, Gudbrandsdalsost og smør i perioden 2002 til 2016. Forbrukerprisen på lettmelk økte 1,4 prosent fra 2015 til 2016. Prisen på ost økte med 1,2 prosent, mens smørprisen var tilnærmet uendret. Fra 2014 til 2015 falt smørprisen med 5,2 prosent. Forbrukerprisen på lettmelk ble fra 2005 beregnet ved hjelp av konsumprisindeksen for «melk», mens det fra 2015 ble benyttet en ny indeks for «fersk lettmelk». Indeksen for «ost» er benyttet for Norge og Gudbrandsdalsost. Referansevaren for smør er ½ kilo meierismør, og forbrukerprisen de tre siste årene er beregnet ved hjelp av konsumprisindeksen for «smør». Når det gjelder engrosprisene, var det økning for lettmelk med 4,2 prosent, mens de øvrige var ned rundt 0,5 prosent.

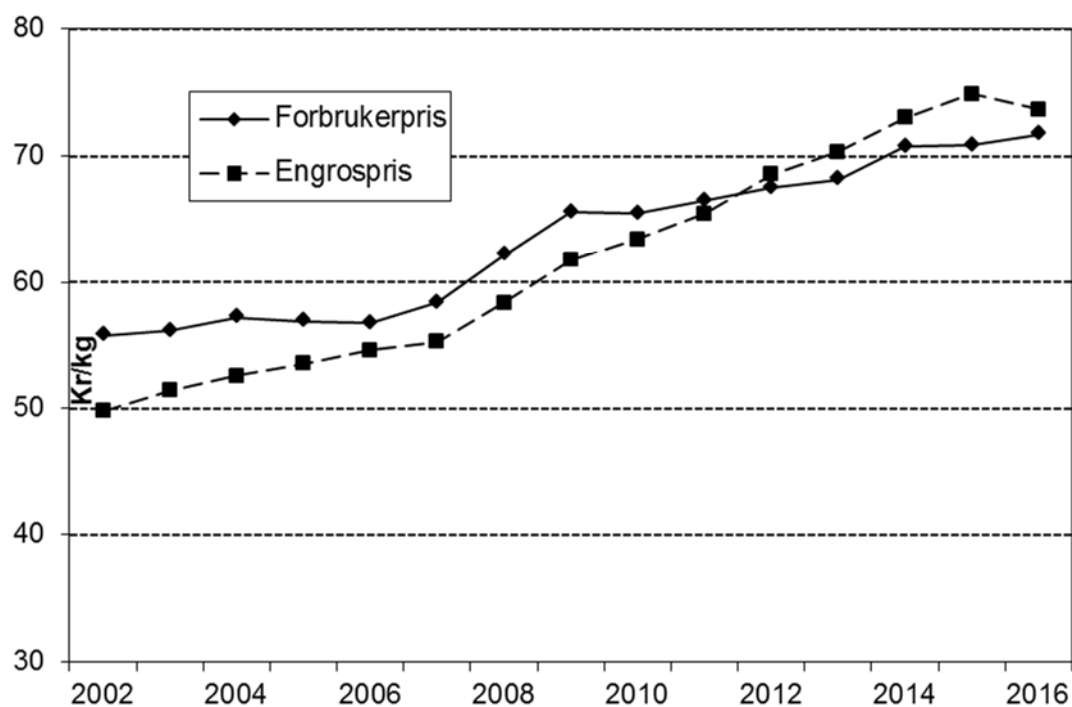

Figur 9.1 Utvikling i forbruker- og engrospriser for lettmeik. Kr/l

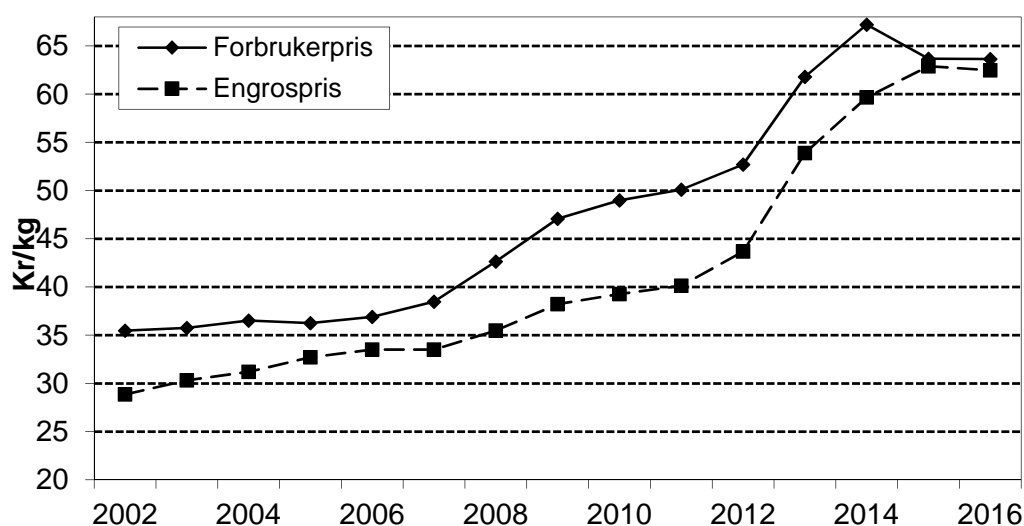

Figur 9.2 Utvikling i forbruker- og engrospris for Norvegia. Kr/kg

Figurene viser at engros- og forbrukerprisene for den enkelte vare har hatt svært lik utvikling, men i 2007 økte forbrukerprisene noe mer blant annet på grunn av økt merverdiavgift. Tidligere har en sett forbrukerprisen på melk og ost bli redusert som følge av redusert merverdiavgift i 2001. Senere har de økt litt igjen dels på grunn av økt merverdiavgift og økning i engrosprisene.

Figur 9.3 Utvikling i forbruker- og engrospris for Gudbrandsdalsost. Kr/kg

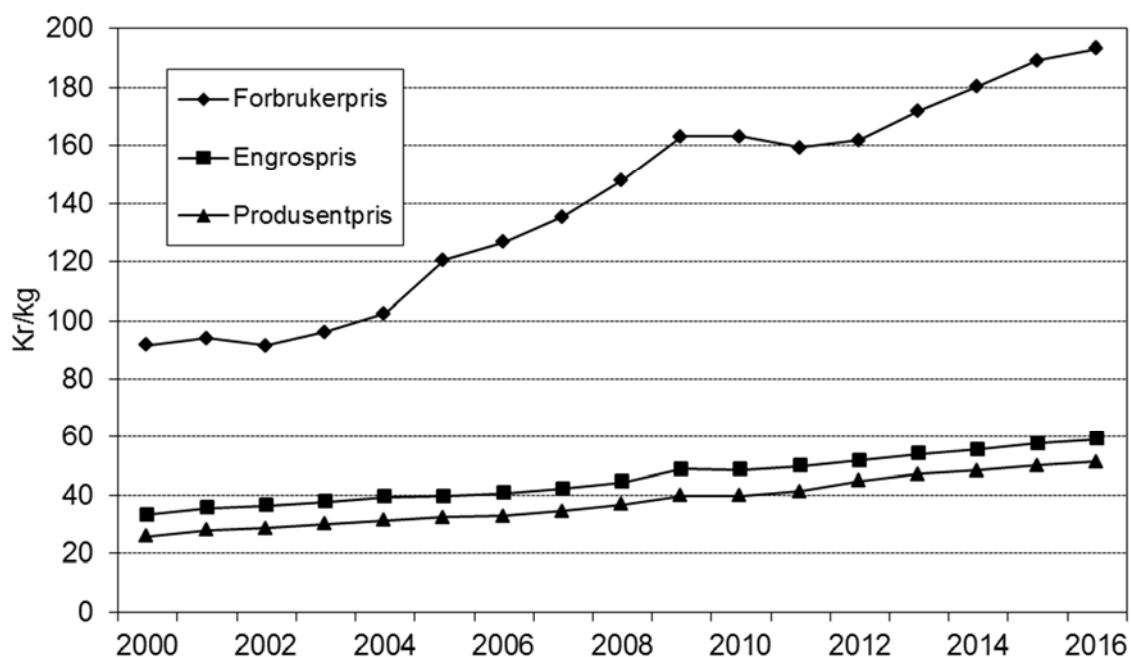

Figur 9.4 Utvikling i forbruker- og engrospris for smør. Kr/kg

9.3 Storfekjøtt

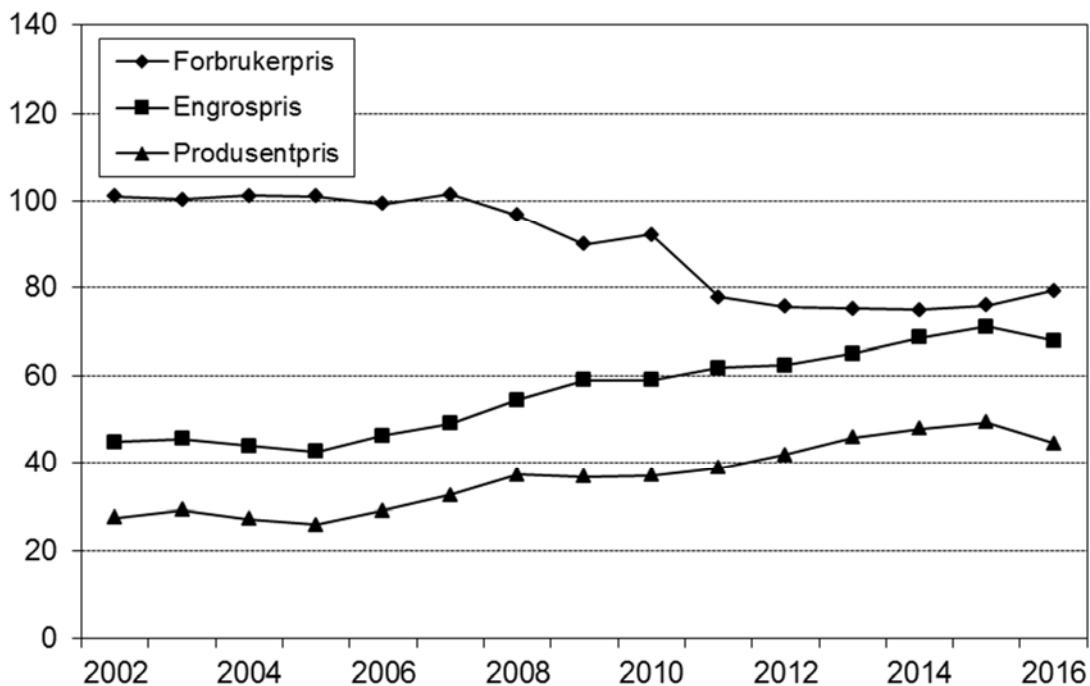
Figur 9.5 viser prisutviklingen for storfekjøtt. Her var referansevaren tidligere gjennomsnittlig pris på mellomørbrad, høyrygg og bibringe av okse. Fra 2005 benyttes konsumprisindeksen for storfe. Forbrukerprisene økte 2,1 prosent fra 2015 til 2016, mens både engros- og produsentpriser økte med 2,6 prosent. For varegruppen kjøtt- og karbonadekaker økte forbrukerprisene 3,0 prosent fra 2015 til 2016, etter en økning på 2,6 prosent fra 2014 til 2015.

Figur 9.5 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for storfekjøtt. Kr/kg

9.4 Sau- og lammekjøtt

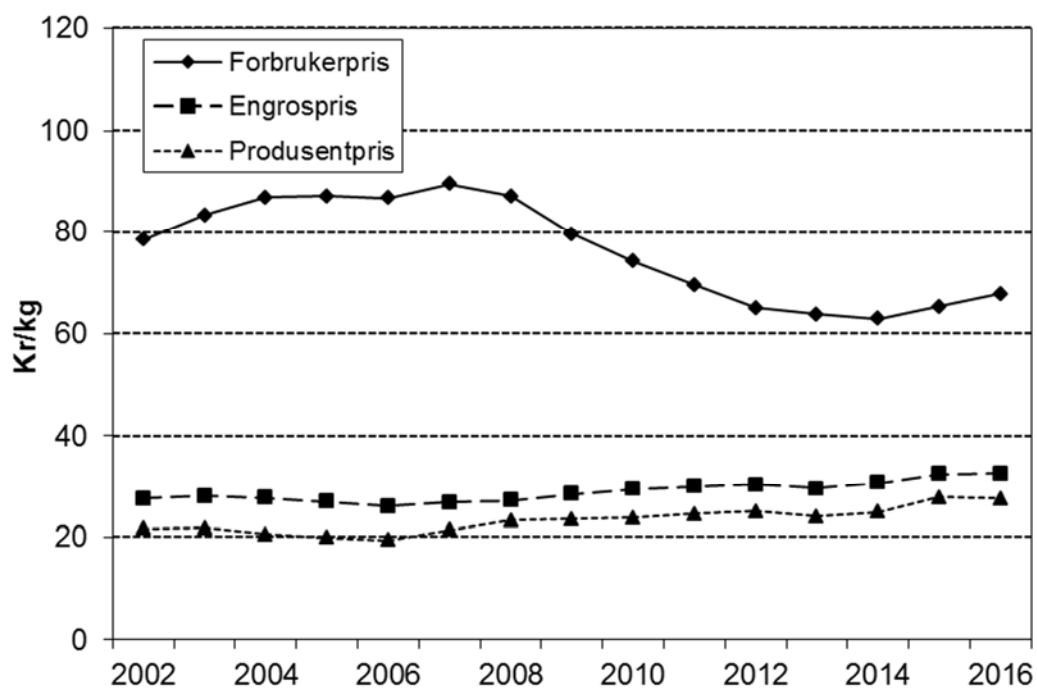
I Figur 9.6 ser vi prisutviklingen for sau- og lammekjøtt. Fra 2015 til 2016 økte forbrukerprisene 4,4 prosent, engrosprisene og produsentpriser falt henholdsvis 4,6 og 9,6 prosent. Siden 2010 har forbrukerprisene falt 13,9 prosent, mens engros- og produsentpriser har økt henholdsvis 15 og 20,3 prosent.

Figur 9.6 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for sau- og lammekjøtt. Kr/kg

9.5 Svinekjøtt

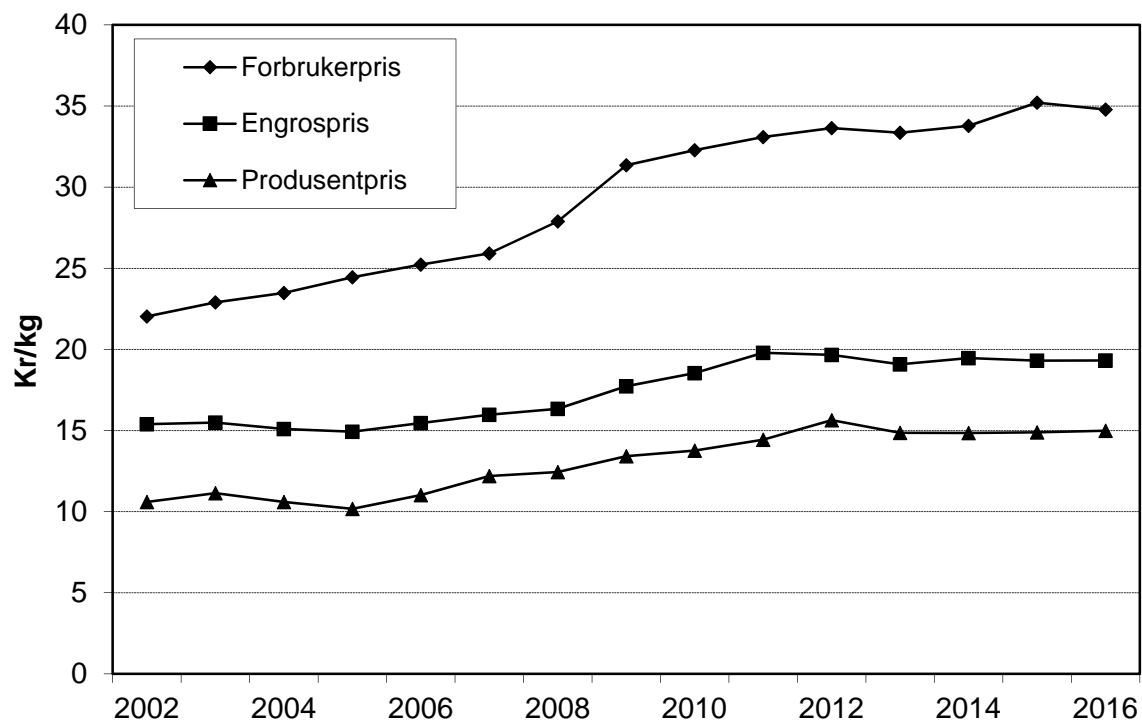
Prisutviklingen for svinekjøtt er vist i Figur 9.7. Fra 2015 til 2016 økte forbruker- og engrosprisene henholdsvis 3,8 og 0,4 prosent. Produsentprisen falt 0,6 prosent. Referansevaren er gjennomsnittlig pris på skinkestek, koteletter og sideflesk, og forbrukerprisen fra og med 2005 er beregnet vha. konsumprisindeksen for «svin». Ny og gammel indeksserie ble kjedet på indeksen for ferskt kjøtt og fleisk.

Figur 9.7 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for svinekjøtt. Kr/kg

9.6 Egg

Figur 9.8 viser utviklingen i de ulike prisene på egg. Forbrukerprisen falt 1,3 prosent fra 2015 til 2016. Engros- og produsentprisene økte henholdsvis 0,1 og 0,7 prosent sammenlignet med året før.

Figur 9.8 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for egg. Kr/kg

10 Likestilling

Prop.1S (2015–2016) sier at «*Det er eit uttrykt mål i landbrukspolitikken at kvinner og menn skal ha dei same moglegheitene til å drive næringsverksemd innanfor landbruk og i landbruksbaserte næringar.*»

Likestilling vil naturlig gå inn i flere emner. Vi viser til kapitlene 5.4 Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket og 5.6 Landbrukseiendommer. I kapitlene 7.3 om alminnelig inntekt og 7.4 om levekår og økonomi tas inntekt til henholdsvis bruker og ektefelle/ samboer pluss bruker opp, uten et direkte kjønnsperspektiv. I dette kapitlet går en nærmere inn på brukere, eiere, arbeidsinnsats og inntekt i forhold til kjønn.

10.1 Brukere og sysselsetting i jordbruket etter kjønn

Tabell 10.1 viser utviklingen i antall brukere, både for menn og kvinner. Andelen kvinnelige brukere har vært økende fra 1999 til 2016, selv om andelen har vært lavere i enkelte år.

Tabell 10.1 Personlige brukere på jordbruksbedrifter, fordelt etter kjønn

	1999	2005	2010	2015	2016*
Menn	60 914	43 751	37 471	33 671	32 908
%	87,1	86,7	85,6	84,7	84,4
Kvinner	9 045	6 725	6 295	6 096	6 068
%	12,9	13,3	14,4	15,3	15,6
<i>I alt</i>	<i>69 959</i>	<i>50 476</i>	<i>43 766</i>	<i>39 767</i>	<i>38 976</i>

* Foreløpige tall

For fylkesvis fordeling se:

<http://www.nibio.no/tema/budsjettnemnda-for-jordbruket>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige landbruks-/jordbrukstellingene i 1999 og 2010, den beregna totalpopulasjonen i 2005, 2015 og 2016

Tabell 10.2 viser kvinneandelen av personlige brukere. Fra 2010 til 2016 økte kvinneandelen i de fleste fylker. For landet som helhet økte kvinneandelen fra 14,4 til 15,6 prosent fra 2010 til 2016.

Tabell 10.2 Andelen personlige brukere som er kvinner i hvert fylke. Prosent

	1999	2005	2010	2015	2016*
Østfold	11,9	12,0	13,5	14,7	14,7
Akershus og Oslo	11,7	12,1	14,3	14,2	14,6
Hedmark	14,1	13,3	13,9	15,5	15,5
Oppland	12,3	12,3	12,5	13,9	14,1
Buskerud	13,7	14,1	14,7	16,6	16,8
Vestfold	10,5	10,6	10,9	13,9	14,0
Telemark	16,4	14,2	15,0	15,5	15,5
Aust-Agder	14,2	13,2	14,3	14,5	15,3
Vest-Agder	12,2	13,4	15,6	15,8	15,5
Rogaland	11,0	13,0	14,5	14,9	14,9
Hordaland	13,3	14,4	15,2	16,2	16,4
Sogn og Fjordane	14,5	14,6	15,1	15,6	15,7
Møre og Romsdal	13,6	15,2	15,6	15,8	16,2
Sør-Trøndelag	9,8	11,2	13,0	14,6	15,0
Nord-Trøndelag	9,8	11,8	13,4	14,1	14,7
Nordland	15,7	15,4	16,6	17,7	18,2
Troms	17,9	16,8	19,4	19,4	20,4
Finmark	21,1	20,0	23,5	24,9	27,1
<i>Landet</i>	<i>12,9</i>	<i>13,3</i>	<i>14,4</i>	<i>15,3</i>	<i>15,6</i>

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige landbrukstellingene i 1999 og 2010, den beregna totalpopulasjonen i 2005, 2015 og 2016

Tabell 10.3 viser at kvinner generelt driver mindre jordbruksbedrifter enn menn. For alle år er hovedregelen at kvinneandelen er synkende med økende jordbruksareal. Fra 1999 til 2016 har kvinneandelen økt for alle størrelsesgrupper unntatt de med over 800 dekar.

Tabell 10.3 Andelen personlige brukere som er kvinner, etter arealgrupper. Prosent

Arealgruppe, dekar	1999	2005	2010	2015	2016*
< 100 ¹⁾	16,2	16,7	18,1	18,8	19,2
100–199	11,8	13,9	15,1	16,1	16,3
200–299	9,3	11,2	12,8	14,4	14,6
300–499	8,1	9,3	10,4	12,1	12,6
500–799	6,0	7,7	9,2	9,4	9,8
≥800	6,3	3,8	4,6	5,5	5,8
<i>Alle brukere</i>	<i>12,9</i>	<i>13,3</i>	<i>14,4</i>	<i>15,3</i>	<i>15,6</i>

* Foreløpige tall

1) For 1999 gjeldet tallene størrelsesgruppen 5–100 dekar

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige landbruks-/jordbrukstellingene 1999 og 2010, og den beregna totalpopulasjonen i 2005, 2015 og 2016

Tabell 10.4 nedenfor viser prosentvis aldersfordeling på kvinner og menn som er aktive bønder. Kvinner som driver jordbruksbedrifter, er gjennomgående litt yngre enn menn. Gjennomsnittsalderen for menn er 3,4 år høyere enn for kvinner i 2016.

Tabell 10.4 Prosentvis aldersfordeling for brukere 2016*

Aldersgruppe	≤39	40–49	50–59	60–65	66–69	≥70	Gj.snittsalder, år
Menn	16,3	25,1	30,9	14,6	6,6	6,4	51,8
Kvinner	23,7	32,8	25,6	8,5	4,3	5,0	48,4

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjonen 2016

10.2 Eiere etter kjønn og eiendomsoverdragelser

Eier av en landbrukseiendom kan bruke eiendommen selv eller leie den ut til en annen som driver eiendommen. På den annen side kan én og samme bruker drive flere landbrukseiendommer, både egne og andres, sammen som én jordbruksbedrift. Det er langt flere landbrukseiendommer enn jordbruksbedrifter og brukere.

Tabell 10.5 nedenfor viser gardsoverdragelser i 2015. Den gjelder alle typer overdragelser, både av odelseiendommer og andre. Av de som overdro eiendom i denne perioden var 61,7 prosent av eierne menn og 34,9 prosent kvinner. Av de som overtok var 59,6 prosent menn og 37,2 prosent kvinner.

Blant kvinnelige selgere av landbrukseiendommer var det i 2015 0,8 prosentpoeng lavere antall enn i 2010. Blant nye kvinnelige eiere var det i 2015 0,3 prosentpoeng lavere antall enn i 2010. Når det gjelder upersonlige eiere var 3,1 prosent av selgerne og 3 prosent av kjøperne upersonlige i 2010.

Tabell 10.5 Eiendomsoverdragelser i 2015. Andelen eiere som er menn, kvinner og upersonlige før og etter overdragelsen. Prosent

	Forrige eier			Ny eier		
	Mann	Kvinne	Upersonlig	Mann	Kvinne	Upersonlig
Østfold	64,2	31,1	4,7	60,7	34,3	5,0
Akershus og Oslo	64,1	33,1	2,8	59,1	35,9	5,0
Hedmark	61,1	34,2	4,8	62,1	34,8	3,1
Oppland	63,9	31,5	4,6	61,2	33,9	4,9
Buskerud	61,8	33,8	4,3	62,1	35,4	2,5
Vestfold	63,1	32,9	4,0	65,8	31,1	3,1
Telemark	60,8	36,9	2,3	62,8	34,6	2,6
Aust-Agder	67,8	28,6	-	62,4	31,8	5,7
Vest-Agder	57,7	39,8	2,5	63,8	33,1	3,0
Rogaland	66,2	29,5	4,4	60,0	33,8	6,2
Hordaland	67,0	30,3	2,7	57,3	39,2	3,5
Sogn og Fjordane	66,4	31,2	2,4	55,3	42,3	2,4
Møre og Romsdal	65,2	32,6	2,2	61,8	37,3	0,9
Sør-Trøndelag	61,9	33,8	4,3	62,4	34,2	3,4
Nord-Trøndelag	66,7	29,3	4,0	63,8	32,9	3,3
Nordland	56,4	40,7	2,9	55,1	42,8	2,1
Troms	54,2	42,9	3,0	53,5	44,1	2,4
Finnmark	46,2	49,2	-	54,2	43,3	2,5
<i>Landet</i>	61,7	34,9	3,5	59,6	37,2	3,2

Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Landbrukseiendommer 2015. Tinglyste omsetninger, alle omsetninger

Tabell 10.6 viser aldersfordeling for alle og nye eiere på landbrukseiendommer i 2015. Det var færre kvinner enn menn som var under 50 år ved overtakelse, og 17,6 prosent av kvinnene var over 70 år når de overtok eiendommen i 2015. Dette gav en gjennomsnittsalder for kvinnelige nye eiere på 53 år, noe som er nesten 7 år mer enn for mennene. Det er i mange sammenhenger påpekt at gardsoverdragelser til kvinner ofte gjelder enker som eier garden i en overgangsperiode.

Tabell 10.6 viser videre at gjennomsnittsalderen for mannlige eiere var nesten 3 år mindre enn for kvinner som eide landbrukseiendommer i 2015. For menn er gjennomsnittsalderen for *brukerne* (jf. tab 10.4) 5,8 år lavere enn for alle mannlige *eiere*. Kvinnelige *brukere* (jf. tab 10.4) er i gjennomsnitt ca. 12 år yngre enn alle kvinnelige *eiere*. Det synes derfor som kvinner i mindre grad overtar jordbruksbedrifter for selv å drive jordbruk over tid. De eldre kvinnene som overtar gard, påvirker derved ikke statistikken over brukere i særlig grad.

Tabell 10.6 Aldersfordeling for nye eiere i 2015 og for alle eiere i 2015. Prosentandeler

		Aldersgruppe						Gjennomsnittalder, år
		<30	30–39	40–49	50–59	60–69	>70	
Nye eiere	Menn	12,9	21,9	24,6	21,7	12,6	6,3	46,4
	Kvinner	7,1	16,7	21,0	20,8	16,8	17,6	53,0
Alle eiere	Menn	2,1	8	18,4	26,2	25,3	20	57,6
	Kvinner	1,7	7,8	17,1	21,3	22,8	29,2	60,3

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Landbrukseiendommer desember 2015, alle omsetninger 2015

Tabell 10.7 viser omsetning av landbrukseiendom etter type omsetning, sett i sammenheng med kjønn og alder på kjøper i 2015. Vi ser at 61,7 prosent av de som kjøpte landbrukseiendom i 2015 var menn og 34,9 prosent var kvinner, og at gjennomsnittsalderen var 48,7 år.

Tabellen viser at det i 2015 var en større andel menn enn kvinner som overtar landbrukseiendommer ved alle former for overdragelser. Det er ved uskifte-/skifteoppgjør at kjøperen er eldst – i gjennomsnitt 61,8 år gammel. Ved overdragelse i form av gave er alderen på kjøper lavest, 41,9 år i gjennomsnitt.

Tabell 10.7 Type omsetning av landbrukseiendom, type og alder på kjøper. 2015

Omsetningstype	Antall Omsetninger	Andel kjøper som er			Gjennomsnittalder, år
		mann	kvinne	upers.	
Fritt salg	2 792	60,0	35,6	4,3	45,0
Gave	2 114	69,3	30,4	0,3	41,9
Uskifte- /skifteoppgjør	2 972	60,2	37,0	2,8	61,8
Tvangsauksjon	73	69,9	28,8	1,4	48,9
Annet	1 033	54,2	36,1	9,7	49,3
Totalt	8 984	61,7	34,9	3,5	48,7

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Landbrukseiendommer desember 2015, alle omsetninger 2015

10.3 Driftsformer

10.3.1 Inndeling

Som følge av EØS-avtalen, er Norge forpliktet til å følge EUs bestemmelser for strukturstatistikk i jordbruket. Driftsforminndelingen til og med 2009 brukte standard dekningsbidrag (SDB) som felles måleenhet for de ulike plante- og husdyrproduksjonene i bedriften. Men fra og med 2010 er SDB erstattet med standard omsetning (SO), og det er gjort noen andre metodeendringer. Disse to driftsforminndelingene er ikke fullt ut sammenlignbare. Inndelingen av jordbruksbedrifter etter driftsform er nærmere beskrevet i Statistisk Sentralbyrå-rapport «Landbruket i Norge 2011». Ved vanlig publisering brukes følgende inndeling:

Driftsform

- Korn og oljevekster
- Øvrige jordbruksvekster
- Hagebruksvekster
- Storfe mjølkeproduksjon
- Storfe kjøttproduksjon
- Storfe mjølk- og kjøttproduksjon i kombinasjon
- Sau
- Øvrige grovføretende dyr
- Svin og fjørfe
- Blandet planteproduksjon
- Blandet husdyrproduksjon
- Plante- og husdyrproduksjon i kombinasjon
- Ikke klassifisert

En grundigere inndeling eksisterer, men vi har valgt å bruke denne hovedinndelingen i det følgende. For å regnes som en spesialisert produksjon, må denne utgjøre mer enn 2/3 av bedriftens totale omsetning. For kombinerte produksjoner gjelder at hver av produksjonene må utgjøre mer enn 1/3, men mindre enn 2/3 av bedriftens totale produksjon.

10.3.2 Driftsform og produksjon

Tabell 10.8 viser ulike driftsformer fordelt etter kjønn og andelen kvinner i de ulike produksjoner. Kvinneandelen er høyest blant bønder med driftsform «øvrig grovføretende dyr», med en andel på 25,6 prosent. Andelen for sau er 19 prosent. Andelen er lavest blant produsenter som driver med storfe, både melk/kjøtt og kun melk. Samdriftene gir høy andel upersonlige brukere i melkeproduksjon.

Tabell 10.8 Jordbruksbedrifter fordelt etter driftsform og brukertype. Antall og andel. 2015

	Antall				Kvinner, prosent	Prosent		
	Totalt	Menn	Kvinner	Uper- sonlig		Menn	Kvinner	Uper- sonlig
Korn og oljevekster	6 882	5 941	822	119	11,9	17,6	13,5	5,3
Øvrige jordbr.vekster	4 512	3 888	529	95	11,7	11,5	8,7	4,2
Hagebruksvekster	1 427	1 038	198	191	13,9	3,1	3,2	8,5
Storfe, melk	6 964	5 210	734	1 020	10,5	15,5	12,0	45,3
Storfe, kjøtt	3 863	3 249	518	96	13,4	9,6	8,5	4,3
Storfe, melk og kjøtt	1 342	1 049	110	183	8,2	3,1	1,8	8,1
Sau	9 744	7 669	1 848	227	19,0	22,8	30,3	10,1
Øvrig grovfôretende dyr	2 876	1 999	737	140	25,6	5,9	12,1	6,2
Svin og fjørfe	2 260	1 858	313	89	13,8	5,5	5,1	4,0
Blandet planteprod.	229	180	36	13	15,7	0,5	0,6	0,6
Blandet husdyrprod.	641	530	73	38	11,4	1,6	1,2	1,7
Komb. plante og husdyr	1 278	1 060	178	40	13,9	3,1	2,9	1,8
<i>Sum</i>	42 018	33 671	6 096	2 251	14,5	100,0	100,0	100,0

Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon 2015

Tabell 10.8 viser også produksjonene fordelt mellom menn og kvinner som grupper. 22,8 prosent av de mannlige brukerne driver med sau, mens det er 30,3 prosent av kvinnene. 17,6 prosent av mennene og 13,5 prosent av kvinnene har ren kornproduksjon. 15,5 prosent av mennene har melkeproduksjon, mot 12 prosent av kvinnene. Nesten halvparten av de upersonlige driver melkeproduksjon.

10.4 Arbeidsforbruk og utdanning

Tabell 10.9 nedenfor viser utviklingen i arbeidsforbruk. Arbeidsforbruket i jordbruket går ned både for kvinner og menn, men reduksjonen er sterkere for kvinner. I 2012/13 utførte kvinner 22 prosent av arbeidet, mot 26 prosent i 1989/90. Kvinner utfører arbeid både som brukere, ektefelle eller samboer til brukerne, familiemedlemmer og som annen hjelp.

Tabell 10.9 Timeverk i jordbruket. Andel utført av kvinner

År	Totalt mill. timeverk	Prosentandel utført av kvinner			
		I alt	Brukere og ektefelle/samboer	Familiehjelp	Annen hjelp
1979/80	246	27	28	24	21
1989/90	185	26	26	28	23
1996/97	161	25	25	26	23
1998/99	151	25	24	26	26
2000/01	140	24	24	27	27
2002/03	132	24	24	27	26
2004/05	120	24	24	27	24
2006/07	112	25	24	26	25
2009/10	95	24	23	26	25
2012/13	88	22	23	26	23

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Jordbruksstatistikken

Tabell 10.10 viser lengste utdanning for nye eiere av landbrukseiendommer i 2015, og utdanningsnivået er også sammenlignet med fordelingen i den totale befolkningen. For en del personer er høyeste utdanning ikke oppgitt eller ikke fullført, og disse personene inngår i tallene for grunnskole. Høy utdanning blant nye eiere er vanligere blant kvinner enn blant menn, og det er størst andel kvinner med lang utdanning blant de yngste. Blant kvinnene i den yngste aldersgruppen har 48,4 prosent utdanning på universitets- og høgskolenivå. Hos menn har 18,8 prosent i den yngste aldersgruppen høyere utdanning. Ser vi på den eldste aldersgruppa som overtok gård i 2015, så har 25,2 prosent av mennene høyere utdanning, mot 17,5 prosent av kvinnene.

Sammenligner vi utdanningen til nye eiere med tilsvarende for hele befolkningen, så ser vi at en større andel av de som overtar landbrukseiendommer har fullført videregående skole, både blant kvinner og menn.

Tabell 10.10 Nye eieres utdanning etter aldersgrupper, og tall for hele befolkningen

Aldersgruppe	Prosentandel menn, med minst:			Prosentandel kvinner, med minst:		
	Grunn- skole	Videre- gående	Universitet og høgskole	Grunn- skole	Videre- gående	Universitet og høgskole
<39 år	7,5	73,7	18,8	5,3	46,2	48,4
40–59 år	10,4	64,1	25,5	9,8	47,1	43,2
>60 år	27,5	47,2	25,2	36,9	45,6	17,5
<i>Totalt nye eiere</i>	13,5	63,3	23,3	20,8	46,3	32,9
<i>Hele befolkningen</i>	27,1	44,1	28,7	26,7	37,7	35,6

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, Landbruksregistret 2015, Utdanningsstatistikken.

Tabell 10.11 tar for seg nye eiere som har landbruksutdanning som høyeste utdanning. Vi ser at når landbruksutdanning er høyeste utdanning er menn i overtall i alle aldersgrupper. Andelen av unge kvinner med høyt utdanningsnivå som overtar gård er høyere enn tilsvarende for menn (jf. Tabell 10.10), men unge kvinner velger sjeldnere landbruksutdanning som høyeste utdanning. Kvinner legger mer vekt på en utdanning utenfor landbruket. Det samme gjelder også unge kvinner som er brukere.

Tabell 10.11 Nye eiere med landbruksutdanning som høyeste utdanning

Aldersgruppe	Menn	Kvinner
<39 år	12,0	8,2
40–59 år	11,4	2,2
>60 år	7,0	0,4
<i>Totalt</i>	10,7	10,6

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, Landbruksregistret, 2015

10.5 Næringsinntekt og jordbruksfradrag, fordelt på kjønn

Tabell 10.12 nedenfor viser andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt. Dette er tilsvarende tabellene 7.10–7.12, og viser forskjellene på menn og kvinner. Det er en høyere andel av kvinner enn menn som er uten positiv næringsinntekt, 33 prosent kvinner mot 26,9 prosent menn. Relativt sett er det også langt færre kvinner enn menn som henter halvparten eller mer av bruttoinntekta fra jordbruket.

Tabell 10.12 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt. Tall for bruker og ektefelle/samboer. Prosentandel etter kjønn. 2015

Referanseperson	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt					
		Uten	1–9 %	10–49 %	50–89 %	>90 %	>50 %
Mann	33 607	26,9	19,7	32,5	16,2	4,7	20,9
Kvinne	5 993	33,0	23,7	31,0	9,4	2,8	12,2
<i>Alle</i>	<i>39 600</i>	<i>27,8</i>	<i>20,3</i>	<i>32,3</i>	<i>15,2</i>	<i>4,4</i>	<i>19,6</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2015

Tabell 10.13 nedenfor er tilsvarende Tabell 7.13 og Tabell 7.14, men viser andelen menn og kvinner i de ulike inntektsgruppene i forhold til jordbruksfradraget. Tabellen viser at det er en større andel av kvinnene enn av mennene som havner i de laveste inntektsgruppene. Og det er en langt større andel av mennene som har inntekt over 200 000 enn tilsvarende andel kvinner. Det er de med inntekt over 334 290 kr som i 2015 kunne utnyttet et maksimalt inntektsfradrag fullt ut.

Tabell 10.13 Inntektsposisjon i forhold til jordbruksfradraget. Tall for bruker og ektefelle/samboer inndelt etter inntektsnivå fra jordbruket og kjønn. 2015

	Antall brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1– 63 500	63 501 199 999	200 000– 334 289	>334 290
Mann	33 607	26,9	15,2	20,2	10,4	27,2
Kvinne	5 993	33,0	19,1	21,5	9,8	16,7
<i>Alle</i>	<i>39 600</i>	<i>27,8</i>	<i>15,8</i>	<i>20,4</i>	<i>10,3</i>	<i>25,6</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2015

11 Internasjonale forhold og rammevilkår

I St.meld. nr. 19 (1999–2000) sies det at «... *Internasjonale forhold har økende betydning for landbruk og handel med matvarer*». Videre sies det at «... *For jordbruksvarer medfører landbruksavtalen i WTO fra 1995 at vi for første gang fikk internasjonale forpliktelser og rettigheter på et bredt spekter av områder som omfatter tollbasert importvern, internstøtte, eksportsubsidier*». Dette kapitlet viser OECDs (organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling) beregninger over støtten, eller overføringene, som ytes jordbrukssektoren i de enkelte medlemsland. Videre gjengis Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene.

11.1 OECDs støtteberegninger for jordbruket

OECD, organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling, foretar beregninger over støtten, eller overføringene, som ytes jordbrukssektoren i de enkelte medlemsland. Beregningene, også kalt PSE-beregningene, måler hvor mye næringsstøtten utgjør av produksjonsverdien.

Nærmere om beregningene

De beregnede totaloverføringer til jordbrukssektoren som helhet, som benevnes *Total Support Estimate (TSE)*, utgjøres av summen av overføringene til produsentene, benevnt *Producer Support Estimate (PSE)*, samt budsjettutgiftene til tjenesteproduserende virksomheter som er rettet mot jordbrukssektoren (forskning og utvikling, utdanning, tilsyn, veterinærtjenester osv.), benevnt *General Services Support Estimate (GSSE)*. «Annet», som eksempelvis forbrukersubsidier, inngår også.

Videre beregnes finansieringen av overføringene fra henholdsvis konsumentene av landbruksvarene, benevnt *Consumer Support Estimate (CSE)*, og skattebetalerne.

I tillegg til de relativt lett målbare størrelsene som støtte via importbegrensninger og tilskudd bevilget over budsjettene, er beregningene lagt opp til å gi et totalmål for støtte hvor også mer indirekte støtteformer tas med. I prinsippet skal for eksempel skatte- og avgiftslettelser tas med. Slike (indirekte) støtteformer kan bety relativt mye i enkelte land, selv om de kan være vanskeligere målbare. For Norge tas virkningen av skattefradraget i positiv næringsinntekt fra jordbruket med, og verdien av avgiftsfritak på diesel er et eksempel på avgiftslettelser som også inkluderes i beregningene. Avgifter på kunstgjødsel (opphevet fra 2000) og plantevernmidler trekkes imidlertid ikke ifra. Bakgrunnen for det er at dette er avgifter rettet mot bruken, – ikke brukeren, av slike midler. Avgifter på innsatsfaktorer knyttet til importbestemmelser trekkes

heller ikke ifra. Avgifter (toll) på importerte fôrstoffer til kraftfôr trekkes derfor ikke ifra.

Hva beregningene måler

TSE/PSE er definert som verdien av alle overføringer fra skattebetalerne og konsumentene som følger av politiske tiltak for landbruket, i forhold til en situasjon hvor landbruket kun var underlagt generelle politiske rammevilkår.

TSE/PSE oppgis gjerne i prosent av den totale produksjonsverdien i jordbruket.

PSE gir altså et mål for støtte ved dagens situasjon på verdensmarkedet og forteller ikke noe om støttenivået for hvert produkt eller totalt ved en situasjon med endrede politiske rammevilkår internasjonalt for jordbrukssektoren.

Hva beregningene omfatter

De produktene i norsk jordbruk som det gjøres særskilte beregninger for er hvete, bygg, havre, melk, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt, ull og egg. Det gjøres et beregningsmessig tillegg for verdien av ikke PSE-beregnete produkter, hovedsakelig produkter innen grøntsektoren, dvs. poteter, frukt, bær og grønnsaker.

Oppbygging av beregningene

Skjematisk er beregningene av PSE og TSE oppbygd slik:

- Skjermingsstøtte (fratrasket fôravgifter og omsetningsavgift)
- + budsjettstøtte
- = PSE (Producer Support Estimate)
- + GSSE (General Services Support Estimate)
- + «annet» (f.eks. forbrukersubsidier)
- = TSE (Total Support Estimate)

Skjermingsstøtte

Skjermingsstøtten er definert som forskjellen mellom innenlandsk produsentpris og referanseprisen multiplisert med produsert mengde. Produsentpris er fratrukket eventuelle pristilskudd. Referanseprisen skal gi uttrykk for aktuell importpris og være konsistent til referanseprisen som er nyttet for andre land. Skjermingsstøtten er fratrukket omsetningsavgifter og fôravgifter. Skjermingsstøtten beregnes for hvert aktuelt produkt og summeres opp til en total skjermingsstøtte.

I beregningene for Norge benyttes EU-priser for hvete, bygg og havre, utbetalingsprisen for melk på New Zealand og EUs eksportpriser for storfe, svin, sau og fjørfeprodukter. Når det gjelder prisen på melk er denne felles for alle land. Referanseprisene er oppgitt i utenlandske valutaer men omregnet til norske kroner i beregningen.

For hvert beregningsår nyttes referansepriser tilhørende beregningsåret. Referanseprisene varierer over tid og endringer i (fallende/økt) referansepris vil gi endringer i (økt/fallende) skjermingsstøtte, og dermed PSE/TSE, ved uendret virkemiddelbruk innenlands. Tilsvarende gjelder for valutakurssvingninger. Økt produksjon gitt uendrede priser vil gi økt skjermingsstøtte (økt PSE/TSE) og motsatt.

Den totale PSE/TSE, slik den framkommer i OECD beregningene, vil dermed kunne variere fra år til år, også ved uendret virkemiddelbruk. Slike forhold kan forklare en del av de årlige endringene i PSE/TSE.

Fratrekk for avgifter

Fôravgifter og trukket omsetningsavgift på husdyrprodukter trekkes i fra skjermingsstøtten ved beregning av PSE. Fôravgiftene som trekkes ifra er avgifter på innenlandsk produsert korn til fôr. Avgiftene for norskprodusert korn, dvs. forskjellen mellom norsk og verdensmarkedets pris, kan betraktes som en overføring fra husdyrproduksjon til kornproduksjonen. Denne delen er «belastet» kornproduksjonen i form av skjermingsstøtte tidligere i beregningen og trekkes fra for å unngå en dobbelføring. Tidligere ble også avgiftene/tollen på importerte fôrstoffer og andre innenlandske fôrstoffer, hovedsakelig basert på fiskeråstoffer, trukket ifra.

Budsjettstøtte

Budsjettstøtten, dvs. ulike typer tilskudd som stort sett bevilges over kapitel 1150 i Landbruks- og matdepartementets budsjett til gjennomføring av jordbruksavtalene, inntektsføres under PSE-delen.

Det er kun tilskudd som anses å omfatte jordbruket som blir inntektsført. For Landbrukets Utviklingsfond (LUF) er det for eksempel kun bevilgninger til tradisjonelt landbruk som inntektsføres, bevilgninger til skogformål og bygdeutvikling holdes utenom. Visse inntektsførte tilskudd vil dermed ikke samsvare med tilsvarende tilskuddsposter i budsjettproposisjonen.

GSSE, generelle tjenester rettet mot jordbruket

General Services Support Estimate (GSSE) omfatter bevilgninger som ikke regnes å ha inntektseffekt på produsentnivå, dvs. PSE-delen av beregningene, men som er en del av den mer generelle tjenesteproduksjonen rettet mot landbruksnæringen og som derfor inngår i beregningen av totaloverføringene til landbrukssektoren (TSE). Elementer som omfattes av denne delen er forskning og utvikling, utdanning (landbruksskoler), diverse tilsyns- og kontrollvirksomheter, jordskifteverk og jordkartlegging. Midler til markedsregulering og beredskapslagre inngår også.

Annen støtte

Eventuell rentestøtte og forbrukersubsidier tillegges beregningene. Rentestøtten, som beregnes som differansen mellom den gjennomsnittlige rentesatsen (rentebeløpet)

jordbrukerne betaler på den lånte kapital og markedsrenten, tillegges PSE-delen av beregningene. Rentestøtten består for tiden hovedsakelig av det rentefrie investeringslånet gjennom LUF.

Eventuelle forbrukersubsidier legges til ved beregning av jordbrukets totalstøtte, TSE.

OECDs beregning for Norge

I Tabell 11.1 er hovedtallene for OECDs beregninger for Norge gjengitt per 2014.

Tabell 11.1 OECDs beregninger for overføringer til jordbruket i Norge. Mill. kr

	1986–88	2010	2013	2014	2015
Total produksjonsverdi	17 354	23 894	26 682	27 192	28 105
PSE					
–skjermingsstøtte	9 274	9 261	9 254	10 715	12 052
–budsjettstøtte ¹	9 902	12 601	13 773	14 169	14 177
Sum	19 175	21 862	23 028	24 884	26 229
<i>PSE i prosent</i>	<i>70</i>	<i>60</i>	<i>57</i>	<i>60</i>	<i>62</i>
+ GSSE	848	1 729	2 145	1 955	2 176
+ «annet»	1 522	441	427	574	487
= Sum TSE	21 545	24 033	25 600	27 413	28 892

1) Budsjettstøtten i OECDs beregninger avviker noe fra tilskuddsoversikten i Tabell 8.1. Dette skyldes bl.a. at prisnedskrivningstilskuddet til korn inngår i skjermingsstøttedelen og ikke i budsjettstøtten i OECDs beregning. Videre benyttes det noe ulikt kildemateriale

Utviklingen i ulike OECD medlemsland

I Tabell 11.2 er utviklingen i PSE målt i prosent vist for en del av OECDs medlemsland. PSE-prosentene uttrykker støtten i prosent av produksjonsverdien i det enkelte land.

Tabell 11.2 Utviklingen i prosent PSE for noen land

Land	1986–88	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Australia	10	3	3	2	2	1	1
Canada	36	16	15	14	10	10	9
EU ¹⁾	39	20	18	19	20	18	19
Island	77	44	44	46	41	50	56
Japan	64	55	51	55	52	50	43
Mexico	3	13	12	12	11	10	9
New Zealand	10	1	1	1	1	1	1
Norge	70	60	61	63	57	60	62
Sveits	76	46	49	52	49	56	62
Tyrkia	20	27	23	21	21	22	20
USA	22	9	8	8	7	10	9
OECD	37	20	19	18	18	18	17

1) EU₁₂ tom. 1994, EU₁₅ etter 1995, EU₂₅ etter 2004

Kilde: OECD

11.2 Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene

GATT/WTO-avtalen, eller mer presist Uruguayrundens (UR) landbruksavtale fra 1994, innebar forpliktelser på tre hovedområder: (1) markedsadgang, (2) eksportstøtte og (3) intern støtte. Forpliktelsene skulle gjennomføres i løpet av perioden 1995–2000. De enkelte medlemsland notifiserer hvert år overfor WTO hvordan de oppfyller forpliktelsene på de ulike områdene²².

I dette dokumentet vil en kort redegjøre for de viktigste elementene i forbindelse med Norges oppfølging av den gjeldende GATT/WTO-avtalen.

Markedsadgang

Spørsmålet om markedsadgang er grovt sett knyttet til toll og kvoter.

Tollvernet

En viktig del av landbruksavtalen besto i at det kvantitative importvernet skulle erstattes med et tollbasert importvern. Det måtte derfor etableres et sett av tollsatsar på landbruksområdet (tariffisering), noe Norge presenterte i de såkalte bindings- eller landlistene. Tollsatsen ble utregnet som differansen mellom verdensmarkedspris og administrerte, interne pris i basisperioden 1986–88 og varierer (for Norge) fra 0 til over 500 prosent.

I avtalen forpliktet landene seg til å redusere disse tollsatsene med minimum 15 prosent, men der et *aritmetisk gjennomsnitt* av alle tollposisjonene skulle gi en reduksjon på 36 prosent. Selv om gjennomføringsperioden var 1995–2000, valgte

²² Disse notifikasjonene blir også lagt ut på WTOs internettsider

Norge å redusere sine tollsatser med en gang, dvs. i 1995. Tollreduksjonen var 15 prosent for de fleste «viktige» produkter, mens den var langt høyere for «ubetydelige» produkter og/eller på produkter som i utgangspunktet har svakt tollvern. Tabell 11.3 viser hovedelementene av tollreduksjonen.

Tabell 11.3 Tollreduksjoner iht. Norges bindingsliste – URs landbruksavtale

Prosentvis reduksjon	Produktgrupper (utvalg)
15	Kjøtt, melk og meierivarer, poteter, epler, pærer, konservergrønnsaker, en del RÅK-varer
20	Egg, grønnsaker, moreller, jordbær
25	Havre
30	Korn ellers, mel
36	Frø
70–100	En rekke produkter som har lav toll i utgangspunktet/ingen/liten norsk produksjon

Kvoter

GATT/WTO-avtalen innebar videre at det enkelte land forpliktet seg til å sørge for at eksisterende importmuligheter ble opprettholdt. Der en hadde liten eller ingen import måtte det i tillegg opprettes minimums importkvoter på minst 5 prosent ved slutten av avtaleperioden (2000), målt i forhold til konsumet i basisperioden («*minimum access*»-kvoter med om lag 1/3 av ordinær tollsats). Norge har bl.a. minsteimportkvoter for smør, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt og egg.

Det er likevel ikke noe krav om fysisk å importere disse minsteimportkvotene, bare at det skal legges til rette for slik import. Norske myndigheter har innført en auksjonsordning der potensielle importører byr på minsteimportkvotene. Det er Landbruksdirektoratet som administrerer auksjonene.

Tabell 11.4 Minsteadgangskvoter (WTO) og tildelt auksjonert kvantum (tonn)

	1995	2001	2005	2009	2014	2015
Storfekjøtt, fryst:						
- kvote	181	1084	1084	1084	1084	1084
- tildelt (som % av kvote)	83 (8)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)	1075 (99)
Svinekjøtt, fryst:						
- kvote	230	1381	1381	1381	1381	1381
- tildelt (som % av kvote)	34 (2)	1381 (100)	1381 (100)	1381 (100)	0 (0)	51 (4)
Sau/lam:						
- kvote	34	206	206	206	206	206
- tildelt (som % av kvote)	0	206 (100)	206 (100)	206 (100)	187 (91)	187 (91)
Kjøtt av høns						
- kvote	116	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	221 (100)	221 (100)	221 (100)	187 (85)	10 (10)
Kjøtt av kalkun						
- kvote	116	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	221 (100)	221 (100)	86 (39)	0 (0)	0 (0)
Kjøtt av ender						
- kvote	116	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	221 (100)	221 (100)	179 (81)	151 (68)	182 (82)
Smør						
- kvote	366	575	575	575	575	575
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	575 (100)	575 (100)	518 (90)	399 (69)	340 (59)
Hønseseegg						
- kvote	626	1295	1295	1295	1295	1295
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	1295 (100)	1295 (100)	648 (50)	151 (12)	63 (5)
Hvitkål						
- kvote		134	134	134	134	134
- tildelt (som % av kvote)		10 (7)	134 (100)	134 (100)	87 (65)	133 (99)
Rødkål						
- kvote		134	134	134	134	134
- tildelt (som % av kvote)		10 (7)	82 (61)	134 (100)	18 (13)	51 (38)

Kilde: *www.slf.dep.no*

Fra tabellen ovenfor ser en at det etter hvert er noe reduksjon i hvor stor del av kvoten som er auksjonert ut for kjøttvarer og egg og stort sett også smør. Heller ikke kvoten for hvit- og rødkål er fylt opp alle år. Kvoter som er tildelt gjennom auksjon blir ikke nødvendigvis faktisk importert. Tallene for faktisk import i perioden vil dermed kunne ligge under auksjonert kvantum.

Nedenfor er det gjengitt kvotepriser, delvis i intervall, på de kvotene som kjøpes for å importere til Norge.

Tabell 11.5 Kvotepriser for 2001–2015. Kr per kg

Kr/kg	2001	2005	2009	2014	2015
Storfe kjøtt, fryst	0,62–1,25	23,01	31,63	40,71	44,96
Svine kjøtt, fryst	0,15–0,30	0,02	0,01	0,01	0,01
Sau/lam, fryst	5,35	0,59	10,00	24,01	27,79
Kjøtt av høns	0,07–0,10	0,41	0,01	0,10	0,50
Kjøtt av kalkun	0,02–0,03	0,03	0,01	0,01	0,01
Kjøtt av ender	0,42–0,45	1,34	0,01	4,20	4,50
Smør	0,01	0,01	0,01	1,71	0,76
Hønseegg	0,02–0,04	0,01	0,01	0,01	0,01
Hvitkål	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Rødkål	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Kalkunrullade	0,10–1,00	0,56	0,12	0,01	0,25

Kilde: *www.slf.dep.no*

Eksportstøtte

Dersom et produkt blir eksportert til lavere pris enn den innenlandske engrosprisen, er dette å regne som eksportstøtte ifølge GATT/WTO-avtalen.

GATT/WTO-avtalen krever at subsidiert eksport skal reduseres med 21 prosent i volum, og at eksportsubsidiene skal reduseres med 36 prosent i verdi i løpet av 6 år fra 1995.

Tabell 11.6 Mengde av faktisk subsidiert eksport (1000 kg)

	1995	2000	2010	2013	2014	Forpliktelse
Storfe kjøtt	638	1 119				1 497
Svine kjøtt	508	1 418	3 099	3 773	2 207	3 791
Sau/lam	122	30				681
Fjorfe kjøtt	59	-				22
Egg	1 448	1 165	1 130	798		1 578
Smør	4 382	3 678	2 215			5 873
Ost	18 894	16 154	12 382	12 963	11 580	16 208
Mysepulver	92	-				24
Frukt og grønt	-	-				664
Honning	-	-				14
Bearb.landbr.varer						

Kilde: Norges notifikasjon til WTO.

Tabell 11.7 Verdi av faktisk subsidiert eksport (mill. kr)

	1995	2000	2010	2013	2014	Forpliktelse
Storfekjøtt	18	33				35
Svinekjøtt	8	26	72	84	51	87
Sau/lam	2	1				18
Fjørfekjøtt	2	-				1
Egg	19	17	17	17		17
Smør	51	52	12			53
Ost	400	237	141	132	115	246
Mysepulver	3	-				-
Frukt og grønt	-	-				1
Honning	-	-				-
Bearb.landbr.varer	25	27	32	31	28	36
Sum	528	393	274	264	194	494

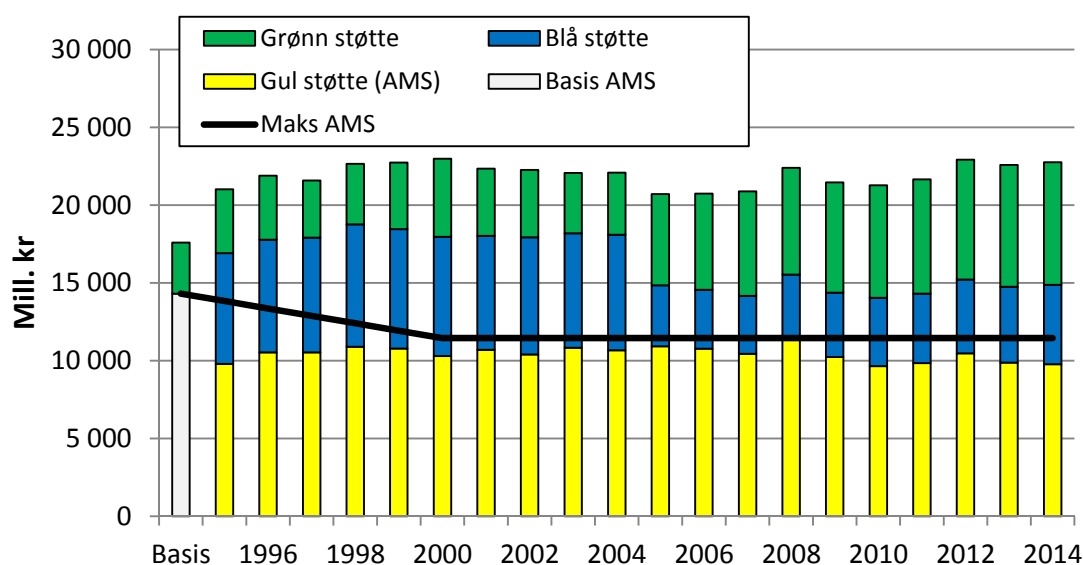
Kilde: Norges notifikasjon til WTO.

Tabell 11.6 og Tabell 11.7 viser Norges subsidierte eksport med hensyn på hhv. mengde og verdi. Norge har benyttet seg av muligheten for å overføre «ubenyttet eksportstøtte» fra et år til senere år. 2000-forpliktelsen gjelder midlertid absolutt, og en ser at denne gir reelle begrensninger (for eksempel ost), sett i forhold til den subsidierte eksporten gjennom hele perioden. Opplysningene her er hentet fra Norges notifikasjoner til WTO, der 2014 er siste året det foreløpig er notifisert for.

Internstøtte

Uruguay-runden forpliktet medlemslandene til å redusere den nasjonale, eller interne støtten til landbruket, beregnet ved hjelp av AMS, med 20 prosent i løpet av 6-års perioden (1995–2000). AMS, Aggregate Measurement of Support, er summen av den direkte støtten over statsbudsjettet og en beregnet markedsprisstøtte («skjermingsstøtte»).

«Skjermingsstøtten» i AMS beregnes som differansen mellom innenlandske *målpriser* (dvs. ikke markedsprisene) og en fast verdensmarkedspris, beregnet som gjennomsnittet av tre-årsperioden 1986–88. Dette avviker således en del fra metoden skjermingsstøtten beregnes på i OECDs PSE-beregninger, der en nytter løpende markedspriser, både norske og internasjonale.

Figur 11.1 Utvikling i nasjonal støtte til norsk jordbruk, sammenholdt med reduksjonsforpliktelsene iht. GATT/WTO-avtalen

Kilde: Norges notifikasjoner til WTO

Ved beregningen av budsjettstøtten i AMS, holdes to deler av støtten utenfor; «grønn» og «blå» støtte. Den «grønne» støtten er klassifisert som «lovlig» og er unntatt reduksjonsforpliktelser. Den «blå» støtten inngikk i beregningen av den opprinnelige «Basis AMS», dvs. det som skulle være utgangspunktet for reduksjonsforpliktelsene, men kunne i gjennomføringsperioden tas ut av AMS.

Det som for Norges del gjenstår som «gul støtte», dvs. reduksjonspliktig AMS, er således den tidligere omtalte «skjermingsstøtten», samt annen direkte produksjonsrelatert støtte, i hovedsak grunntilskudd og frakttilskudd. «Skjermingsstøtten» utgjør det alt vesentligste av norsk AMS. Den «grønne» støtten skal være produksjonsnøytral og er unntatt fra reduksjonsforpliktelser. Norge har for 2004 notifisert i underkant av 4 mrd. kr som «grønn» støtte overfor WTO. Blant disse er avløserordningen, utbetalinger fra Landbrukets Utviklingsfond og andre bygde-utviklingstiltak og støtte til prisnedskrivning av norsk korn viktigst.

Hovedkriteriet for «blå» støtte er at det er knyttet produksjonsbegrensninger til støtten. For 2014 har Norge notifisert «blå» støtte på 5,1 mrd. kr. Norge har notifisert driftstillegget i melkeproduksjonen, produksjons-tillegget i husdyrproduksjonen og distriktstillegg for melk og kjøtt som «blå» støtte. AK-tillegget ble fra 2005 notifisert i «grønn» boks.

Figuren over viser Norges oppfølging av reduksjonsforpliktelsene mhp. nasjonal støtte. «Basis AMS» ble beregnet på grunnlag av gjennomsnittet av årene 1986–1988. En skilte ikke her mellom «gul» og «blå» støtte. Tallene er basert på de norske notifikasjonene, der 2014 er det siste året en har notifikasjoner for.

Som en ser av figuren over, har en fram til nå oppfylt kravet til reduksjonsforpliktelser, dvs. en ligger under maksimalt tillatt støttenivå. Et unntak er 2008 der notifisert AMS lå om lag 100 mill. kr over taket. Samtidig ser en at AMS legger viktige føringer for utformingen av virkemidlene i norsk jordbruk. Det har alt blitt gjennomført både «tekniske» og reelle tilpasninger for å sørge for at notifisert AMS ligger under tillatt støttenivå på 11,4 mrd. kr.

Ser en nærmere på tallene, er det en klar tendens at det er markedsprisstøtten («skjermingsstøtten») som har økt, mens den direkte prisstøtten er redusert. Det er først og fremst innenfor husdyrproduksjonene at en har hatt økning, dels som følge av økte målpriser, dels som følge av økt produksjon.